

52412

T. C
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ŞEMSEDDİN AHMED es-SİVÂSÎ'NİN “MENÂZİLÜ'L-ÂRİFİN”
ADLI ESERİNİN SADELEŞTİRİLEREK “MÂRİFETÜ'N-NEFS VE
MÂRİFETULLAH”
KONULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof.Dr. Cihat TUNÇ

HAZIRLAYAN
Yüksel GÖZTEPE

KAYSERİ- 1996

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ.....	1

SİVÂSÎ'NİN YAŞADIĞI ASIRDA OSMANLI DEVLETİNİN GENEL DURUMU

a)Siyasî ve İktisadî Durum:	3
b)İlmî ve Fikrî Durum:	5
c)Dinî ve Tasavvufî Durum:	7

ŞEMSEDDİN SİVÂSÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

a) Sivâsî'nin Hayatı	9
b)Tasavvuftaki Yeri:	16
c) Şemsiye Tarikatının Silsilesi:	17
d) Şemsiye Tarikinin Özellikleri:	20
e)Sivâsî'nin Eserleri.....	20
I.Manzum Eserleri:	20
II.Mensur Eserleri:	23
III.Arapça Eserleri:.....	26

I.BÖLÜM

MENÂZİLÜ'L-ÂRİFİN METNİ

BİRİNCİ MENZİL: MARİFETÜ'N- NEFS:	27
İKİNCİ MENZİL: MARİFETULLAH	56
ÜÇÜNCÜ MENZİL :MARİFETÜ'D- DÜNYA:	62
DÖRDÜNCÜ MENZİL:MÂRİFETÜ'L AHİRET:.....	74

II. BÖLÜM

MARİFETÜ'N-NEFSİN DEĞERLENDİRMESİ

Beden ile Âlemin Benzerliği:	96
Kalbin Batini Askerleri:.....	98
Nefs Çeşitleri:	100
1.Maddî Nefs:	100
2.Nebatî Nefs:	100
3.Hayvanî Nefs:	100

4.İnsanî Nefs:.....	100
İnsanî Nefsin Hizmetçileri:.....	101
1. Nutk:.....	101
2. Nazarî Akl:.....	102
3. Amelî Akl:.....	102
İnsan Azasıyla Maddi Varlıklara,Huyu ile Hayvanlara Benzerliği:.....	102
İnsan Azası ile Meslek Dalları Arasındaki Benzerlik:.....	103
Şükürün İzahı:.....	104
a)Ayetler;.....	105
b)Hadisler :.....	106
c) Mutasavvıfların Sözleri:.....	107
Muhabbetullah ve Aşk:.....	109
Şattâr Tarikinin On Esası:.....	109
Kalbin Mahiyeti :.....	115
Kalbin Tanımı:.....	115
Sûfilerin Kalb Hakkındaki Görüşleri:.....	117
Kalbte Bilginin ve Nurun Doğmasına Engel Beş Sebep	119
Havâtır	119
Telvin ve Temkin:.....	122
Velilerin Nazarı:.....	123
Kalbin Manevi Tasarrufu:.....	125
Nefsini Bilen Rabbin Bilir İzahı:.....	128
Nefsin Mertebeleri:.....	135
Nefs-i Emmâre:.....	135
Nefs-i Levvâme:.....	136
Nefs-i Mülhine:.....	137
Nefs-i Mutmâinne:.....	138
Nefs-i Râdiye:.....	139
Ners-i Merdiyye:.....	140
Nefs-i Kâmile:.....	141

III. BÖLÜM

MARİFETULLAH'IN DEĞERLENDİRMESİ:

Marifetin Tanımı:.....	142
Marifeti Sûfilerin Değerlendirmeleri:.....	143
Tenâzülât-ı Seb'a:.....	146
Mârifetullaha Ulaşmada Aşk:.....	149

Mârifetullah'a Ulaşmada İlham ve Sezgi:.....	151
İlham Çeşitleriyle İlgili Ayetler:.....	153
a)Şeytandan Gelen Fısıltı ve Telkinleri.	153
b)Nefsin Fısıltı ve Telkinleri.	153
c)Meleğin İlhamları.	153
d)Allah'tan Gelen İlhamlar.....	153
Mârifetullah'a Ulaşmada Keşf:.....	155
a)Takvâ ve Verâ Mücâhedesı:	156
b)İstikamet Mücâhedesı:.....	156
c)Keşf ve İttılâ Mücâhedesı:.....	157
Keşfin Çeşitleri	158
a)Muhadra:.....	158
b)Mükaşefe:	159
c)Müşâhede:.....	160
Müşâhede Hakkında Büyük Sûfilerin Düşüncesi:	162
Mârifetullah'a Bizzat Allah'ın Bilgilendirmesiyle Ulaşma:.....	165
Sûfilerin Keşf ve İlhamı Özeleştirileri:	169
SONUÇ	174
BİBLİYOGRAFYA	176

ÖNSÖZ

Milletlerin şeref, izzet ve asaletleri, yetiştirmiş oldukları seçkin ilim, fikir adamları ve onların bıraktığı zengin kültür hazinesi olan, asırlara ışık tutan eserleriyle bilinir. Her ne kadar da bazı ilimlerin şeref ve üstünlüğü aşikâr olsa da bu durum, yine de her hangi bir ilim sahasına hasr edilmeyip bütün ilim sahalarını kapsar.

İnsanın emir ve yasaklara teslimiyetle beraber Allah ve Rasul'ün ahlakıyla süslenerek, kalben Allah'la beraber olmayı amaçlayan tasavvuf, islâm tarihinde önemli bir yere haizdir. Zira böyle bir tasavvuf anlayışıyla asırlarca çok seçkin insanlar yetişmiştir. İşte Şemseddin Ahmed es-Sivâsî de bu müstesna simalardan biridir.

Şemseddin es- Sivâsî'nin "Menâzilü'l-Arifin" adlı bu eserini tez çalışması olarak seçmemizin nedeni Sivâsî'nin hem yöremizde medfun olması, hemde yaşadığı devrin en önde gelen zahiri ilimlere vakıf bir sûfisi olmasındandır. Bu nedenle böyle bir şahsiyetin eserini kütüphanelerin tozlu rafları arasından alarak sadeleştirip toplumumuzun istifadesine sunmayı amaç edindik.

Biz bu tez çalışmamızda, müellifin "Menâzilü'l-Arifin"i te'lifinden altı yıl sonra istinsah edilen ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan en eski yazma nushayı esas aldık. Bu tez çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında; Sivâsî'nin yaşadığı asra genel bir bakışın yanı sıra, hayatı, eserleri ve tarikattaki yeri hakkında kısaca malumat verdik.

Birinci bölüm; "Menâzilü'l-Arifin" in metin kısmını oluşturan "marifetü'n-nefs, marifetullah, marifetü'd-dünya ve marifetü'l-âhiret" konularını içermektedir. Bu bölümün sadeleştirilmesi yapılırken önemli gördüğümüz kavramların dipnotta izahlarını yaparak, tasavvufun belli başlı kitaplarından da daha geniş bilgi için referanslar gösterdik. Aynı zamanda metin içinde geçen ayet, hadis ve nakillerin kaynaklarını vermeye çalıştık. Sadeleştirmeyi yaparken günümüz türkçesine göre kırık ve devrik cümleleri toplamada zorlandığımızdan metnin manasına sadık kalmakla beraber mefhum sadeleştirmesini tercih ettik.

İkinci ve üçüncü bölümde ise; "Menâzilü'l-Arifin" in önemli bir kısmını oluşturan "Marifetü'n-Nefs ve Marifetullah" konularını, meşhur sûfilerin görüşleriyle zaman zaman karşılaştırmalı olarak işledik. Aynı zamanda ilk dönemlerde eser veren Kuşeyrî, Hucvîrî, Kelâbâzî ve Sülemî gibi sûfilerin eserlerinden tezimizde gördüğümüz

önemli konuların bazısını genişçe anlatarak diğer sûfîlerin görüşleriyle zenginleştirdik.

Tez çalışmam esnasında kıymetli vakitlerinden istifade ettiğim, C.Ü. Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Sayın Yrd. Doç. Dr. Ahmed ÖLMEZ ve İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Hüseyin AKKAYA'ya, her zaman bize rehberlik eden gece gündüz rahatsız etmemizi âli cenaplıkla karşılayan değerli hocam, Yr Doç. Dr. Abdurrahim GÜZEL'e, her istişaremizde ufkumuza yeni boyutlar kazandıran saygı değer hocam Prof. Dr. Zeki DUMAN'a, yardımlarına müracaat ettiğimiz her vakit fedakarlıktan kaçınmayan saygı değer hocam Prof. Dr. Muhittin BAĞÇECİ Beylere teşekkürü bir borç bilir, özellikle bu tez çalışmam esnasında büyük emeği olan ve bana her türlü desteği veren, Erc. Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü muhterem hocam Prof. Dr. Cihat TUNÇ Bey'e minnet ve şükranlarımı arz ederim.

KISATMALAR:

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen makale.
a.g.md.	: Adı geçen madde.
a.s.	: Aleyhi's-selâm.
a.y.	: Aynı Yer.
Bkz.	:Bakınız.
c.	:Cilt.
c.c	:Celle Celâlüh
Çev.	:Çeviren
c.ş.	:Celle şânuh
H.z.	:Hazret-i.
Haz.	:Hazırlayan.
İ.A.	:İslam Ansiklopedisi.
DİA.	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
MED	:Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
OTDTS	:Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.
tsf	:Tasnif
ktp	:Kütüphane
kyt	:Kayıt
s. a. v	:Sallallahu Aleyhi Vesellem
s.	:Sayfa.
Trc.	:Tercüme Eden
v.b.	:Ve Benzeri.
Trs.	:Tarihsiz
vr.	:Varak
k.v	:Kerrem Allahu Veche
krş.	:karşılaştı
k.s	:Kaddese sırruh.
Sad.	:Sadeleştiren
ö.	:Ölüm

GİRİŞ

Hamd, Alemlerin Rabbi olan Allah'a, salat ve selam Rasulüne olsun...

Menâzilü'l-Arifin, Şemseddin Sivâsî'nin tasavvufa ait yazma bir eserdir. Menâzilü'l-Arifin dört konunun izahı üzerine bina edilmiştir. Bunlar; "marifetü'n - nefis, marifetullah, marifetü'd-dünya ve marifetü'l-ahiret"dir. Bu eser osmanlıca yazılmış olup 39-43 varak arasında değişen bir hacmi kapsamaktadır. Başta Gazzâlî olmak üzere birçok müellifin görüşlerinden de istifade edilerek kaleme alınmıştır. Menâzilü'l-Arifin'in muhtelif kütüphanelerde birçok sayıda nushası bulunmaktadır. Bu nushalar, İstanbul'un belli başlı kütüphaneleri arasında; İstanbul Ünivesitesi Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi ve Millet Kütüphanesinde yer almaktadır. Biz bu nushaları taradıktan sonra, müellifin telif tarihi olan H. 993'e en yakın İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindeki Tsf.No.297.3'lu, H.999 tarihinde istinsah edilen nushayı esas aldık. Bu taramamız esnasında diğer yakın tarihli nushalar arasında pek farklılık göremediğimiz için, farklılığı belirtmek ve eserin aslından ne kadar uzaklaştığını göstermek amacıyla Süleymaniye kütüphanesindeki en son nushalardan biri olan Tsf. No:297.7,lu,H.1258 tarihli nushayı karşılaştırmaya karar verdik. Fakat hemen şunu itiraf etmeliyiz ki, bu iki nushanın üç arasında asra yakın bir zaman farklılığı olmasına rağmen, bir iki yer hariç nesir kısmında manayı bozacak ciddi bir farklılık göremedik. Her ne kadar da bu çalışmamızda iki nusha arasında imla farklılığı, yazım hataları ve cümle düşüklükleri olsada, manaya zarar verecek seviyede değildir. Bu oluşturulan farklılığın sebebi de, müstensihinin kendi görüşlerinin müellifin görüşüyle çelişmesine rağmen, kendi görüşlerini katmasından kaynaklandığını tesbit ederek, bunu dipnot kısmında izah ettik. Üzerinde çalıştığımız bu eser, XVI. yüzyılın uslubuyla kaleme alındığından bize göre devrik ve kırık cümlelerin toplanmasında ve günümüz Türkçe'siyle anlaşılır bir hale getirilmesindeki zorluklar nedeniyle metnin aslına sadık kalarak, birinci derecede mefhum sadeleştirmesini tercih ettik.Çalışma metnimizin sadeleştirmesini yaparken, ayet, hadis ve önemli kavramları metinde italik yaparak gösterdik. Bununla beraber tasavvufi açıdan önem arz eden bazı kavramların izahlarını yapıp, kaynaklardan geniş bilgi için referanslar vererek dipnotta belirtmeye

çalıştık. Metinde geçen rubai ve beyitleri öncelikle ilk nushayı esas alarak, metin kısmına koyarken, bazende mana ve vezin gereği yer yer ikinci nushanın kelimesini metin kısmına, diğer kelimeyide dipnota koyduk. Bazende ikinci derecede gördüğümüz kavramların manasını parantez içerisinde verdik. Sivâsî, Menâzilü'l-Arifin'i telif ederken kendine has bir metod takip ettiğinden şüphemiz yoktur. Ancak bu eserine almış olduğu ayet, hadis ve nakillerin bazısına hiç değinmemiş, bazısında sadece kaynak isimlerini veya müelliflerini zikretmekten öte kaynak göstermemiştir. Hatta bazı kelimeleri kibarları hadis olarak verirken, hadislerin, hangi hadis kitabında olduğunu dahi söylememiştir. Bununla beraber Gazzâlî, İbn Kemal, Fahreddin Râzî ve Kurtubî'den aldığı alıntılarını kitap isimlerini vermiş, bazende verdiği bir hikayenin dine uygunluğunu göstermek ve okuyucunun şüphesini gidermek için, Seyyid Şerif Cürcanî'nin "Şerhü'l-Mevâkîf" gibi Kelâm İlmi'nin önde gelen kaynak kitaplarını da referans göstermesinin göz ardı edilemeyecek bir durum olduğunda söylemeliyiz. Aynı zamanda Sivâsî'nin, anlattığı konuların iyice akıllara yerleşmesi için sık sık büyük velilerin başından geçen menkıbelere de yer vermiş olduğunu görüyoruz. Bu çalışmamızda evvelâ; ayet ve hadislerin tahriçlerini yaparak, özellikle hadisler mevzu hadis ve kelâmı kibarsa kime ait olduğunu tesbit etmeye çalıştık. Kaynaklarda bulamadığımız hadisleri dipnotta belirttik. Bunları yaparken de büyük ölçüde Çağrı Yayınlarının çıkardığı Kütüpü Sitte'den yararlandık. Değerlendirme bölümünde; Menâzilü'l-Arifin'in "Marifetü'n-Nefs ve Marifetullah" konularını, metnin ana temasını ağırlıklı bir şekilde oluşturması nedeniyle değerlendirmek amacıyla seçtik. Değerlendirmeyi yaparken, nefis, kalb ve marifet kavramları açıklanarak, "nefsin çeşitleri, insanî nefsin hizmetçileri, nefsin mertebeleri, kalbin mahiyeti ve tasarruflarını" genişçe açıklayarak önde gelen sûfîlerin görüşleriyle zenginleştirdik. Zaman zaman eser vermiş büyük sûfîlerle karşılaştırıp, eserde bu konuda geçen düşüncelerin tenkidini yaparak eksikliğini ortaya koymaya çalıştık.

Marifetullah bölümünün değerlendirmesinde, marifet kavramını açıklayarak sûfîlerin görüşleriyle zenginleştirdik. Aynı zamanda müellifimizin eksik bıraktığını kabul ettiğimiz; ilham ve sezgi, aşk, keşf ve çeşitleri gibi konuları ele alarak konuya zenginlik kazandırdık. Değerlendirmenin sonunda da, keşfin en üstün mertebesi olan müşahedeyi yine sûfîlerin öz eleştirilerine tabi tutarak tezimize son verdik.

SİVÂSÎ'NİN YAŞADIĞI ASIRDA OSMANLI DEVLETİNİN GENEL DURUMU:

a)Siyasî ve İktisadî Durum:

Osmanlı Devleti, 1515'te Çaldıran zaferinden sonra, iki yıl içinde Doğu Anadolu'yu barışçı yollarla yerli hanedan, kabile reisleri ve beylerle yaptıkları anlaşmalarla topraklarına kattı.Çaldıran zaferi, Osmanlı Devleti için dönüm noktalarından biridir.¹

XVI. yüzyılda, Osmanlı Devleti bir cihan devleti haline gelmişti.Devletin sınırları ise, en üst limite ulaşmıştı.Osmanlı hükümdarları, kendi nüfus ve hakimiyetlerini genişletme bakımından özellikle 1520 tarihinden sonra, XVI. asrın sonlarına kadar dünya siyasetini ellerinde tuttuklarından, dünya siyasetinin önemli problemleriyle meşgul olmuşlardır.Osmanlı Devleti, Kanunî Sultan Süleyman ve oğlu Sultan Selim döneminde problemleri çözme hususunda çok güçlü bir konumdaydı.²

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın ortasında o kadar güçlü bir konumdadır ki, Avrupa devletlerinin aralarında herhangi bir haksız müdahale ve saldırıya karşı Osmanlı'dan yardım isteniyordu.Bunun bir örneği; Fransa Kralı I.François'nun, Alman İmparatorluk seçimlerinde Şarklen'e karşı, yardım isteme olayı üzerine, Kanunî Macaristan'a sefer yapar ve Mohaç Zaferini kazanır.³ Kanunî zamanında Osmanlı için İran ticareti özel bir önem arz ediyordu.Buradan yapılan ipek ticareti, ülke ekonomisine büyük katkıda bulunuyordu.Zira İran İpekleri, Osmanlı pazarlarında garplı tüccarlar tarafından en çok aranan bir maldı.İpek ticaret yolları Osmanlı'nın elinde olduğu için ülkede ticaret hayli canlı idi.⁴ Osmanlı, bu asırda kudretli padişah Kanunî devrinde karada, doğuda ve batıda, fetihten fetihe koşarken, denizde de; Barbaros Hayreddin Paşa, ağabeyi Oruç Reis ve Turgut Reisler sayesinde, Akdeniz'i bir Türk gölü haline getirmişlerdi. Kanunî Sultan Süleyman, Osmanlı tarihinde ilk defa, ordu ile donanmaya eşit ehemmiyeti vermiştir.⁵ XVI. yüzyılda, II.Selime kadar

¹ İ. A, MEB, c. XII, "Türkler(Osmanlılar) ", md, 1993, s. 302.

² İ. A, MEB, c. XII, "Türkler(Osmanlılar) ", md, s. 303; Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. II, İstanbul, 1986, s. 139.

³ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, (Heyet) c. X, Ankara, 1988, s. 321-323.

⁴ İ. A, a. g md, s. 308.

⁵ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c. X, s. 348-369; Yılmaz Öztuna, a. g. e, c. II, s. 113-129.

olan padişahlar, yönetimde etkin bir konumda idi. Sarı Selimle beraber saray hatunları, yönetime karıştılar ve bununla beraber, çeşitli siyasi entrikalarda kendini göstermeye başladı. Aynı zamanda padişahın otoritesinin zayıflamasıyla birlikte, padişahтан sonra yetki sahibi olması gereken vezir-i azamın yetkisi daha ziyade XVI.yüzyıl sonlarında padişahın yakınlarının otorite kurması, mesuliyetsiz kişilerin bu otoriteyi kendi menfaatlarına kullanması, siyasi idarenin bozulmasına sebep oldu. Yine o devirde sarayda devşirmelerin yerine Anadolu Halkının kullanılmasıyla, halkın çoğu çiftini çubuğunu bırakarak ya sarayda çalışmaya başlamış veya celâli olarak memleketin iktisadi yapısının bozulmasına sebep olmuştur. Yine, yeniçeri sayısı çoğaldığı ve bunların parasını karşılamak zorlaştığı için, halkın vergi yükünün artırılmış olması, köylerin terkedilmesine sebep olmuştur.⁶ Bu dönemin güçlü vezir-i azamı Sokullu Mehmed Paşa, devre damgasını vuran önemli bir şahsiyettir. Sokullu Mehmed, devşirmelikten devletin en üst noktalarına gelmiş, liyakatıyla ve başarılı icraatlarıyla tarihçilere “Sokullu dönemi” dedirtecek kadar devlet idaresinde padişahlardan daha etkin bir konuma gelmişti. Sokullu Mehmed Paşa, Kanunî’nin son, II. Selim’in tek ve III. Murad’ın ilk vezir-i azamı idi.⁷ Sokullu’nun İran seferine karşı çıkması üzerine, kendisini çekemeyenler padişahı, aleyhine kışkırtmışlar ve bir tertiple katline sebep olmuşlardır. Osmanlı Devleti, Sokullu’nun ölümüyle büyük bir devlet adamını kaybederken, aynı zamanda, duraklama devrine girmiştir.⁸ İkinci Selim’in devrinde ordu bozulmaya yüz tutmuştur, cûlûs töreninde askere dağıtacak para bulmakta zorluk çekilmesi, iktisadî durumun da, bozulma emareleri gösterdiğinin bir delili olması açısından çok önemlidir.⁹

XVI. Asrın sonlarındaki büyük bunalımların belli başlı sebeplerinden birisi de şüphesizki bugün garp iktisat tarihinde “fiyatlar ihtilali” denilen, büyük iktisadî ve mâlî ölçüsüzlüğün içine, Osmanlı Devleti’nde düşmüş olmasıdır. 1580 yılından itibaren, batıdan bol miktarda gümüş gelmesi, fiyatların kat kat artmasına sebep olmuştur. Bu ise, sabit gelirli sınıfları sıkıntıya sokmuş, isyanlara sebep olmuştur.¹⁰

⁶ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c. X, s. 305.

⁷ İsmail Hami Danişmend., İzahlı-Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. III, İstanbul 1950, s. 46.

⁸ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c. X, s. 375-397.

⁹ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c. X, s. 384.

¹⁰ İ. A, a. g. md, c. XII., s. 306.

gözetmezlerdi.¹⁵ İşte bu sebepten dolayı, birçok medrese ve külliyeleer açılarak, ilim sürekli teşvik edilmiştir.Osmanlı Devleti, ilimde yüksek verim aldı. Birçok âlimin yetiştiği ve medreselerden verim alındığı asırlardan biride, XV. yüzyılın sonlarıdır.¹⁶

XVI. Asırda Fatih medresesiyle, Süleymaniye Medresesi, Osmanlı Devleti'nin en önemli yüksek okulları olduğundan, yüksek ilim tahsil etmek için artık Mısır'a, Suriye'ye, Irak'a giden talebeler olmuyordu.Bununla beraber XVI. yüzyıl sonlarından itibaren, Osmanlı Devleti'nde medreseler bozulmaya başlamış, onyedinci asrın sonlarında ise, tamamen yetersiz hale gelmişti. ¹⁷Buna rağmen XVI. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretimi, dünya eğitiminin üstünde olduğu da bir gerçektir.Özelikle bu asırda, ilköğretim diğer asırlara nazaran çok yaygındı.¹⁸

XVI. yüzyılda, medresede okutulan derslerle ilgili âlimlerin yazdığı şerhler ve haşiyelerden başka, çeşitli ilim dallarıyla ilgili telif ve tercümelerde vücuda getirilmiştir.Genelde şerh ve tercüme ağırlıklı çalışmalar olup, orjinal telifler pek yoktur. Bu asrın son yarısında da, her ne kadar sayı itibarıyla medrese ve müderrisler çok ise de, keyfiyet yönünden ,önceki büyük âlimlere göre bu müelliflerin seviyeleri hayli düşüktür.¹⁹

Bu yüzyılın belli başlı âlimleri ve önemli eserleri şunlardır; ibni Kemal Paşa(ö.940/1533) önemli eseri “Osmanlı Tarihi” dir..Zembilli Ali Efendi(ö.923/1526). Bu asrın ortalarında ise, Kınalı Zade Ali Efendi (ö.980/1572) en meşhur eseri “Ahlâk-ı Alâî”, 1565 yılında yazmıştır. Ebussuud Efendi (ö.982/1574) bu yüzyılın önemli âlimlerinden biri olup,en uzun şeyhulislamlık makamında kalan bir âlimdir.Ebussuûd'un en önemli eseri, “İrşadü'l-Aklı's-Selim ilâ Mezahî'l-Kurani'l-Azim” isimli kuran tefsiridir.²⁰

XVI. yüzyılın II. yarısında, lugat ve arap edebiyatında mutehassıs olan Afyonkarahisar'lı Ahteri Muslihuddin Mustafa Efendi'nin(ö.986/1578) kendi mahlasıyla meşhur olan “Ahteri”, bugün ilim adamlarının baş vurdukları bir

¹⁵ Yılmaz Öztuna, a. g. e, c. II, s. 147.

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. II, Ankara 1977, s. 629.

¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a. g. e, c. III, 2.kısım, s. 490; Yılmaz Öztuna, a. g. e, c. II, s. 158.

¹⁸ Yılmaz Öztuna, a. g. e, c. II, s. 158-159.

¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a. g. e, c. III, 2.kısım, s. 490 ve c. II, s. 630.

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a. g. e, c. II, s. 664-667.

kaynaktır.Fevrî Ahmed'in (ö.978/1570) şiir ve edebiyata derin vukufundan başka tefsir ve fıkıhta da eserleri vardır.Lugattaki "Miftahü'l el-Maâni" Farsça'dan Türkçe'ye çevrilmiştir.

Yine bu asrın sonlarına doğru, iki önemli tasavvufî eser, Farsça'dan Türkçe'ye çevrilmiştir.Birincisi, Üçüncü Murat adına, Mehmed b.Mehmed Şerif'in(ö.993/1585) aslı Farsça olan "Reşahat aynu'l-Hayat"eseri, tercümesi edilmiştir.İkincisi ise,III. Mehmed'in hocası olan Akhisarlı Mevâlî Nasuh Efendi, İmam-ı Gazzâlî'nin farsça ahlâk ve tasavvuftan bahseden " Kimya-yı Saâdet" isimli eserinin ve "Ahlak-ı Muhsinî"yi ve bir de Aristo'nun Arapça'ya tercüme edilen "Kitabü'r-Riyaseti ve's-Siyâse" adlı telifini, ilavelerle beraber Türçe'ye çevirip, ismini "Ahlak-ı Nevalî veya Ferahname" diyerek Şehzâde Mehmed'e takdim etmiştir.²¹

c)Dinî ve Tasavvufî Durum:

XVI. yüzyılda, Osmanlı Devleti bir cihan devleti olarak, resmi dini İslâm, mezhebi ise, Sünnî, Hanefî Mezhebi'ydi.Padişah, Hanefî Mezhebi'nden olmakla beraber, dört mezhebin de halifesi olduğundan, aralarında fark gözetmezdi.Osmanlı çok geniş topraklara sahip olduğundan dolayı, sünni mezheplerin dışında mezhepler, kendi fıkıh ekollerine göre hiç bir engelle karşılaşmadan tedris yapabiliyorlardı. Bunlardan en başta geleni, Şii Mezhebi idi.²²

Osmanlı Devleti'nde, din ve padişah merkezli bir devlet anlayışı vardı.Padişah, İslam dinine çatmadığı müddetçe, her dediği, dini emir gibi yapılırdı.²³

Osmanlının kuruluş ve yükseliş dönemlerindeki geniş müsamaha, her ne kadar da gitgide azalarak XVI. yüzyılın sonuna kadar devam etmişse, zaman zaman inkıtaya uğradığı da olmuştur.Özellikle XVI. yüzyılın ortalarında, ehli sünnet anlayışına ifrat derecesinde bağlı ve şatahat ehli sûfilere göz açtırmayan birçok kadı, müftü ve şeyhulislam olduğuda bir gerçektir.Bununla beraber, bu asırda çeşitli tarikatlar da teşkilatlarını rayına oturtmuş, temsilcilerini yetiştirmiştir.²⁴

²¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, c. III, 2.kısım, s. 491.

²² Yılmaz Öztuna, a. g. e, c. II, s. 139-140.

²³ Yılmaz Öztuna, a. g. e, s. 142.

²⁴ Yurdaydın, Hüseyin.G, a. g. e, Ankara 1988, s. 109.

Müslümanların dışındaki gayri müslimler, pek nadir devlet ve askerlik görevlerinde kullanılırdı. Bununla beraber bütün gayri müslimler, devletin tebâsı olduklarından, bütün hukuki hakları devletin garantisi altında idi.²⁵

Şunuda belirtmemiz gerekirken, Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarındaki devlete hakim olan tasavvufi meyil, tasavvufun kuruluş dönemlerindeki fonksiyonunu yitirip toplum merkezli bir anlayıştan, kişi merkezli bir anlayışa kayması neticesinde, zamanla şeyhlere hürmet yerine, onların idamı istenir bir konuma gelmiştir. Yine XVI. yüzyılda tasavvuf şeyhleri, kuruluş dönemindeki Şeyh Edebâli gibi, kadim üstadların dengeli hareketlerini yitirdiklerinden dolayı, bu yüzyılın genel havasına, meslek ve meşrep tartışmaları ve ayrılık düşünceleri hakim konumda idi.²⁶

Yine bu asırda, her türlü yeni gelişmeyi bid'at sayacak kadar ileri giden kadıların da olduğu bir gerçektir. Şunu da belirtmek gerekir ki; gerek Kemal Paşa Zade (ö.940/1534) ve gerekse Ebussuud Efendi, birçok tarikatın zikir esnasında devir ve rakslarının haram olduğuna dair fetvalar vermişlerdir. Hatta bu kimselerin, Ehli Sünnet mezhebinden sayılamayacağına dair fetvalar vererek, idarecilerden, bunlara mani olunmasının gerektiği de zaman zaman istenmiştir. Bu fetvalara karşı çıkan devrin ileri gelen mutasavvıfları da, bunlara itiraz eden risaleler yazarak, bu şekilde yapılan zikirlerin, şeriatte haram olmadığını ilefi sürmekten geri durmamışlardır.²⁷

Aynı zamanda Kanunî devrinde, İbn Arabî'nin eserlerinin dine uygun olduğu yolunda fetva vererek, bu hususta İbn Arabî'yi savunan bir risale dahi yazan İbn Kemal Efendi,²⁸ Bayramiye tarikatının bir şeyhi olan ve aynı zamanda oğlanlar şeyhi olarak meşhur olmuş Şeyh İsmail Mâşuki'nin, vahdet-i vücud hallerini yansıtan şatahatları sebebiyle, idamına fetva verirken, aynı şekilde Ebussuud Efendi de, Halveti-yi Gülşeniye kolundan Şeyh Muhyiddin Karamaniyi, 1550 de ve Melâmi-Bayrami Şeyhi Hamza Bâli'nin, 1561 yılında idamına fetva vermiştir.²⁹ Şunu da belirtmemiz gerekir ki, tasavvufun büyüklerinden olan, bu gibi halleride yaşamış birisi olan Cüneyd-i Bağdadi'nin "Eğer ben hakim olsaydım" lâ mevcude illallah" diyen bir

²⁵ Yılmaz Öztuna, a. g. e, s. 141.

²⁶ Yurdaydın, Hüseyin.G, a. g. e, 107.

²⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a. g. e, c. III, Birinci Kısım, s. 349; Yurdaydın, Hüseyin.G, a. g. e, 108.

²⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkür Tarihi*, İstanbul, 1934, s.134; İsmail Fenni Ertuğrul, *Vahdeti Vücud Ve İbn Arabî*, İstanbul 1991, s. 106-107.

²⁹, Hüseyin.G. Yurdaydın, a. g. e, s. 10-13.

kimseyi, derhal öldürürdüm.”³⁰ gibi sözlerinin, ulemâya cesaret vermiş olduğu kanaatindeyim.

Yine Kanunî'nin şeyhüislamlarından Civi-Zâde Muhiddin Mehmet Efendi'nin (ö.954/1547), M. İbn Arabi ve Mevlânâ Celaleddin Rumi gibi büyük mutasavvıfları tenkit ederek, bu iki mutasavvufun kâfir oldukları görüşünü Kanunî Sultan Süleyman'ın öğrenmesi üzerine, Civi-Zade'nin azil edilme sebeplerinden birisi olmuştur. Bu bize şunu gösteriyor; padişahlar ulemâya nazaran, sûfilere yinede saygılarını devam ettiriyorlardı³¹.

Bu asırda kimi kadı ve şeyhülislamların bu tutumuna rağmen, ülkede tekke ve dergâhlar hayli yaygındı.Bunlar, o dönemin kültür, sanat ve eğitimin gönüllü kuruluşları olduğu için, tarikatın kadın ve erkek sempatizanları ile müntesipleri tarafından ayakta tutuluyordu³². Tabiki halka rağmen verilen, kesin dinî bir dayanağı olmayan bir kısım fetvalarıda, zararlıdır, kötüdür diyerek, ortadan kaldırmaları, menetmeleri, diğer bir şeyhülislam tarafından birçok faydaları sayılan eski fetvalar kaldırılarak, yeni bir hükümün verildiği de oluyordu.Mesela ; kahveyi yasaklayan Ebussuûd'un fetvasını, III. Mehmed devrinde, 1593-1598 arasında şeyhüislamlık yapan Bosna Zade Mehmet Efendi(ö.1006/1596), çok faydalı bir içektir diyerek kaldırmıştır.³³ İşte bu devirdeki atmosferde yaşayan Şemseddin Sivâsî'nin hayatına da, bu çerçeve içerisinde incelemek gerekir.

ŞEMSEDDİN SİVÂSÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

a) Sivâsî'nin Hayatı

Ebu's-Senâ Şemseddin Ahmed bin Ebü'l-Berâkat Muhammed bin Arif Hasan ez-Zilî es-Sivâsî, kısa adıyla Şemseddin Sivâsî'nin, doğum tarihiyle ilgili bazı ihtilaflar vardır.Hocazâde Ahmed Hilmi gibi bazı müellifler h.928'de doğduğu şeklinde görüş belirseler de, muteber kaynaklar 926/1520 tarihinde³⁴ Tokat'ın Zile kasabasında doğduğunu kaydederler.³⁵

³⁰ Akfirat, H.Osman, *Erenlerin Kalb Gözü*, "Basiretü's-Sâlikin"(Çev:Ali Aslan), İstanbul 1974, s. 358.

³¹ Hüseyin.G. Yurdaydın, a. g. e, s. 14.

³² Yılmaz Öztuna, a. g. e, c. II, 168.

³³ Hüseyin.G. Yurdaydın, a. g. e, s. 19.

³⁴ Hocazâde, Ahmed Hilmi, *Ziyaret-i Evliyâ*, İstanbul 1325, s. 90. ; İ. A, MEB, "şemsiye" md , c. XII, 1979, s. 422.

³⁵ Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 95; Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Şairleri*, Sivas 1948, s. 11 ; İ. A, "şemsiye" md , c. XII, s. 422.

Sivâsî, Ebu's-Senâ künyesiyle Amasya'da derslerine devam ettiği büyük âlim, Arakiyeci Zâde Mevlânâ Şemseddin Efendinin kendisine verdiği ikinci isim olan "Şemseddin" lakabıyla, şiirlerinde mahlas olarak kullandığı "Şemsi'ye" mahlasıyla, kendisinin büyük ihtimal esmer olmasından dolayı "Kara Şems"veya "Kara Şemseddin" şöhretiyle anıldığı gibi, ömrünün önemli bir kısmını ve telif yönünden verimli çağını Sivas'ta geçirmelerinden "Şems-i Aziz" lakabıyla anıla gelmiştir. Zira kendi zamanının kutup velilerinden biri kabul edilen Sivâsî, bu lakapla da anılmıştır.³⁶

Sivâsî'nin babası Muhammed Ebu'l Berakat, tasavvufla ilgilenen bir kişi olup, Tokat'a yakın olmasında etkisi olacakki, Amasyalı Şeyh Hacı Hızır'ın müntesiplerinden biriydi. Muhammed Efendinin, Şemseddin Ahmed'den başka, Muharrem, İbrahim ve İsmail adlarında üç oğlu daha vardır. Muharrem ve İbrahim, Şemseddin Ahmed'den büyük olup, kendilerini yetiştirmiş âlim kişiler olması hasebiyle, O'na rehberlik etmede, ilminin ikmalinde ve yetişmesinde emekleri geçmiştir.³⁷

Şemseddin Ahmed'in babasının lakabı; Ebu'l Berakat ve adı da Muhammed'dir. Dedesinin yani büyük babasının ismini de Osmanlı müellifleri "Hacı İlyas"olarak naklederken, diğer muteber kaynaklar "Arif Hasan"olarak veriyorlar.³⁸

Sivâsî ailesi, özellikle Şemseddin Sivâsî ile tanınmıştır. İşte bundan sonra, Sivâsî'nin ailesinin Horasan'dan gelen bir "seyyid" ailesi olduğu rivayetleri, çocukları döneminde belgelere aksetmiştir. Hatta vergi memurlarının, bu aileyi "sâdat"tan olduğunu kaydederek, vergilerden muaf tuttuğu nakledilir. Bu ailenin seyyidliği kanaatinde olan araştırmacılar, ailenin arap asıllı olmasını gözönüne alırken, "Ebu's-Senâ Ahmed b. Ebu'l Berakat Muhammed" şeklinde Arap'larda görülen, kişinin çocuğunun ismiyle lakaplanma şekli Anadolu'da olmadığından, Arap asıllı olduklarının güçlendiği görüşünü ileri sürüyorlar³⁹.

³⁶ Hoazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 90. ; Hüseyin Akkaya, Yedi İklim, "Şemseddin Sivâsî", Eylül 1995, s. 96.; Şemseddin Sami, **Kamusu'l-A'lâm**, c.IV, İstanbul 1311, s. 2799.

³⁷ İ. A, MEB, "şemsiye" md , c. XII, s. 422.; Yeni Türk Ansiklopedisi, "Şemseddin Ahmed" c. X, Ötüken Neş. İstanbul 1985, s. 3850.

³⁸ Hüseyin Akkaya, a. g. m, s. 96.

³⁹ Vehbi Cem Aşukun, Sivas Şairleri, s. 11; Hasan Yüksel, **Revak Dergisi**, "Sivas'ta Bir şeyh Ailesinin Ortaya Çıkışı ve Vakıflar Üzerine (Şeyh Şemseddin Ailesi)", Sivas 1990, s. 39.

Şemseddin Sivâsî, babası Ebu'l Berakat tarafından, kendisi daha yedi yaşındayken, Amasya'daki mürşidi Şeyh Hacı Hızır Efendinin yanına, duasını almak için götürülür. Burada Şemseddin Ahmed, Hacı Hızır Efendinin duasını alır.⁴⁰ Oradan Zile'ye döndükten sonra, ilk tahsilini burada yapar.⁴¹ İlk tahsilini Zile'de tamamlayan Sivâsî, daha sonra Tokat'taki büyük kardeşleri Muharrem ve İbrahim'in yanına gönderilerek orada kendisine Ahmed'den sonraki Şemseddin ismini veren, Arakiyecizâde Şemseddin Efendinin derslerine devam eder. Kısa zamanda aklî ve naklî ilimlerde büyük başarı sağladıktan sonra İstanbul'a giderek, burada Fatih'in yaptırdığı "Sahn Medresesinde" müderrisliğe kadar yükselir.⁴²

Şemseddin Sivâsî'nin bir gün zamanın kazaskerini ziyaret ettiği bir sırada, devrinin ulemâsını makam mevki talep ederken küçülüşlerini ve azarlanışlarını görüp iğrenmesi, tasavvuf yoluna sulûk etmesinde en büyük amil olmuştur.⁴³

Bu nedenle müderrislik görevinden istifa ederek, Hac farızasını yerine getirmek amacıyla Hicâz'a gitmiş, döndüğünde ise Zile'ye yerleşerek, öğrenci yetiştirmeye ve halka vaaz etmeye başlamıştır. Kısa zamanda şöhret bulan Sivâsî, Amasya'ya giderek babasının şeyhinin halifesi olan Muslihiddin efendiye bağlanmıştır. Şeyhinin vefatı üzerine, tekrar Zile'ye döner. Burada öğrenci okutmaya devam eden Sivâsî, bir zaman sonra Halvetî tarikatının büyüklerinden şeyh Mecdüddin Şîrvânî Hazretlerinin Tokat'a geldiğini duyunca, oraya giderek ona intisap eder.⁴⁴

Şemseddin Sivâsî, burada Mecdüddin Şîrvânî'den Halvetiye tarikatının usulünü öğrenerek, icazetle halifelik aldı. Mecdüddin Efendinin vefatıyla, Zile'ye dönerek, öğrenci yetiştirmeye ve irşad faaliyetlerine devam etti. Şemseddin Sivâsî, kırk yaşında şeyhliğe başlar.⁴⁵ Sivâsî, kendine has bir tasavvuf usulü geliştirerek, halvetilerin seyri süluk esnasında, yedi isimle zikir yaptıkları şekli beş isim daha

⁴⁰ Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 90; Üçer, Mütgan, Erciyes, "Şemseddin Sivâsî ve Sivas'ın Sosyal, Kültürel Hayatındaki Yeri Üzerine", Mart Kayseri 1992, s. 12.

⁴¹ Hüseyin Akkaya, a.g.m, s. 96.

⁴² Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95.; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 90. ; Hüseyin Akkaya, a.g.m, s. 96.; Hasan Yüksel, a.g.m s. 42.

⁴³ İ. A, MEB, "şemsiye" md , c. XII, s. 422; Yeni Türk Ansiklopedisi, a. g. e, c. X, s. 3850.

⁴⁴ Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95.; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 91; İ. A, MEB, "şemsiye" md , c. XII, s. 422. ; Hüseyin Akkaya, a.g.m, s96.

⁴⁵ Hasan Yüksel, a.g.m, s. 42. ; Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul 1990, s. 482.

ekleyip özelleştirir, bu yeni beş ismin ise, önceki yedi ismin dalları olduğunu ifade eder. Şunu belirtmemiz gerekir ki; Tasavvufta yeni bir isimle seyri süluk etmek veya yeni bir isim ekleyerek, daha önceki üstadın usulüne eklemeler yaparak usuli; geliştirme hadisesi, yeni bir kolun doğmasına neden olur. Şunuda belirtmemiz gerekir ki, bu sahada yeni bir usul geliştirmek, her mürşidin yapacağı birşey değildir. Zira Cüneydi Bağdadi'ye(ö.297/909) kadar yapılan zikir; kelimeyi tevhid “lâ ilahe illallah” kelimesiydi. Cüneydi Bağdadi'den sonra; Allah, Hu, Hak ismi şerifleriyle zikir yapılmaya başlandı.⁴⁶

Halvetiye tarikatının şeyhi olan, Şeyh Yahya Şîrvânî'nin (ö.862/1458) “Hay, Kayyum, Kahhar” ismi şerifinin ilavesiyle, yedi kelimeye yükselen Halvetilik, Şemseddin Sivâsî'nin “Kâdir, Kavi, Cebbâr, Mâlik, ve Vedûd” gibi beş ismi daha ekleyerek oniki isme çıkmıştır. Böylece Halvetiliğin bir tarikat kolu olan “Şemsiye tariki” zuhur etmiştir.⁴⁷

Bu sırada Şemseddin Ahmet Sivâsî'yi, o zamanın Sivas valisi olan Hasan Paşa (ö. 974/1567) tarafından Sivâs'ta yaptırılan bugünkü, Meydan Cami diye bilinen camiye, vaiz olarak davet edilmesi nedeniyle, yakın çevresiyle birlikte Sivas'a gelmiştir. Burada, zahiri ve batini ilimleri öğretmekle meşgul olan Şemseddin Sivâsî, birçok talebe yetiştirmiştir.⁴⁸

Şemseddin Sivâsî'nin hayatı anlatılırken, Eğri seferine katılıp katılmadığı hususunda da bahsetmemek olmaz. Eğri seferine katılıp katılmadığı konusunda ihtilaf varsada, katıldığı görüşü kaynaklarda ağır basıyor. İslam Ansiklopedisi, bütün kaynakların Sivâsî'nin Eğri seferine katıldığını kaydederken,⁴⁹ buna itiraz eden araştırmacılar da vardır. Sivâsî'nin Eğri seferine katılmadığını iddia edenler; Peçevî İbrahim Efendinin, Şemseddin Sivâsî'nin Eğri seferine katıldığını ifade ettiği yerde “Kara Şems” diye tanındığını söylerken, abisi Muharrem Efendinin oğlu Abdulmecid Sivâsî'yi, amcasının oğlu olarak taktim etmesi gibi, karışık ifadelerin olması ve Abdulmecid Efendinin oğlu Abdülbaki Efendi'nin(ö. 1122/1710) Sivas yeni camisindeki bir vaazında, “Akşemseddin'in İstanbul'un fethinde Sultan Mehmet ile

⁴⁶ M. Ali Ayni, Tasavvuf Tarihi, s. 210-211, İstanbul 1341.

⁴⁷ M. Ali Ayni, a. g. e, s. 211 ; İ. A, MEB, “şemsiye “ md , c. XII, s. 423. ; Selçuk Eraydın, a. g. e, s. 483.

⁴⁸ Hocazâde, Ahmed Hilmi, a.g, e, s. 91

⁴⁹ İ. A, MEB, “şemsiye” md , c. XII, s. 423.

beraber bulunmuşlar; Kara Şemseddin'in, Üçüncü(Mehmed) ile Eğri(Seferin)'de bulunsa bunda şaşılacak ne var ki, dediği söylenir, Tanrının rahmeti üzerine olsun. ”⁵⁰ şeklindeki sözlerinden, 1640 tarihinde şüphelenenlerin ve bu olayı kabullenmeyenlerin bulunduğunu gösterdiğini ifade ederek, Sivâsî'nin Eğri seferine katılmasının tamamen menkibelere dayalı olduğunu söyleyen araştırmacıların görüşünün aksini söyleyen⁵¹ bu sahada çalışmaları olan Hüseyin Akkaya ise, katıldığı görüşünü savunuyor.⁵² Her ne kadar Şemseddin Sivâsî'nin, III. Mehmed ile Eğri seferine katılıp Haçova Meydan muharebesinde bulunup bulunmadığı hususunda ihtilaf varsa da bu olay kısaca şöyledir: Kanunî Sultan Süleyman'dan otuz yıl sonra, annesi Sâfiye Sultan'ın bütün engellemelerine rağmen, ilk defa ordunun başında bir gazaya katılan Sultan III. Mehmed Han, 11 Ekim 1596'da Eğri kalesini fethetmiş, hemen ardından 27 ekim 1596 tarihinde Haçova Meydan muharebesini kazanarak büyük bir zafer elde etmiştir.⁵³ Şemseddin Sivâsî'nin hayatından bahseden kitapların ekseriyatı, Sivâsî'nin daha savaştan önce, Sultan III. Mehmed Han'a zaferi kazanacağını müjdesini vermiş, Sultanın ısrarı üzerine, onunla birlikte Eğri seferine bizzat katıldığını kaydederler. Birçok kaynaklarda olduğu gibi, Evliya Çelebi de “Seyhatname”sinde Sivas'tan bahsettiği sırada, Şemseddin Sivâsî'nin Eğri seferine bizzat katıldığını naklederken, savaş esnasında Osmanlı ordusunun bozulmaya başladığı sırada, Sultan Mehmed'in atının dizgininden tutarak “sabreyle beyim, şimdiki fırsat ganimettir. ” deyip, Osmanlı ordusunu savaşa teşvik etmiş, çok sayıda düşman askeri öldürölüp, büyük çapta ganimet alındığından bahsederek şöyle der: “Osmanlı şeyhlerinden iki Şemseddin vardır;Biri Fatih devrinde, İstanbul'un fethini Fatih'e müjdelemişti, Bursa'da Göylük(Göynük)'de medfundur. Biriside bu Sivaslı Kara Şemseddin'dir. Kutupluğa ermiş derler. Ulu Sultandır. ” gibi son derece hürmetli ifadeler de ederek, savaş sırasında orduya moral verdiğini görüyoruz.⁵⁴ Aynı zamanda Kamusu'l-A'lâm da Sivâsî'nin Eğri Seferine katıldığı vurgulanıyor.⁵⁵

⁵⁰ Hüseyin Akkaya, a.g.m, s. 101

⁵¹ Hasan Yüksel, a.g.m, s. 40.

⁵² Hüseyin Akkaya, a.g.m, s. 97.

⁵³ İsmail Hami Danişmend,, a. g. e, c. III, s. 141.

⁵⁴ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, (Sad. Kuran, Tevfik Temel ve Aktaş, Necati) c. III ve IV, İstanbul 1986, s. 161.

⁵⁵ Sâmî, Şemseddin, *Kamusu'l-A'lâm*, c. IV, s. 2799.

Haçova zaferinden sonra, Sultan Mehmet Han'a Sivâsî, devlet yönetimiyle ilgili nasihatlar vererek şöyle öğütte bulunur. "Bu dahi malumunuz olsun ki, ceddin Mehmed Han-ı Sâni, İbn-i Şemseddin'in refakati ve dua-yı hayır berekatıyla feth müesser olmuş, keza Cenâb-ı padişahumun ism-i şerifi Sultan Mehmed ibn-i Sultan Murad ve duacınıza dahi nâmı Kara Şems olmakla berekât-ı hayr-ı duamız ile feth gele."⁵⁶

Sivâsî'nin, Eğri seferine katılmadığı hususunda tarihçileri şüpheyne düşüren nokta; kaynaklarda hem Şemseddin Sivâsî'nin, hem de Hoca Sadeddin Efendinin katılarak, orduya moral verdiği hakkındaki rivayetlerin geçmiş olmasıdır⁵⁷. Naim Tarihi'nde, Haçova Meydan muharebesinde askeri moral yönünden destekleyen ve savaşın kazanılmasında büyük rol oynayan şahsiyetin, Hoca Sadeddin Efendi olduğu kaydedilir. Fakat yine Nâim Efendi, Şemseddin Sivâsî'den bahsederken de "Eğri gazasında bi-nefsihi cihad-ı hasbi itmiştir." ⁵⁸ şeklinde, Eğri seferine katıldığını rivayet etmiştir. Aynı görüşte olanlardan biride, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dır. O'nu göre Sivâsî'nin III. Mehmed tarafından İstanbul'a davet edilerek, büyük ısrarla muharebeye katılması sağlandığı, zaferden sonrada İstanbul'da kalması arzu edilmesine rağmen, Sivâsî'nin yaşlılığı nedeniyle, memleketine dönmesine mücade edildiğini kaydeder. Buna delil olarak Sultan Mehmed'in, Şemseddin Sivâsî'nin yeğeni Abdulmecid Sivâsî'yi İstanbul'a davet eden bir fermanında, "Faziletli, keremli, Abdulmecid Sivâsî Efendi, merhum ammin Şemseddin Efendi'nin Eğri seferindeki refakatinden, zahiren ve batinen çok menâfi müşahade etmişizdir. Baderrucû Dâr-üs-saltanada ikametlerini murad etmiştim; pirligi ömr-i kavi olmağın icazet vermiştim.... Hatt-ı şerifim vusulünde Dâr-üs saltanaya hicret etmek emrim olmuştur; ihmal olmaya." ⁵⁹ şeklindeki ifadeleri, Sivâsî'nin Eğri seferine katıldığı kanatini diğer görüşe göre daha kuvvetlendiriyor. Sivâsî'nin Eğri seferine katılıp katılmaması hususundaki ihtilaf her ne kadar katılmıştır veya katılmamıştır düşüncesini isbatlamak için gayret sarfedilirse de sonuç her iki tarafın kaynaklarında aynı kitaplar olması nedeniyle başladığı noktaya döneceğinden bir kısır döngü içinde kalacağı kanaatindeyim. Zira kendi görüşünün de dayandığı kaynağı, davasını isbat için çürüten kişi, kendi iddiasında otomatik olarak çürütmüş demektir. İşte budan dolayı, gerek Peçevî, Nâima, Uzunçarşılı'nın Tarihi, İslam Ansiklopedi ve gerekse

⁵⁶ Akkaya, Hseyin, a.g.m, s. 97.

⁵⁷ İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarhi*, c. II, (Sad. Baykal, Bekir Sıtkı), İstanbul 1992, s. 187-194.

⁵⁸ Mustafa Nâim, *Tarih-i Nâimâ*, c. II, s. 372, C. Ü. İlahiyat. Fak. Ktp. Kyt. No. 2790.

⁵⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a. g. e, c. III, Birinci kısım, s. 349.

Kamusu'l-A'lâm olsun, Sivâsî'nin bu sefer katıldığını nakillerine ek olarak menkibelerinde katıldığını yazmaları, katıldığı görüşünü biraz daha kuvvetlendiriyorsa da, bizim Naim Tarihinde dikkatimizi çeken “Eğri gazasında bi-nefsihi cihad-ı hasbi itmiştir. ” cümlesindeki “bî-nefsihi”deki “bî” olumsuzmanada aldığımız zaman “vücudsuz” yani, ruhanî katılmıştır, şeklinde bir mana çıkar. Bu şekilde ki mana ise, hem daha isabetli olur, hemde kaynaklardaki ihtilaf giderme açısından daha tutarlıdır..Zira tarih kitapları kendi içlerindeki çelişkiye rağmen ne Şemseddin Sivâsî'yi, nede Hoca Sadeddin'i savaşa iştirakın kayıt etmekten vazgeçmemişlerdir. Bunu sebep ise, her ikisinin de savaşa katıldığı hakkında kaynakların sağlam olmasından dolayıdır. Ama Ehli Sünnet inancına göre velilerin kerameti haktır, tıpkı Hz. Ömer'in ordu komutanı Sâriya'ya dağa bakmasını Medine'den duyurması gibi, veli bir alim olan Sivâsî'den böyle bir halin zuhur etmesi mümteni olmayacağına göre mümkün olsa gerektir. Kanaatimize göre, bu savaşa bizzat katılan Hoca Sadeddin olmakla beraber ruhanî olarak savaşa Sivâsî'nin bulunması mümkündür. Sivâsî'nin Allah'ın lutfuyla orada görünmesi, gören kimselerin O'nun hakkında şahadetleri bu tarihi karışıklığa yol açmış olabilir.

Şunu belirtmemiz gerekir ki, Sivâsî bu savaş essnasında İstanbuldadır. Sivâsî'nin İstanbul'da olduğu sırada, o zamanın meşhur sûfilerinden Aziz Mahmud Hüdâi (ö.1038/1628) ile de görüşmüş. Ondan hürmet ve itaat görmüş, daha sonra Sivas'a dönmüştür⁶⁰. Kısa bir müddet sonra da 1006/1597'de vefat etmiştir.⁶¹ . Şimdi ki, Meydan Cami'nin yanındaki tekkesine defnedildi. Her ne kadar da, bazı kaynaklar 1009/1600'de vefat etti diye kaydetselede,⁶² bunun doğru olmadığına muteber kaynaklar ittifak etmektedirler.

Kadiryâ târih-i fevtini didüm

Nüh-felek Şemsi tolandı nûr ile.

Bu beyitindeki son mısra'yı ölüm tarihi zannederek verseler de, bu tarih, Sivâsî'nin türbesinin yapıldığı zaman, türbesinin üzerine inşa tarihi düşünülmüştür. Sivâsî'nin vefat tarihini bildiren güvenilir kaynakların hepsi, onun 1006/1597' de vefat ettiği hususunda, ittifak ediyorlar.

İki mısra ile Hâtif vefatına didi târih

Ki her mısraı şeh-beyt-i şî'r-i şairân oldu

Mekân u cây oldu cilvegâh-ı kurb-ı lâhutî

⁶⁰ Hasan Aksoy,, Şemseddin Sivâsî ve Gülşen-Abâd , s. 9.

⁶¹ Bursalı, Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, İstanbul 1333, s. 95.; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 91; İ. A, MEB, “şemsiye” md , c. XII, s. 423.

⁶² Sâmî, Şemseddin, **Kamusu'l-A'lâm**, c. IV, s. 2799.

Dolandı hayf Şems-i ma'nâ dideden nidânn oldı.

İy Hüsâmî fevtine tarih di

Ruh-ı pak-i Şemsî -ye firdevs câ.

Şeklindeki beyitlerin her birinde, ayrı ayrı Sivâsî'nin 1006/1597 tarihinde vefat ettiğini veriyor.⁶³

b) Tasavvuftaki Yeri:

Şemseddin Sivâsî'nin ailesi, özellikle babası tasavvufla içli dışlı “derviş meşrepli” olduğundan, daha ufak yaşta kendisini bu manevi havanın içinde bulmuştur. Babası, daha yedi yaşındayken Sivâsî'yi, kendi şeyhi olan Amasya'lı Hacı Hızır Efendiye, sırf onun hayır duasını almak için götürmüştür. İşte böyle bir manevi ortamda kendini bulan Sivâsî, daha erken yaşta zahiri ilimlerin tedrisine başlamıştır. İslamî ilimleri, tasavvufi ahlâkla yetişmiş ihlaslı âlimlerden öğrenmeye başlayan Sivâsî, memleketinde belli bir noktaya ulaştıktan sonra İstanbul'a giderek, Fatih'in zamanında yapılan ve o zamanın seçkin üniversitesi olan “Sahn Medresesine” başlar. Bu medreseyi başarıyla bitiren Sivâsî, burada müderrisliğe kadar yükselir.⁶⁴

Zahirî ilimlerde, zamanının en ileri seviyeli âlimlerinden biri olan Sivâsî, daha önce tasavvufi bir ahlâkla terbiye gördüğü için, kazaskeri ziyarete gittiği zaman, zahiri ilimleri yerinde olan büyük âlimlerin, mevki makam elde etmek için küçülüş ve azarlanışlarına bizzat şahit olur. Âlimlerin bu durumlarını bir türlü hazmedemeyen Sivâsî, müderrislikten istifa eder. Bu olaydan sonra, kemâle ermenin sadece zahiri ilimlerle zor olduğu kanaatine varan Sivâsî, memleketine giderek Seyyid Yahya-ı Şirvânî'nin (ö:862/1458) halifesi olan Muslihiddin Efendiye intisap eder.

Sivâsî'nin, Osmanlı'da müderrislik görevi gibi yüksek bir görevden ayrılması, hemen akabinden tasavvufa intisap etmesi, zahirî ve batınî yönden âlim olmadan Allah'a varılmayacağı kanaatinin kafasına oturduğunu gösteriyor. Sivâsî'nin, kısa bir süre içinde halifelik icazeti alması, tasavvufi alt yapısının hazır olduğu halde intisap ettiğini gösterir.⁶⁵ Tıpkı tasavvuf büyüklerinden Hoca Ubeydullah Taşkentî gibi. O

⁶³ Hüseyn Akkaya, a.g.m, s. 98.

⁶⁴ Hocaşâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 91; Hasan Aksoy, *Gülşen-Abâd*, s. 11.

⁶⁵ Hocaşâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 91. ; Hüseyn Akkaya, a.g.m, s96.

şeyhine intisap ettiğinde, şeyhi şöyle diyor : “Tâlip, Ubeydullah gibi olmalı. Her şeyi hazır ve emre âmâde huzura gelmeli, kudretini kullanması sadece bir icazete bakmalı. Kandil hazır, ateşlemek için bir kıvılcım lazım. ”⁶⁶

c.Şemsiye Tarikatının Silsilesi:

Şemseddin Sivâsî, Halvetiyye tarikatının kollarından kendi adıyla anılan Şemsiye tarikatının kurucusu olarak kabul edilir. Sivâsî'nin tarikat silsilesi iki koldan, Halvetiye tarikatını geliştiren Seyyid Yahya Şirvânî'ye çıkar.Buradanda Hz.Ali'ye ulaşır⁶⁷.“Kaynaklarda Şemsiyye hakkında belirli, açık ve fazla bir malûmata rastlanmamaktadır.Çeşitli silsile-nâmelerden çıkarılan neticeye göre tarikat silsilesi şöyledir:

- 1-Hz. Muhammed (s.a.v)
- 2-Hz. Ali (r.a) (k.v).
- 3-Hasan Basri (k.s).
- 4-Habib A'cemi (k.s).
- 5-Dâvud Tâi (k.s).
- 6-Ma'ruf Kerhi (k.s).
- 7-Seriyy-i Sakatî (k.s).
- 8-Cüneyd-i Bağdâdi (k.s).
- 9-Mimşâd Dîneverî (k.s).
- 10-Hâce Muhammed Dîneverî (k.s).
- 11-Kadı Vahyüddin (k.s).
- 12-Ömer Bekrî (k.s)
- 13-Ebu Necib Sühreverdî (k.s)
- 14-Kubbeddin Ebherî (k.s)
- 15-Rûkneddin Necaşî (k.s)
- 16-Şihâbeddin Tebrizî (k.s)
- 17-Seyyid Cemâleddin (k.s)
- 18-İbrâhim Zâhid geylânî (k.s)

⁶⁶ Yaşar Nuri Öztürk, *Tarih Boyunca, Tasavvufî Düşünce*, İstanbul 1974, s. 334.

⁶⁷ Hasan Aksoy,, *Şemseddin Sivâsî ve Gülşen-Abâd* , s. 14.

- 19-Muhammed Halvetî (k.s)
- 20-Pir Ömer Halvetî (k.s)
- 21-Ahi Mirim (İbrahim) Halvetî (k.s)
- 22-İzzeddin Halvetî (k.s)
- 23-Pir Sadreddin Halvetî(k.s)
- 24-Seyyid Yahya Şîrvânî (k.s)

Buradan sonra tarikat silsilesi iki koldan Şemseddin Sivâsî'ye ulaşmaktadır.

Birinci kol şudur.

- 25-Şeyh Habîb Karamânî(k.s)
- 26-El-Hâc Hızır Amâsî (k.s)
- 27-Muslihuddin Halife (k.s)
- 28- Şemseddin Ahmed es-Sivâsî (k.s)

İkinci kol ise şudur:

- 25-Mevlânâ Yusuf Madûm (k.s)
- 26-Muhammed Rukiye (k.s)
- 27-Şâh Kubâd Şîrvânî (k.s)
- 28- Şemseddin Ahmed es-Sivâsî (k.s)⁶⁸

Şemseddin Sivâsî, kendisinden sonra, abeyi Muharrem Efendi gibi, birçok halife bırakmıştır.Tarikatı kendinden sonra şeyh olan abeyi Muharrem Efendi, ondan sonrada yeğeni Abdülmecid Efendi yoluyla, Abdülahad Nuri tarafından devam etmiştir.⁶⁹ Diğer bir yolda, Abdülmecid Efendinin zamanın padişahının fermanıyla İstanbul gitmesi üzerine, Sivas'taki zaviyesine şeyh olan Hüseyin Efendi vasıtasıyla devam eder. "Hüseyin Efendinin (ö.1020/1610) vefat etmesi üzerine, Şemseddin Sivâsî'nin oğlu Şeyh Müeyyid Efendi, İrşad görevini üzerine aldı.Müeyyed Efendinin (ö.1070/1661) tarihinde vefatı üzerine, oğlu Şeyh Halil Efendi(?) yerine geçti.Halil Efendi'den sonra yerine oğlu Şeyh Ömer (ö.1180/1766) geçti. Ondan sonra oğlu Müeyyid-i Sâni,(?) ondan sonra da onun oğlu, Ömer-i Sâni geçer. Daha sonra oğlu

⁶⁸ Hasan Aksoy, **Şemseddin Sivâsî (Hayatı, Eserleri ve Mevlidî)** Basılmamış, Öğretim Üyeliği Tezi , İstanbul 1980, s. 55-56. Bu silsile buradan naklen alındı.

⁶⁹ Mehmed Süreyya, **Sicilli Osmanî**, c. III, Matbaa-i Amire, 1311, s. 168. ; Hocaşâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 93; Hasan Aksoy,, **Şemseddin Sivâsî ve Gülşen-Abâd** , s. 15. ; Yeni Türk Ansiklopedi, "Şemsiye" c. X, s. 3854.

Şeyh Ahmed Sûzî Efendi geçer.Ahmed Sûzî Efendi'nin (ö.1246/1830) tarihinde vefatıyla, yerine abisi Muhammed Behlül Efendi geçer.Muhammed Behlül Efendi'nin (ö.1256/1834) vefatıyla, yerine oğulları Şeyh İbrahim Nâibî ve Şeyh Hüseyin Şânî efendiler, her ikisinde Şeyh Ahmed Sûzî'nin Halifesi Şeyh Lütî Efendi'den icazet almıştır.Şeyh Hüseyin Efendi(ö.1279/1864) vefat ederek, Zile'ye defnedilmiştir.Şeyh İbrahim Efendi (ö.1281/1866) vefat ederek yerine, Şeyh Ali Efendi geçer.Ali Efendi'nin (ö.1307/1892) de vefatıyla, Şeyh Hüseyin Efendinin oğlu Şeyh Ahmed Efendi, Şeyh İbrahim Efendinin diğer halifesi olan Mustafa Efendi'den icazetle babasının yerine geçer. Ahmed Efendi'nin (ö.1318/1904) vefatıyla oğlu Muhamed Zeki Efendi şeyhliğe geçer".⁷⁰ Hoca Zâde bu şekilde Şemsiye tarikinin bu kolla H. 1318'e kadar geldiğini veriyor. Her ne kadar A.Gölpınarlı İslam Ansiklopedisinde Bedeviye tarikatı gibi Mısır'da devam ettiğini söylesede son yapılan araştırmalar oradaki "Şemsiye Tarikatının" ülkemizdeki-"Şemsiye" ile uzakta yakından alakasının olmadığını ortaya koymuştur. Bu tarikat günümüze kadar gelmemiştir⁷¹ Şunu da belirtmemiz gerekir ki, Sivâsî'nin, Tokat'tan Sivas'a buranın en yüksek amiri olan Vali Hasan Paşa tarafından davet edilmesi ve ihtiyarlık dönemlerinde ve taşradaki bir şeyh olmasına rağmen, devrin padişahı III. Mehmed taratından, merkezde bir çok şeyh olduğu halde, hürmet gösterilmesi ve savaşa iştirak etmesi için rica edilme olayının menkibe kitaplarında yer alması, zamanında hayli etkisinin olduğunu gösterir.Aynı zamanda devrin büyük velilerden Aziz Mahmud Hüdâî'nin saygı ve hürmet göstermesi, Sivâsî'nin tasavvufî merhale bakımından ne noktada olduğunu göstermesi açısından önemlidir.⁷² Öte yandan, Sivâsî'nin Divan-ı İlâhî, Süleymaniye, Mevlid ve Gülşen-Abâd gibi, manzum eserleri, onun tasavvufî boyutunun ne derece yüksek olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Zira Şemseddin Sivâsî, manzum eserlerini tasavvufî fikirlerini aktarmak amacıyla kaleme almıştır.O, şiiri bir araç olarak değerlendirmiştir.⁷³

⁷⁰ Hoca Zâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 93-94.

⁷¹ İ. A, MEB, "şemsiye" md , c. XII, s. 423.; Hasan Aksoy, Şemseddin Sivâsî ve Gülşen-Abâd , s. 15.

⁷² Hasan Aksoy, a. g. e, s. 9.

⁷³ Üçer, Müjgan, a.g.m, s. 12.

d.Şemsiye Tarikinin Özellikleri:

Sivâsî'nin tasavvuftaki yerini, onun bir tarikat usûlü geliştirecek kadar yüksek seviyeli bir mutasavvıf olması göstermeye yeter. Zira Sivâsî, Şeyh Mecdüddin Efendiden aldığı şu “ Lâ illahe illallah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kahhar” yedi isim-i şerifiyle müridleri terbiyeye “Kadir, Kavî, Cabbâr, Malik, Vedûd” gibi, bu beş ismide eklemiştir. Sivâsî ilk yedi ismin asıl, diğer beş ismin ise furû'(dallar) mevkinde olduğunu söyleyerek, Halvetiye Tarikatına yeni çehre kazandırmış ve “Şemsiye” kolunu kurmuştur.⁷⁴ Şemseddin Sami, Sivâsî'nin Halvetiye Tarikatındaki yaptığı yenilikten dolayı O'nu Halvetiye'nin müceddidi olarak değerlendiriyor.⁷⁵ Şemsiye Tarikatını sadece zikir yönünde geliştirmekle kalmayan Sivâsî, tarikatını kılık kıyafetinde de yenilikler yapmıştır. “Halvetilikde ki, beyaz cuha veya keçe üstüne siyaha dikişli olan taç, Şemsiye kolunda ise, sarı cuhadan olmuştur. Bunlarda tacın tepesine, en küçüğü üste olmak üzere, birbirinden küçük üç daire, en üstede bir düğme ilave edilmiştir.”⁷⁶ Sivâsî'nin kurduğu Şemsiye tarikinde, müridlerinin seyr-i sulûku esnasında, riyazet, halvet ve mücahede çok kuvvetli yapıyorlardı.⁷⁷ Şemsiye tarikinde vazifeler şöyledir. 1-Devamlı surette abdestli olmak. 2-Namazlarını câmide cemâatla kılmak. 3-Sabahtan sonra güneş doğuncaya kadar zikirle meşgul olmak ve ikişer rek'at işrâk ve istiâze namazını muavvizeteyn sureleriyle kılmak. 4-Sekiz rek'at Duhâ namazını, Kevser Sûresi'ni yedi kere okuyarak kılmak. 5-Akşam namazının arkasından altı rek'at evvâbîn, iki rekat, imanı bekâ bulması , iki rek'at, kabrin mûnis olması için namaz kılmak. 6-Her gün, yüz adet Fatıha, İhlas Sûresi'ni ve yüz adet , Salâvât-ı Şerif ve yüz Kur'an ayeti ve yüz istiğfar okumak. 7-Geceleyin oniki rek'at, tehecücüd kılmak ve Yasin Sûresi'ni okumak. 8-Mübarek günlerde oruç tutmak.⁷⁸

e)Sivâsî'nin Eserleri

1.Manzum Eserleri:

1. Divan-ı İlahiyât⁷⁹.

⁷⁴ M. Ali Ayni, a. g. e, s. 210-211. ; İ. A, MEB, “şemsiye” md , c. XII, s. 423.

⁷⁵ Sâmî, Şemseddin, *Kâmûsu'l-A'lâm*, c. IV, s. 2799.

⁷⁶ İ. A, MEB, “şemsiye” md , c. XII, s. 423.; Yeni Türk Ansiklopedi, “Şemseddin Ahmed” c. X, 3850.

⁷⁷ İ. A, MEB, “şemsiye” md , c. XII, s. 423.

⁷⁸ Selçuk Eraydın, a. g. e, s. 483-484.

⁷⁹ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, c. I, “Divân-ı İlâhiyât” ismiyle geçiyor. Darü'l İhyâu Turasu'l-Arab, Beyrut Trz., s. 776. ; Bursalı, Mehmed Tahir, c. I, Osmanlı Müellifleri, s. 95. Bu eserde “Divân-ı

Sivâsî'nin nazımla yazılmış eserlerinden biri olan "Divan-ı Şemsî"i, Divan-ı İlahiyât, Divan-ı Arifân ve Gazeliyât gibi isimlerle anılmıştır. Şemseddin Sivâsî'nin şiirlerinde, Kur'an-ı Kerim'den ayetler, hadis-i şerifler ve kelâm-ı kibarlar kullanılmıştır. Sivâsî'nin Divanı, ekseriyetle dinî ve tasavvufî motifler taşır. Divan, Tevhid-i Bâri şiiriyle başlıyor. Ardından, beş nefis na't-ı şerif, doksan dokuz gazel, dört murabba, iki muhammes, bir kıta sekiz müfretler ile devam ediyor⁸⁰

2. Süleyman-nâme (Süleymâniyye)⁸¹.

Sivâsî'nin, mesnevi tarzında yazılan önemli eserlerinden biride Süleymaniye'dir. 1595 beyitten oluşan bu eser, aruz vezniyle yazılmıştır. Ekseri Divan geleneğinde olduğu gibi, tevhid, münâcat, na't, Hülefâ-yı Râşidîne ve bu eserin asıl yazılma sebebiyle devam ediyor. Bu esere isminin verilmesine sebep olan Kur'an-ı Kerim'deki Süleyman (a.s) kıssası, hareket noktasını oluştururken, tefsirlerden de yararlanıyor. Arkasından Kânunî Sultan Süleyman'a medhiyeler sunuluyor.⁸²

3. Mevlid⁸³

Aruz vezniyle, 987/1579 yılın da Sivas'ta yazılmaya başlanıp 988/1580'de bitirilen manzum eserlerinden biridir. Süleyman Çelebinin Mevlid'inde hacim itibarıyla çok daha fazla, 1217 beyit olmasına nazaran onun kadar meşhur olmamıştır. Doğu Anadolu'da, Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i gibi, bazı önemli günlerde okunduğu bilinmektedir. Sivâsî'nin bu eserinin, birçok defa basıldığı bilinmektedir.⁸⁴

Ârifân" ismiyle geçiyor; Hocaşâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92. Bu eserde "Divân-ı Ârifân" ismiyle geçiyor; Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifân*, c. V, s. 150, Darü'l İhyâu Turasu'l-Arab, Beyrut Trz. Bu eserde "Divân-ı İlâhiyât ve Gazâliyat" ismiyle geçiyor.; İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423. "Divân-ı İlâhiyât" ismiyle geçiyor.

⁸⁰ Hüseyin Akkaya, a.g.m, s. 99.; Toparlı, Recep, *Şemseddin Sivâsî Divanı*, Sivas 1984,

⁸¹ Katip Çelebi, a. g. e, c. II, s. 1001; Bursalı, Mehmed Tahir, c. I, s. 95; Hocaşâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 150; İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423.

⁸² Hüseyin Akkaya, *Şemseddin Sivâsî Süleymâniyye'si*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988, s. 159-; Hüseyin Akkaya, a.g.m, s. 98-99; Bkz.. Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 95; İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423.

⁸³ Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 95; Hocaşâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 151; İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423.

⁸⁴ Aksoy Hasan, *Şemseddin Sivâsî (Hayatı, Eserleri ve Mevlidî)* Basılmamış, Öğretim Üyeliği Tezi, s. 26-30.; Bkz.. Bursalı, Mehmed Tahir, c. I, s. 95; Hocaşâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92; İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423.

4-İbretnümâ.⁸⁵

Tasavvuf tarimimizde, Mevlânâ gibi birçok mutasavvıfın etkilendiği, İranlı mutasavvıf Feriddüdin Attar'ın (ö.627/1229) İlâhinâme adlı eserinin tercümesinden ibarettir.İlâhinâme, peygamber kıssaları,evliyâ menkıbeleri ve İslam tarihinden seçilmiş birçok tarihi hikayeden ibret ve hisse alınması şeklindeki nasihatları kapsamaktadır.⁸⁶

5.Gülşen Abâd⁸⁷.

Şemseddin Sivâsî'nin en önemli manzum eserlerinden biri olan Gülşen-Abâd, çeşitli çiçekleri fabıl türü konuşturduğu, 557 beyitlik aruz vezniyle yazılmış bir eserdir.Bu eser, hacim itibariyle küçük olsa da, muhtevâ bakımından kapsamlıdır.Bu eserde Gül şeyhi temsil ederken, munazaraya iştirak eden çiğdem, sümbül, lale, zerrîn, menekşe, susam, zambak, nilüfer, nergis, müridleri sembolize eder.Sivâsî'nin genel usulü, eserde önce Allah'a tazim,Peygamber ehline ve sahabelerine medhiyelerle giriş yapıp, eserin muhtevasını, fenâ fillah,bekâ billah,vahdet-i vücûd, kutbu'l-aktab ve mâ-sivâ gibi konular ihtivâ etmektedir.⁸⁸

6.Heşt-Bihişt⁸⁹.

Aruz vezniyle, 992/1584 tarihinde Sivas'ta yazılan, 2300 beyitlik bir mesnevidir.Sivâsî genel usulü gereği,tevhid, münacat,Peygamber ve ashabına medhiyeden sonra, eserin yazıldığı devrin sultan ve vezirine de medhiye yaptıktan sonra, asıl eserin yazılmasına sebep olan konuya geçiyor. “Konu dört makam ve her makamı ikişer ravzaya ayrılarak, ele alınmıştır.Birinci makam adil devlet başkanlarına,ikinci makam; ilim ile amel âlimlere, üçüncü makam; cömert zenginlere, dördüncü makam ise ;fakirlere, ayrılmıştır.Ayrıca yer yer, mevzu ile alakalı hikayelere de yer verilmiştir.”⁹⁰

⁸⁵ Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 150; İ. A, MEB, “şemsiye” md , c. XII, s. 423.

⁸⁶ İ. A, MEB, “şemsiye” md , c. XII, s. 423.; Hüseyin Akkaya, a.g.m, s. 99.

⁸⁷ Katip Çelebi, a. g. e, c. II, s. 1001; Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92; İ. A, MEB, “şemsiye” md , c. XII, s. 423.

⁸⁸ Hasan Aksoy,, Şemseddin Sivâsî ve Gülşen-Abâd , s. 17-21.

⁸⁹ Katip Çelebi, a. g. e, c. II, s. 2044; Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 151; İ. A, MEB, “şemsiye” md , c. XII, s. 423.

⁹⁰ Hüseyin Akkaya, a.g.m, s. 99.

7.Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam⁹¹

Sivâsî'nın, İmam-ı Azam'ın(ö.150/767) menkibelerinden ve kaza, kader gibi, İslam'ın en girift konularını işlediği bu manzum eseri, 6000 beyitle en hacimli manzum eseridir. O'nun, Hanifi mezhebine son derece bağlılığı, ve en belirli vasıflarını oluşturmuş olması, bu eseri kaleme almasında etkili olsa gerek.⁹²

8-Mir'atü'l-Ahlak⁹³

9-Tercüme i Kaside-i Bür'e⁹⁴

10-İrşâdü'l-Avâm⁹⁵

11-Menâsik-i Hac⁹⁶

12-Tecüme-i İlâhîname-i Şeyh Attar⁹⁷

13-Tecüme-i Pendname-i Şeyh Attar⁹⁸

14-Tecüme-i Mantıku't-Tayr-ı Şeyh Attar⁹⁹

15-Mir'atü'l-Eşvâk¹⁰⁰

II.Mensur Eserleri:

1- Menâzilü'l-Arifin¹⁰¹

⁹¹Katip Çelebi, a. g. e, c. II, s. 1839; Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 150; İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423.

⁹² İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423.; Hüseyin Akkaya, a.g.m, s. 99-100.

⁹³Katip Çelebi, a. g. e, c. II, s. 1646.Bu eserde "Mir'atü'l-Ahlak ve Mirkâtü'l-Ahbâr" ismiyl geçiyor.;Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 151; İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423.

⁹⁴Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95; İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423.; Hüseyin Akkaya, a.g.m, s. 100.

⁹⁵Katip Çelebi, a. g. e, c. I, s. 66; Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 151; İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423. ; Sâmî, Şemseddin, **Kamusu'l-A'lâm**, c. IV, s. 2799.

⁹⁶Katip Çelebi, a. g. e, c. II, s. 1832.Bu eserde "Menâsikü'l Sivâsî" ismiyle geçiyor; Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 151.; İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423.

⁹⁷Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 150; İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423

⁹⁸Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92; İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423

⁹⁹ Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 150; İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423.

¹⁰⁰Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 150. ; İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423

¹⁰¹ Süleymaniye Ktp Bl., Hacı Mahmud Ef., Kyt, no.46691., İ.Ü.Merkez Ktp, Bl.Türkçe, Kyt.No.10046.

Şemseddin Sivasi'nin, nazım ve nesir karışık eserlerinden biri olan "Menâzilü'l-Arifin", Yani Ariflerin Konakları anlamındaki bu eserin matbu' nushası yok.Sivasi bu eserini, Gazzâlî'nin risalelerindeki önemli konuları, dört menzilde kısaltarak özet bir şekilde anlatmıştır.Bu eser "**Nefsini bilen Rabb'ını bilir.**" şeklindeki Hz.Ali'nin sözünü hadis olarak almış, temel düşüncesini ve hareket noktasını bu oluşturmuştur.Müellifimiz eserde, Allah'a hamd, Rasulüne ve sahabesine salatü selamdan sonra, kitabı yazmaya geçiyor.Sivasi bu eserde, yer yer hikayelere başvurmuş ve konuyla alakalı, rubâilerde yer vermiştir. Seyr-i sulûk eden bir sâlikin, nefsini,Allah'ı,dünyayı ve ahireti bilmesi gerektiği ve bunların asıl hedefi Allah'a ulaşmak bir sûfi için yolu üzerinde bir han hükmünde olduğu belirtmiştir. Tespit ettiğimiz diğer kütüphanelerdeki nüshaların listesi.

Kütüphane Adı:	Bölümü:	Kyt. No.	Tsf. No.
Tecüman Gazatesi Kütüphanesi	-----	133	297.7
T.C. Kültür Bakanlığı Millet Ktp.	Ali Emiri	8985	297.3
T.C. Kültür Bakanlığı Millet Ktp	Ali Emiri	8986	297.3
T.C. Kültür Bakanlığı Süleymaniye Ktp.	Mehdi Ali Paşa	97862	297.3
T.C. Kültür Bakanlığı Süleymaniye Ktp.	Tahir Ağa Tekke	99648	297.2
T.C. Kültür Bakanlığı Süleymaniye Ktp.	H. Mahmud Efendi	46690	297.7
T.C. Kültür Bakanlığı Süleymaniye Ktp.	H. Mahmud Efendi	46691	297.7
T.C. Kültür Bakanlığı Süleymaniye Ktp.	Halet Efendi	50398	297.7
T.C. Kültür Bakanlığı Süleymaniye Ktp.	Fatih	34857	297.8
T.C. Kültür Bakanlığı Süleymaniye Ktp.	Yazma Bağışlar	105450	297.3
T.C. Kültür Bakanlığı Süleymaniye Ktp.	Mihrişah Sultan	78530	297.7
T.C. Kültür Bakanlığı Süleymaniye Ktp.	Lala İsmail	70734	297.7
İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp.	Arapça	2139	297.7
İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp.	Türkçe	10040	297.7
İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp.	Türkçe	10041	297.7
İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp.	Türkçe	10043	297.7
İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp.	Türkçe	10044	297.7
İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp.	Türkçe	10045	297.7
İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp.	Türkçe	10046	297.7
Türkiye Yazmalar Toplu Kataloğu	Giresun Yazmaları.	8738	297.72

2-Menâkıb-ı Çehâr-yâr-ı Güzîn.¹⁰²

Sırasıyla, başta Hulefâ-i Râşidin olmak üzere, aşere-i mübeşşire, ehl-i beyt ve sahabelerin menkıbelerini anlatan, 989/1581 tarihinde yazılan, mensur bir eserdir. Bu eser, Sivâsî'nin en çok sevilerek okunan eseridir. Bu eser (1290, 1309 ve 1291) gibi tarihlerde bir çok defa basılmıştır.¹⁰³

3-Nakdû'l-Hâtır.¹⁰⁴

Sivâsî'nin, yetmiş yaş civarlarında, Sivas'ta kaleme aldığı bu eser, Kehf suresinin tefsiri olup, 1003/1595 tarihinde yazmıştır. Sivâsî bu eserde, Ashab-ı Kehf'in, Hz. Hızır ile Musa'nın ve Zülkarneyn'in kıssalarını tasavvufi açıdan yorumluyor.

4- Hüccet-i İlâhî¹⁰⁵

5- Umdetü'l Edîb fi't-Ta'allümi ve't-Ta'dîb¹⁰⁶

6-Es-Safâyih fi-Tecemeti'l-Levâyih¹⁰⁷

7-Dâiretü'-Usûl¹⁰⁸

8-Şerh-i Gazeliyyât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis¹⁰⁹

9-Cilâu Uyûni'l-Arâisi'l-Muhadara¹¹⁰

10-İlcâmü'n-Nüfus¹¹¹

11-Letâifü'l-Ayât ve Nükûsu'l-Beyyinât¹¹²

¹⁰² Katip Çelebi, a. g. e, c. II, s. 1840, Bu eserde "Menâkıbü'l-Hulefâ" ismiyle geçiyor ; Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 150 Bu eserde "Riyâzu'l-Hulefâi'r-Râşidin" ismiyle geçiyor.; İ. A, MEB, "şemsiye" md , c. XII, s. 423.

¹⁰³ Hasan Aksoy, Şemseddin Sivâsî (Hayatı, Eserleri ve Mevlidi), s. 47-48.

¹⁰⁴ Katip Çelebi, a. g. e, c. II, s. 1973; Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 151. Bu eserde "Nakdû'l-Hâtır fi't-Tefsir" ismiyle geçiyor; İ. A, MEB, "şemsiye" md , c. XII, s. 422.

¹⁰⁵ Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 150, Bu eserde " el-Hüccetü'l-İlahiyye fi'l-Emri bi'l-Mâruf" ismiyle geçiyor.

¹⁰⁶ Katip Çelebi, a. g. e, c. II, s. 1171. Bu eserde de, "Umdetün fi Lugatti'l-Fürs" ismiyle geçiyor; Bursalı, Mehmed Tahir, c. I, s. 95; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92 Bu eserde "Umdetün fi Lugatti'l-Fürs" ismiyle geçiyor; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 150 Bu eserde "Umdetü'd-Dini fi-Kavâid" ismiyle geçiyor; İ. A, MEB, "şemsiye" md , c. XII, s. 423.

¹⁰⁷ Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 150 Bu eserde " Safâihu'n-Nevâihi fi't-tevhid" ismiyle geçiyor.; İ. A, MEB, "şemsiye" md , c. XII, s. 423. ; Hüseyin Akkaya, a.g.m, s. 100.

¹⁰⁸ Katip Çelebi, a. g. e, c. I, s. 729; Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 150; İ. A, MEB, "şemsiye" md , c. XII, s. 423.

¹⁰⁹ Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 150. ; İ. A, MEB, "şemsiye" md , c. XII, s. 423.

¹¹⁰ Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 150. ; İ. A, MEB, "şemsiye" md , c. XII, s. 423

¹¹¹ Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 150; İ. A, MEB, "şemsiye" md , c. XII, s. 423. ; Sâmî, Şemseddin, a. g. e, c. IV, s. 2799.

12-Şerh-i Kelimât-ı Kûmeyl bin Ziyaâd¹¹³

13-Kıssa-i Musâ ve Hızır¹¹⁴

14-Meclis¹¹⁵

15-Dürerü'l-Akâid¹¹⁶

18-Esrarname Şerhi¹¹⁷

19-Risâtü't-Te'vil¹¹⁸ Nazmen ve Nesren .Yani nazım ve nesir karışık olarak kaleme alınmıştır.

III.Arapça Eserleri:

16-Hallü Maâkîdî'l-Kavâid¹¹⁹

17-Zübdetü'l-Esrâr fi-Şerh-i Muhtasari'l-Menâr¹²⁰

¹¹² Katip Çelebi, a. g. e, c. II, s. 1552.; Bursalı, Mehmed Tahir Osmanlı Müellifleri, , c. I, s. 95; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 150; İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423.

¹¹³ Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s. 95; İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423.

¹¹⁴ Bursalı, Mehmed Tahir, c. I, s. 95; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92; İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423.

¹¹⁵ Bursalı, Mehmed Tahir, c. I, s. 95

¹¹⁶ İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423.

¹¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a. g. e, , c. III, Birinci Kısım, s. 114. Sultan Üçüncü Murad'ın kadına içkiye düşgün olduğu gibi, meraksahasında birinde tasavvuf olduğunu bunula ilgili "Fütihât-ı sıyam ve Esrarname telif etmiştir.İşte Sivâsî, bu Esrarname'ye şerh ettiğini naklediyor.

¹¹⁸ Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 150; İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423.

¹¹⁹ Katip Çelebi, a. g. e, c. I, s. 124.; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 92. Bu eserde "Bi Halli'l-Meâkîd" şeklinde geçiyor. ; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 150. Bu eserde "Meâkîd el-Kavâid" ismiyle geçiyor.; İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423.

¹²⁰ Katip Çelebi, a. g. e, c. II, s. 1825.; Hocazâde, Ahmed Hilmi, a. g. e, s. 91; Bağdatlı, İsmail Paşa, a. g. e, c. V, s. 150; İ. A, MEB, "şemsiye" md, c. XII, s. 423.

I.BÖLÜM

MENÂZİLÜ'L-ÂRİFÎN METNİ

BİRİNCİ MENZİL: MARİFETÜ'N- NEFS:

Alim ve Hâkim, Allah'ın isimlerinin büyüklerindendir. Hamd ve Senâ, öyle bir yüce divana uygun ve muvafıktır ki, O, feleklerin cadırını ipsiz ve direksiz yeryüzü üzerine kurmuştur..

Allah'u Teâla, dünyada çok çeşitli nimetleri hazırladıktan sonra, insan namıyla bilinen harukulâde sanatlı yaratığını, bu imtihan yurduna indirip, muhterem peygamberler (a.s.) vasıtasıyla bütün kullarına **"Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."**¹²¹ buyurdu. Allah (c.c), bu ayet-i kerimesinde, insanın yaratılmasından muradın ibadetin neticesi olan mârifetullah olduğunu bildirdi.

Rubai:

Hân-kah-ı âlemi çün yaptı Bennâ-yı ezel
Kendüyi bildürmege insanı mihmân eyledi
Tâki sun'ından ana yol bula erbâb-ı nazar
Aynının aynın silüp bu kârı âsân eyledi

Mahlukâtın başlangıcı , yaratılmışların hepsinin kaynağı,âsîlerin şefâatçısı, kıyamet günü arasat meydanında olanların ümidi olan, çevik atın binicisine himmet, Allan'ın esirgeyeceği kimseler üzerine başkomutan, gönül alan güzele ceza vakti olan, Hz.Muhammed Mustafa (s.a.v.)'e salât-ü selâm hediye olsun.

Allah'ın salât ve selâmı, inanan müminlerin ve inanmayan kafirlerin sayısınca ,rahmet çadırının ipi ve cennet sahasının en yücesi olan Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)in üzerine olsun ki;O,Rahmân yoluna hidayet edenlerin en efdâli ve cennetlerin yoluna kılavuzluk yapanların en kâmilidir.

---

¹²¹ 51 Zariyat /56

Rubai:

Sâye-i rahmetinin bergi degüldür Tubâ
 Sufre-i nimetinin hâncesidûr heşt cinân¹²²
 Himmeti¹²³ pâyesinin evvelidir arş-ı a'lâ
 Kem-terîn hâdimidir meclise hûr u Rıdvân

Varakl-a.

Yine din işlerinde düşünceli hareket eden, yakîn yolunun sâlikleri olan "Ashâb-ı Guzîn" üzerine salâtü selâm hediye olsun. Zira onlar sağlam din binasının mimarının dostları ve hidayetle beraber olan gökyüzünün yıldızlarıdır. Özellikle Hulefâ-yı Raşidîn (r.a.) din bahçesinin bahçıvanları ve cennet yolundaki merasimlerin bülbülleridir.

Rubai:

Hidayet asumânının nücûmudur bular cümle
 Olara iktidâ iden bulurlar maksada râhı
 Buları sevmek İslâm'ın şi'ârından¹²⁴ durur tahkik
 Olara buğz iden bâtil bulur mı rahmetullahı

Katı kalbini yumuşatmaya düşkün olan, bu hakir Şemseddin es-Sivâsî (ö.1006/1597) din işleri ve dünya nizamıyla ilgili birçok bozulmaları müşahade etmekle, karışık gönül ve düzensiz hallerle beraber, meydana gelen bıkkınlığı ortadan kaldırmak düşüncesiyle kendini kale gibi bir yere kapatıp inzivayı istemeyerek, dinî işlerle meşgul olmakla, dokuzyüz doksan üç tarihinde bu kitabı yazdı.

Rubai:

Sanma kim mü'min olan dirhem ü dinâra bakar
 Dini muhtel ola ger nârı o dım ânı yakar
 Dirhemi derhem olup âlemi, zindan egler
 Gönli ma'mûresini gayret-i Hakk anı yıkar

¹²² hancesidur : havance B.

¹²³ Himmet-i : Ni'met-i B.

¹²⁴ şi'arın : şi'arında B.

Şüphesiz Hazret-i Şeyhü'l-İslam, Hücetü'l-En'âm olan Muhammed bin Muhammed el-Gazzâlî, (Ö.505/1111) (k.s)Allah ecrini bol versin. Bu kitap, onun bazı risalelerindeki büyük meseleleri kapsamaktadır. Bilki; İslamın yapısı, dört şeyin mârifeti (bilinmesi) üzere kurulmuştur.1.Mârifetü'n-Nefs 2. Mârifetullah 3. Mârifetü'd-Dünya 4. Mârifetü'l-Ahiretidir. Gazzâlî, o fasîh, tesirli kelâmıyla buyurdu ki: "yabancı memleketlerde dost olmaya layık kimselerin yanında zaman zaman uzlete girmeye bir yol bulup, muvaffak oldum ki; erbâb-ı sülûka yol gösterici, şüphe içinde olanlara Allah'ın sırat-ı mustakîmine gelin diye nidâdır."¹²⁵

Rubai:

Şol ki, irfânıyla me'nûs ola bu dünyâda

İş bu nat' üze şah anır dile satranc nedür.

Sadef sadrı maarif dürerinden memlukince

İrişe kişi kesretiyle rencinedir.

Şüphesiz onların (risalelerin) tercümesine başlayıp, bu risaleyi dört menzil üzere kısaltarak "Menazilü'l-Arifîn" diye isimlendirdim. **"Ma'siyetten kurtulmak ve tâate tâkat getirmek ancak Allah'ın yardımı ile olur"**¹²⁶

Birinci Menzil: Mârifetü'n- Nefs

İkinci Menzil: Mârifetullah

Üçüncü Menzil: Mârifetü'd- Dünya

Dördüncü Menzil: Mârifetü'l- Ahiret.

Birinci Menzil: Mârifetü'n-Nefse gelince; bilmek gerekir ki, İslam'ın binası dört şeyin bilinmesi yani dört şeyin hakîkâtının kavranması üzeredir: Evvelâ, nefsi

¹²⁵ Bkz..Gazzâlî, **Delaletten Hidayete** "el-Munkızu Min ed-Delâl" (Çev: Ahmed Subhi Furat) s. 70-76

İstanbul 1978.

¹²⁶ Buhârî, Ezân, 7, Teheccüd, 21 ; Müslim, Salât, 12, Mesâcid, 139 ; Nesâî, Ezân, 36.; Nâsîf, Seyyid Mansur Ali, **TAÇ Tercemesi** "et-Taçu'l-Camiu-li'l-Usâl, " c. V, s. 183, (Çev: Bekir Sadık)İstanbul 1980. Burada , Peygamberimiz (a.s. v.) bu "lâ havle vela kuvvete illâ billahî'l-aliyyü'l-azim."söz hakkında cennet hazinelerinden bir kelime olduğunu bizler bildiriyor.

bilmek, ikincisi Rabb'ını bilmek, üçüncüsü dünyayı bilmek ve dördüncüsü ahireti bilmektir.

Evvelâ; insanlardan her ferde kendi başlangıcını, halini, mealini (mahiyetini), eczâsını ve terkiibini bilmesi lazımdır. Zira; bu üslûp üzere henüz kendisini bilmeyen kimseye, Rabbını bilme yolu kapalıdır. Mârifetullah anahtarı, nefsin bilinmesi olduğu için, Medeniyet-i irfân olan Hulâsa-ı nevi'l-insan (insan türünün özü) olan beyan ve Tıbyan-ı Kulûb (Kalblerin açıklayıcısı) buyurmuşlardır ki: **"Kim nefsini bilirse Rabbını bilir"**¹²⁷ yani her kimki tahkikan nefsini bildi o kimse, rabbını bilmiştir.

Rubai:

Yüri var kâfile-i şevk ile irfân iste

Küy-ı irfânı tavâf itmeyen¹²⁸ insan olmaz

Tûl-i ömründe dûriş tâ iresin maksûda

Mârifet pâyesine pâ komak âsân olmaz

Kütütübü menzileden bazısında nakledilmiştir ki; "Ey insan nefsini bil" yani; ey insan nefsini bil ki, Rabb'ını bilesin. İncil'de¹²⁹ rivayet edilmiştir ki **"Şu, Allah'ı"**

¹²⁷ İbni Teymiye ve en-Nevevî, bu hadisinin mevzu sûfiye kalamından olduğunu belirtiyor. İbn Arâbi ise, rivayet yönünde sahih olmasada keşifle sabit olduğunu söylüyor. *Aclunî*, II. c. s. 344.. Mevlânâ , Hz. Ali'nin sözü olduğunu belirtiyor. Mevlânâ, Celâleddin Rumi, *Fihî Mâ Fih* (Çev: Ahmed Avni Konuk) Haz. Eraydın, Seçuk s. 54; "Basiretî's-Sâlikin" yazarı Osman Akfırat bu eserinde şöyle diyor. Bu söz "Yahya bin Muâz el- Razi'ye" ait olduğunu söylüyorsa daha sonra değerlendirmede genişçe verildiği gibi bu söz Hz. Ali'ye aittir. H.Osman Akfırat *Erenlerin Kalb Gözü* "Basiretî's- Sâlikin s. 429, (Çev: Ali Aslan) İstanbul 1974

¹²⁸ Mevlânâ, Mesnevi adlı eserinde, Bâyezid-i Bistâmî'nin bir menkibesini nakleder .Şöyle ki; Bâyezid-i Bistâmî hacca giderken yolu üstünde bir köyde fakir, fakat manevi yönden çok zengin bir şeyhe rastlar.Şeyh Bâyezid-i Bistâmî'ye ihtiyacı olması nedeniyle hac yolunda harcıyacağı parasını kendisine vererek, kendi etrafında yedi defa dönmekle Kabe'nin etrafında dönmekten çok daha fazla sevap alacağını söyler.Bâyezid de onun manâ erlerinden biri olduğunu anlayınca hacca harcıyacağı parayı o şeyhe vermek suretiyle daha önce çıkamadığı manevi makamları bu vesileyle çıktığını nakleder.Bir irfân sahibi veliden alınacak feyzin Kabe'den alınmayacağını ifade eder.Zira o kâmil insan Bâyezid'e; "İbrahim (a.s) Kabe'yi yaptı. Fakat Allah oraya birgün girmedi. Ama benim gölümde Allah'tan başkası yoktur." der. Olaya Sıvâsi, burada işaret ediyor. Mevlânâ, Celâleddin Rumi, *Mesnevi*, c. II, s. 170. (Çev: Velid İzbudak) İstanbul 1991.

¹²⁹ Barnabas İncil'ini ve Ahdi Cedit'i baştan sona icelememde Sıvâsi'nin İncil'de rivayet edildiğini ifade ettiği (59.Haşr/19) ayet meâlîne benzer bir rivayete rasıyamadım.Fakat gerek Barnabas İncil'inde ve gerekse Ahdi Cedit'de bu manaya biraz uzaktan da olsa iki rivayete rasladım.Barnabas'taki rivayette kişinin oruç tutarak nefsini ıslah etmek suretiyle Allah'ı tanıyacağını belirtiyor.Rivayet aynen şöyle; "İnsan yaşarken dünyanın güzel şeylerine ihtiyaç duyduğundan burada oruç gereklidir.Öyle ise, bırakında nefsini kırsın ve Rabbı olan Allah'ı"

unuttuklarından dolayı, (Allah'ın da) onlara kendi nefislerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar , yoldan çıkan kimselerdir.¹³⁰ Kur'an-ı Kerimde; "Nefsini bilmeyen (beyinsiz)den başka, kim İbrahim dininden yüz çevirir? Andolsun ki, biz onu dünyada beğenip seçmiştik, ahirette de, o iyilerdendir"¹³¹ Bu demek oluyor ki cehaletleri sebebiyle İbrahim dininden yani tevhidden, ancak nefsini bilmeyen yüz çevirir. "Biz onlara, ufuklarda ve kendi nefislerinde ayetlerimizi göstereceğiz ki; O Kur'an'ın gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin herşeye şahit olması (her şeyi görmesi sana) yetmez mi?"¹³² İşte bu cümleden anlaşıldığı gibi....

Rubai:

Bilmeyen kendü hudûsın¹³³ ne bilir muhaddisini

Hâlîkîn kanda bile kendüyi bilmez mahluk

Kaldılar seyl-i cehaletde erbab-ı sânem

Aceb olmaya has u hâre yapışsa¹³⁴ mağruk

arak 2-b.

Araştırıp,inceleyerek bilmek gerekir ki, insan iki şeyden yaratılmıştır. Biri cesed, diğeri de kalbdır. Hallâk-ı Hakim, cesedi etten, deriden, sinirden, damardan, kandan, kemikten ve ilikten terkip edip, yarattı ve buyurdu ki; " Andolsun muhakkak

bilsin."Burdan şöyle birşey de anlaşılır .Kişinin oruç tutmak suretiyle nefsini tanıyabileceği ve bu yolla da Allah'ı tanıya bileceği anlaşılabilir. **Barnabas İncili**, (Çev: Mehmed Yıldız) , Bab, 107, s. 209 İstanbul Trz.;Ahdi Cedid'de de şöyle bir rivayetler vardır. "Toma O'na ya Rab senin nereye gideceğini bilemeyiz.Yolu nasıl biliriz? İsa, ona yol ve hakikat benim. Ben vasıta olmadıkca pedere kimse gidemez.Eğer beni tanıdımsa pederimi dahi tanımış olur idiniz.Bundan böyle onu tanırırsınız onu gördünüz dedi." burada "Peder" kelimesi gibi tevhide bozucu bu kelimeyi bir tahrif edilmiş bir kelime olarak kabul ederse burada Hz. İsa'nın Allah'a gitmeyi kendisini tanımaya bağlaması sebebiyle(59.Haşr/19) ayeti kerimesine yakın bir mana çıkabileceği gibi, "Nefsini bilen (Rabb'ını bilir" kelim-i kibarına çok yakın bir mana çıkmaktadır.Ahdi Cedid "İncili Şerif", Yuhanna, bab.14, ayet.5-7, Agup Mat. İstanbul 1920. krş., **Kitab-ı Mukaddes**, "Tevrat, Zebur ve İncil" Kitab-ı Mukaddes Şirketi, Yuhanna, Bab.14, ayet.5-7. s. 110.

¹³⁰ 59.Haşr/19.

¹³¹ 2.Bakara/130.

¹³² 41. Fussilet/53

¹³³ **Hudûs**:Sonradan olma manasındadır.Bu hudûs delili kelim alimleri tarafından Allah'ın varlığını isbat için kullandıkları bir delil çeşididir.Bu delili ilk kullanan mu'tezili kelimcilerdir.Bu vesileyle eserden müessire gitme yoluyla Allah'ın varlığı isbatlanır. Bu şöyledir. "Âlem maddesi sıfatlarıyla hadisdir.(Sonradan var olmuştur.) Her hadisin bir muhdisi(var edicisi) vardır. O halde âleminde bir muhdisi vardır. O da Allah'u Teâla'dır." Muhiddin Bağçeci, **Allah'ı bilmek ve Nesefiye Göre İman**, s. 5, 6, ayrıca Geniş bilgi için, aynı eserin bkz., s. 27-35 Kayseri Trz. ;krş.. Mehmed Aydın, **Din Felsefesi**, s. 44-50 İzmir 1992

¹³⁴ yapışsa : yapışsa/ B

ki, O, sizi çeşitli merhaleler halinde yarattı"¹³⁵ ve yine bilmek gerekir ki; insanın her âzâsında nice acâib manalar ve garib hükümler konmuştur. Her bir insanda bir çok sinir, kemik, damar ve bundan başka uzuvlar vardır. Her biri bir şekil ve heyet üzere birbirine benzemez. Ve herbiri bir hizmet ve bir hikmet sebebiyle yaratılmıştır ki, diğer organların hizmet ve hikmetleri, saymakla bitmez. O organdan meydana gelen amac, başkasından hasıl olmaz.

Meselâ; göz, görmek için, kulak; işitmek içindir. Ağız tatmak, burun koklamak için olduğu gibi, gözün vazifesini kulak yapmaz. Kulağın görevini de, göz yerine getirmez. Ağızın işini burun, yapmaya kadir olmadığı gibi, burnun görevini de ağız, yapmaya kadir değildir.

Nazar kıl ki; bunlar dört alimdir. Her biri ilmine göre Hazreti Feyyaz-ı Hâkim; bunlara birbirinin üstüne yer göstermiştir. Burnu ağız üstüne koydu. Zira ağız, kendi içine girmeden acıdır, tatlıdır bilmez, ama burun güzel kokuyu ve pis kokuyu kendi içine girmeden bilerek hükmeder.¹³⁶ İşte bundan dolayı burnun fazileti daha fazladır. Ve Allah gözü kulak üzerine koydu, zira; kulağın ses işitmediği yerden, göz görüp haber verir, gözün kemali ziyade olduğu için, bir kat daha yüce olur. İşte Allah bu dört alimi bize sürekli hizmet etmek için verdi, işte sende herbirinden bir haber alma halindesin.

Rubai:

Bunce âzâyı sana pîşe-ger itdi Rahmân

Taki esbâb-ı maârif düzeler her birisi

Hâcelik¹³⁷ eyliyesin işbu dükkân icre sen

Gayriye etmeyesin kasd ile meyl u hevesi

¹³⁵ 71. Nuh/14

¹³⁶ Ayhan Songar, "Beynimiz ve Sinirlerimiz" adlı eserinde burnun koku alma olayı hakkında şöyle diyor; "Burunda ise, gaz halinde burna giren "kokulu" dediğimiz maddelerin meydana getirdiği kimyasal tesirler alınıp idrak edilmek üzere çok karışık bir takım yollardan beyne götürülmektedir." Ayhan Songar, **Beynimiz ve Sinirlerimiz**, s. 40-41, İstanbul 1979. Oysa Sivâsî'nin burada "burun, koku kendisine girmeden bilerek hükmeder." derken bu gün ki, ilmi verilere ters düşmesi, o zamanın ilmi çevrelerin de burnun koku alması hususundaki, görüşlerini de yansıttığı kanatindeyim.

¹³⁷ Hâcelik : Hoca/ B.

Allah'u Teâla gözü on tabaka¹³⁸ üzere yaratmıştır ki; her biri diğerine muhaliftir. Eğer bu tabakadan birisine bir bozukluk gelse, görmeye noksanlık gelir de görmez olur.

Bu tabakanın faydalarına dair alimler, nice cilt kitaplar yazmışlardır ki, bu urcuze(kısa zamanda yazılan eser) onları anlatmaya güç yetmez.

Rubai:

Ayn-ı ibretle bakarsan göze, sanat göresin

Sun'-ı Sâni'da nice ibret ve hikmet göresin

Gayriden dide ki, gel sûzen-i müjgânlar dik

Açtığın demde cemâl ile seyret göresin.

İnsanın organlarından biri de; ciğerdir. İnsan bağrında bir hizmet için yaratılmıştır. Çeşitli yiyecekler midede toplanıp piştikten sonra yemeğin özü olarak ciğere gider, oradada tekrar pişip, tam bir ayrışmadan sonra, kan olarak yedi organa, gıda ve kuvvet olmaya müsâid hale gelir. Tabibler buna üçüncü hazım derler. Zira yiyecekler, evvela ağızda, dişlerle hazm olur. İkincisi midede hazm olur, üçüncüsü ciğerde pişerek hazm olur. Yiyecekler ciğerde pişerek kırmızı kan şeklinde olup, bu karışımı bir siyah şekle getirip altına çöker ki; onada **sevdâ**¹³⁹ ismini verirler. Yine bir sarı köpük hasıl olur ki, ona da **safra**¹⁴⁰ ismi verilir. Tekrar ak bir köpük meydana gelir, ona da balgam¹⁴¹ denilir. Öyle ise Hallâk-ı Hakim (c.ş) ihsanı büyük olan, dalağı

¹³⁸ Sivâsi'nin burada Allah'ın gözü on tabak olarak yarattığını söz bu günkü tıp ilmine göre, sadece görmeyi sağlayan tabak olan "retina" tabakası on tabakadır. Ama tamamen görme duyusu olan göz ise "önde "kornea" dediğimiz bir saydam tabaka, bunun arkasında "iris" adı verilen ve ortasındaki deliği ışık şiddetine göre açılıp kapatabilen bir perde (gözün rengini burası vermek tedir) arkasında mercek ve en arkada da ışığa duyarlı reseptörleri ihtiva eden "retina tabakası." Sivâsi'nin burada gözün tamamını kast ettiğini zannediyoruz. Ayhan Songar, a. g. e, s. 36.

¹³⁹ **Sevdâ**: Karaciğerde oluşan siyah bir sıvıdır. Bu sıvının normalden fazla olması halinde, "beden kuruluğu, derinin renk değişimi, kan siyahlaşması, efsar çokluğu, mide, ekşimesi, yalancı şehvet, idrar kızarması, kan ve idrar kalınlaşması, rüyada duman ve kab görme ve uyanınca ağız eksikliği" haller gösteren bir sıvıdır. İbrahim Hakk, **Mârifetnâme**, (Sad: M.Fuat Başar) İstanbul 1984, s. 124.

¹⁴⁰ **Safra**: Karaciğerin yanında öd suyuda denen sarı bir sıvıdır. Bunun normalden ziyade olması halinde; "Renk sarılığı, göz sararması ağız kuruması, burun ucu kızarması, şiddetli susama, iştiha zayıflığı, kusma çokluğu, dil sertleşmesi, düşte ateş görme ve uyanınca ağız acılığı" gibi rahatsızlıklar görülür. İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 124.

¹⁴¹ **Balgam**: Karaciğerde yiyeceklerin hazmedilmesinden sonra meydana gelen beyaz köpüğe balgam ismi verilir. Bunun normalden fazla olması halinde; "Beyaz renk, hissizlik, deri yumuşaklığı, deri soğukluğu, tükürük çokluğu, susama azlığı, hazım zayıflığı, vurdum duymazlık, geçirme, çok

halk etti ki; ciğerin hazmında, alta çöken sevdâ denen köpüğü kendine çekerek gıda edinsin. Ödüy yarattı ki; ciğerin hazmı sırasında üstte kalan safrâ ismi verilen sarı köpüğü kendine çekerek gıda edinebilsin.

Allah, önceden ak köpük olan balgamı, kendi içine çekip, gıda edinmesi için akciğeri yarattı. İşte bundan dolayı bu üç organ anlatıldı. Zira bu organlar üç karışımı kendilerine çekerler. Böylece safi kan kalıp, gayet saf mükemmel eriyip kıvam haline gelerek damarlarda akmaya müsait hale gelir. Hazret-i Hakim (c.ş) böreği, kanın suyunu kendine çekerek, kana kıvam hasıl olduktan sonra, damarlara taksim ederek bütün organlara ulaştırması için yarattı.

rak. 4-a. Eğer dalağa bir âfet erişip, sevdâ kan içinde devamlı kalıp, kendisine çekilmezse, o kişide, sevdâdan kaynaklanan çeşitli hastalıklar hasıl olur. Bunlar: **Cinnet**,¹⁴² **Hummâ**¹⁴³, **Sâra**¹⁴⁴ ve bunların dışında diğer çeşitli hastalıklar meydana gelir. Eğer ödde, **sudde**¹⁴⁵ dedikleri hastalık meydana çıktığında bir felaket ulaşsa, o sarı köpüğü kendine çekmezse sahibide berkân hastalığı ve hummâ hastalığına benzeri safrâdan kaynaklanan hastalıklara mübtelâ olacaktır. Eğer akciğere bir âfet ulaşip, önceden ak köpüğü kendine çekmezse, o kimsede, **behek**¹⁴⁶ gibi, **da-üs-sâ'lep**¹⁴⁷ ve **evrâm**¹⁴⁸ gibi, balgam hastalıkları ortaya çıkar.

---

uyuma, rüyada, su ve kar görme, uyanma anında ağzın tuzluluğu" gibi rahatsızlıklar görülür. İbrahim, Hakkı, a. g. e, s. 123.

¹⁴² **Cinnet**: Cin tutma, bir çeşit akıl hastalığı. Sâmî, Şemseddin, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul 1989, s. 483.

¹⁴³ **Hummâ**: Bir çok çeşiti olan nöbet nöbet gelen bir çeşit ateşli hastalık. Ferid Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik **Lugat**, s. 381; Bkz.. Geniş bilgi için. İbn Haldun, **Mukaddime**, c. II, (Çev: Kadiri Ugan Zakir) İstanbul 1989, s. 405-407.

¹⁴⁴ **Sara**: Ağız köpürtücü ve cırpındırıcı bayıltıcı bir çeşit sinir hastalığı. Abdullah Yiğit, İslamî, İlmi, Edebi Felsefî, **Yeni Lugat**, İstanbul 1992, s. 610.

¹⁴⁵ **Sudde**: Vücudun her hangi bir yerinde görülen tutuklu hali şeklinde olan bir hastalık. Ferid Develioğlu, a.g.e. s. 967.

¹⁴⁶ **Behek**: İnsanın derisinde pulpul beyazlık ve alaca bir renk meydana getiren bir çeşit hastalık. Ferid Develioğlu, a. g. e, s. 79

¹⁴⁷ **Da-üs-Sâlep**: Saçların kırılıp dökülmesine sebep olan bir çeşit hastalık. Ferid Develioğlu, a. g. e, s. 169.

¹⁴⁸ **Evrâm**: Akciğerde ve vücudun her hangi bir yerinde meydana gelen birtakım şişler yumrular. Ş. Samî, **Kâmûs-ı Türkî**, s. 193, 1490.

Eğer böreğe sudde hastalığı vaki olup, o **kanın**¹⁴⁹ suyunu kendine çekmezse, ondan **istiska**¹⁵⁰ gibi, denâ bil gibi, kan hastalıkları meydana gelir. Bu dört organ, insan vücudunda olduğu gibi ve bel ki, diğer hayvanlarda bile anlatıldığı gibi mühim olur. Bu karışımların dördünü suretin çoğaltıp, kötü hastalıklardan kurtulsun diye halk etmiştir. Sen gafil gezip ve yatarken, seninle beraber olan maharetli bu dört tabib¹⁵¹, sana ilaç vermekle hizmet eder gece gündüz hem de usanmaz, "**yaratanların en güzeli olan Allah ne yücedir**"¹⁵²

Rubai:

Nâzır ol uzvuna gâfil yürüme ey ehl-i nazar¹⁵³

Kimi celb-i nef' ider kimisi dahi def'-ı darr

Bin hazakatla etibbâ idemez bu hüneri

Yüze yüz minnet ile ger virür olsan yüz zer

Yine böyle adem oğlunun organları, zahirlerinden ve batınından her birisi, büyük bir fayda için yaratılmıştır ki; o fayda o organa mahsustur. Eğer o organ olmasa kuru cesedin işi bozulmuş olurdu. Ama miskin insan bu nimetlerden gafil ve şükürünü yerine getirmede unutkanıdır. Bu cümleden bir örnek vermek gerekirse, Meselâ; gözde kirpik, değersiz olduğu halde, hatırı sayılır faydası vardır. O göze dokunacak her hangi bir nesne, evvela ona dokunur da, böylece sahibinin

¹⁴⁹ **Kan:** Kanın vücutta fazla olması halinde; "Baş ağrısı, halsizlik, esneme, durgunluk, hislerin bulanıklığı, dil kızarması, çiban ve basur çıkması, yüz yarılması ve burun kanaması, rüyada kızıl eşya görmek, uyanma anında ağız tatsızlığı" gibi rahatsızlıklar görülür. İbrahim, Hakkı, a.g.e s. 123.

¹⁵⁰ **İstiska:** Bedenin her hangi bir yerinde su toplanmasına sebep olan hastalık. Şemseddin Sami, a. g. e, s. 100.

¹⁵¹ Bu sıvılar hakkında Özcan Köknel "kan, sevdâ, safrâ , balgam" gibi dört sıvının beden ve ruh yapısı üzerindeki tevsiri eskiden beri bilindiği ve yeni ilmi araştırmalarda bu sıvıların iç salgı bezleri ve beden üzerindeki etkisi tesbit edildiğini belirtiyor. Köknel, Özcan, **Kaygıdan Mutluluğa "KİŞİLİK"** s. 39, Geniş bilgi için, İstanbul 1985, s. 80-83. ;Ayrıca "ahlat-ı erbâbın" hastalıklara sebep olduğu anlayışı tâ Eski Mısır'a kadar uzanıyor. Beşinci yüzyılda yaşayan Hipokrat (m.ö.5.) bu nazariyeyi geliştiren tabiptir. Eski hekimler kanın akıcı ve sıvı oluşunu, ilkbahara, safrâyı, sıcak ve kuru oluşunu yaza, sevdâyı, kuru ve soğuk oluşu yönünden sonbahara ve balgamın, soğuk ve akıcı oluşunu kış mevsimine benzetmişlerdir. Aynı zamanda bunlarla insan mizacı ve karakteri etkisiniyle psikolojik bağlantılar olduğunu da ta o zaman ifade ederek kabul ederlerdi. İ.A, **DİA. Ahlat-ı Erba'** md.c. II, s. 24.

¹⁵² 23. Mümin/14.

¹⁵³ **Ehli Nazar:** Bakışlarıyla müridi olgunlaştıracak kadar kemalatta yükselmiş insan. Süleyman Ateş, **Tasavvuf Terimler Sözlüğü**, İstanbul 1991, s. 365.;Bkz. Geniş bilgi için. Sülemî, Abdurrahmân, **Sülemî'nin Risaleleri**, (Çev: Süleyman Ateş), Ankara 1981, s. 10-11.

gözünü koruyabilir. Bir kimse tozlu yoldan giderken, gözünü sakınıp yumsa, yolu /arak 4-b. yürümeden kalır, gözünü açsa gözlerine toz dolar. Bu nedenle, yüce hikmeti olan Hallâk-ı âlem, kişiye, kirpiklerinin, tozlu mahallerde birbirine şebeke teşkil ederek, onun içinden bakılabilmesi, hem yolundan kalmaması hemde toz topraktan korunmuş olabilsin için vermiştir.Yine güneş ve benzeri parlak nesnelere bakmaktan göz incinirse, bir şebeke teşkil ederek hareket eder. Bundan dışındaki organların da, yüce görevleri vardır. Bu kıymetsiz organdan bu kadar fayda öğrendiğimize göre, diğer yüce organların faydalarını onunla kıyas et ki; her organın faydasından, gıda etmesine kadar görevlerini anlatmaya, bu risalenin gücü yetmez. Ancak bu kadar miktarla yetinildi.

Rubai:

Hayf anun adına kim olmaya şa'arına şu'ur

Her kılın güher beraber görüben tanlamaya

Nice insan diyenim ben ana ey merd-i hatır

Tağ kadar menfaatı kıl, kadar anlamaya.

Adem oğlunu bu küçük cüssesinde, bütün ulviyyât ve sufliyyâtın misali varolduğunu da bilmek gerekir. Bundan dolayı, kimi filozoflarda, insana **nusha-yı suğrâ** ¹⁵⁴ dediler. Ama İslam filozoflarından Erbâb-ı tahkik (hakikat ehli), nusha-yı kübrâ dediler.

¹⁵⁴ H.Ziya Ülken, nusha-yı kübra (büyük âlem, yani kainât), nusha-yı sugra (küçük âlem, yani insan bedeni) bunu ilk kullanan islam filozofunun, Farâbî'nin olduğunu, Farâbî'dende İbn Arâbî'nin etkilendiğini ve bu iki kavramı kullandığını söylüyor. Hilmi Ziya Ülken, **İslam Felsefesi**, İstanbul 1993, s. 77. ; Aslında İbn Arâbî'ye göre, "insan-ı kebir (büyük insan) yani âlem , insan vücûdu itibariyle değil , zuhuru ve taayyün itibariyle Allah'ın dışındaki varlıklardır.İnsan-ı sagir)insan-ı kebir olan âlemin mukabili olan insan.İnsan-ı Kâmil (Kâmil İnsan) bütün kevnî ve ilahî âlemleri içine alan, bütün isimleri bilen, bunlarla âlemde ve hallerin tasarrufunda bulunan insandır.Nazarı İlahinin mevzuundur.Ona kutup da adı verilir." burada İbn Arâbî'nin kainattan büyük olduğunu vurguladığı asıl olan insan-ı kâmildir İsmail Fenni Ertuğrul **Vahdet-i Vücûd ve İbn Arâbî**, (Haz. Mustafa Kara), İstanbul 1991, s. 31; Mevlânâ , insanın büyük âlem olduğunu ve kainât ondan zuhur ettegin , yani Hz. Muhammed'den zuhur ettiğini vurgulayanlar insan büyük âlem diyor. Nicholuson , R.A. , **Mevlânâ Celâleddin Rumi**, (Çev: Ayten Lermioğlu) s. 134-135, Tercüman 1001 Temel eser 53. ;İmam-ı Rabbanî, Mektubât, c. I, 257.Mektub, s. 237.

Beyitler:

Mısr-ı câmi'dürür insan-ı mukkerrem anla
 Çeşmi hikmetle gözet nussha-i kübradır bu
 Âb-ı gül çahına bir vech ile düşdiyse nola
 Güheri gülde gözet şems-i mu'allâdır bu
 Zerrenin konu ise âlem-i suflide ne var
 Kadrini âli gözet şems-i mücellâdır bu¹⁵⁵

Varak 5-a.

“Göğsün kürsiye, başın, arşa benzer”¹⁵⁶ aklın aya, ruhun güneşe benzer.

Havvasın yedigezegen, hayalin süreyya benzer; kemiklerin dağa, damarların ırmaklara benzer. Saçların nebâta, sıfatların hayvanata benzer. Vücûdun şehre, ruhun hakime, aklın kadıya benzer. Nefsin hırsıza, hırsın harâmiye, doymazlığın kurda benzer. Hilin tilkiye, zinet sevmen tâvusa, hamiyetsizliğin, hıncıza benzer. Kemerin bent edip beline taktığın, sabahdan akşama kadar dünya almaya çalışman, karıncaya benzer. Her şeyden bir hisse alman, eşek arısına; tembelliğin eşeğe; atılganlığın ata benzer. Gâdabın aslana; kinin deveye; benzer. Murdar mısmıl seçmeden yemen, köpeğe; Gasb ettiğini gizleyip, başka bir yerde yemen, ayıya benzer.

Zekatı vermeyip, yeyip içmek, yatıp uyumak hevesinde olanlar, mandaya benzer. Hırçnılık ve eşkiyalık üzere olup, halkı hak yoldan azdırmak, adamın ve iki kişi arasına düşmanlık bırakmak, adamın yüzüne dost, ardınca düşman olmak ve daima müslümanların yaramaz durumda olduğunu istemek, kendi nefsinin övüp başkalarını kötüleyip ayıbını söylemek, haset hastalığıyla kimsenin iyi olduğunu kızgınlıkla istememek ve yalan söyleyerek yemin etmek şeytanlıktır, ve şeytana benzer. Allah bizi ve bütün müminleri bu kötü sıfatlardan korusun.

Varak 5-b.

Emri bi'l-ma'rûf, nehyi ani'l-münker edip, kendisi amel edip, sudde dedikleri hastalık meydana çıktığından dolayı taât-ı Hak'tan usanmayıp, günden güne ibadete hâris olarak, her kesin hakkında iyilik kast edip, yokluğunda hayır duasında bulunmak, nefsinden cömertlik üzere olup, gücünün yettiği şeyi kimseden esirgememek,

¹⁵⁵ Bu son iki mısra B, nushasında yoktur.

¹⁵⁶ Gazzâlî, *İhyau Ulûmi'd-Din*, (Çev: Ahmed Serderoğlu), c. III, İstanbul, 1975. s. 24.

zayıflara şefkat nazarıyla bakarak onları esirgemek, mazlumu gördüğünde mümkün oldukça yardım yapmak bu hal üzere olmak salih kimseleri sevip, onlara karışıp kaynaşmak, fasık kimseleri sevmeyip, onlara nasihat üzere olmak, hak sözü söyleyip kimseden korkmamak, bil cümle ümmet-i Muhammed'i, daima faydalandırmak ve yardımlaşma üzere olmak, melekliktir ve meleğe benzer. Allah bizi bu güzel ahlaklar ile mevsuf kılsın. Amin.

Rubai:

Ne¹⁵⁷ revâdır sana insan iken ey merdüm-î dâll

Bilmeyüp kadrinî bir mekr ile hayvân olasın

Sana reşk ider iken ây-ı güneş cinn-û melek

Yolunı şaşıruben şerr ile şeytan olasın.

arak 6-a. İnsan vücûdunda, her sanat sahibinin, bir mesleğinin var olduğunda bil. Meselâ: Hazım kuvveti; yiyecekleri midede pişiren bir aşçıya benzer. Yine yiyeceklerin temizini, ciğere sevk eden, dışkısını, artığını, bağırsaklara süren kuvvet atlara benzer. Şol kuvvet ki; çeşitli yiyecekleri kan rengine getiren, boyacıya benzer. Kırmızı kanı, memeye geldiğinde, ak süt eden ve hayalara geldiğinde, beyaz meni yapan kuvvet, kassâra(yıkayıcıya) benzer.

Her organın gıdasını, ciğerden yerli yerine sürüp, suyu mesâniye gönderen, şehirdeki sakkaya(sucuya) benzer. Organlarda olan fazlalıkları dışarı aktaran kuvvet, şehrin çöpçüsüne benzer. Yine bedende zararlı hastalıkları def eden kuvvet, şehrin âdil hakimine benzer ki; topluma zararlı olanları ya idare eder veya şehrin dışına sürer.

Rubai:

Kerem ü cûd-ı atâsın nazar et Rahmân'ın

Bu kadar pişe deri hep sana huddâm ettî

Minnet ücreti yok Leyl ü nehâr bu hizmeti

Gele insaf ile di kim kime in'âm etti.

¹⁵⁷ Ne : B, nushasında yok.

Hazreti Vehhâb-ı Mutlak (c.ş)Kur'an-ı Kerim'de "(Musa); Rabbımız her şeye yaratılışını (varlığını ve biçimini) verip, sonra onu doğru yola ileten (yaratılış gayesine uygun yola yönelten)dir. dedi"¹⁵⁸ Allah'ı Teâla hazinesinden insanlardan her ferde, birçok bağışlar vermiştir ki; o şey insanın tamamen ihtiyacı olan hayatın zaruretlerindendir. Bütün canlılarda, kalp, ciğer, beyin gibi, organlar olmadan hayat olmaz.

Yarak 6-b. İnsanın ancak kemâli için ihtiyaç duyduğu bazı organları da vardır. Saçın siyahlığı, dudağın kırmızılığı, kirpiğin siyahlığı ve kaşların siyah ve hilâl şeklinde olması gibi sıfatlar bunlara benzer. İnsan, bu anlatılan sıfatlar olmadan da yaşar. Lakin bu sıfatlar olmasa, hüsnü cemâli noksanlık üzere olurdu. **"Yaratanların en güzeli olan Allah ne yücedir"**¹⁵⁹

Rubai:

Bî-sütûn bu nüh tıbâkı şol ki bünyâd eyledi

Ahsen-i takvim ile insânı îcâd eyledi

İlm ü irfânla kıldı bâtının mir'ât-ı Zât

Hadd u hâl u zülf ü ebrû taşın abad eyledi.

Her müminin, Hazret-i Hakk'ın, (c.ş) insan cesedinde olan acâib sanatını düşünerek, yakinen bilmesi vacib olur. Rabbü'l-İzzet'in kudreti de kâmil, acizlikten soyulmuş âlemi kuşatan eksiklikten temizlenmişti, Hikmet-i sağlam, gevşeklikten, zayıflıktan, yüce rahmetin kontrolü elinde olan esirgeyen ve evladdan halidir. Bu ilmin neticeleri, vahdet, zaten iman-ı kâmil, sıfatı sağlam bilmek ve saf muhabbet üzere olmaktır. Zira bir kimse, bir konunun sözleri ve güzel manâlı olan, acâib şiirin nükteleri ve mahalli kastını düşünürse, yahutta bir ilim dalında otorite bir âlimin, faziletini tafsilatıyla mütâla etse, ya da bir sanatta mahir sanatkarın, sanat eserinde kastettiği şeyi, temaşa kılrsa ve o, harukulade sanatını anlasa, şüphesiz ki o, düşünen kimsenin kalbinden, o alim ve şair, üstadların kıymeti büyük olur. O, kişi üstadı henüz görmediği halde, ona muhabbet edip, belki kulaktan aşık olup ve gıyabında kendini

¹⁵⁸ 20. Taha/50.

¹⁵⁹ 23. Mümin/14.

kaybedecek derecede severek, ona medh-ü senâda bulunur. Onunla görüşmek ve sohbet etme arzusunda olur.

arak 7-a.

Beyitler:

Cihânda devlet istersen kemâlât eylegil tahsîl

Ki devlet kâmilin cezmân olupdur abd-ı memlûkî

Veli devlet ânı sanma ki, sîm ü zerle ola bay

Ki anda dağ pîşandır ânın ol gayrî meslûkî¹⁶⁰

Budur devlet ki, dünyada ma'ârif kılasın tahsîl

Yakîne¹⁶¹ eresin şahım bırakup hem meşkûkî

Çünkü mahlukun sanatını sevenin, onu düşünmekle sanatkârına muhabbeti olacak olursa, yüce sanat sahibi olan Hallâk-ı âlemin âlem-i âfaktan(görünen-kainat) başka, âlem-i enfüste (insan vücudunun batınında) olan garip hükmünün hakikatlerine ve zahirde gözüken acâib sanatının inceliklerine, Feyyâz'ın nuruyla bakıp düşünen kimse, bu sanatkarın, kudreti kâmil, ilmi şamil, latif ve rahmeti öyle bir mertebede ki, beşerin aklı ona erişemeceğine şüphesiz itikat eder.

Rubai:

Hikmet-i bahrına kim dalsa sonu gark-âbdır

Kühüne akl eremez bir ulu girdâbdır.

Sanat-ı berrine¹⁶² yol varmada insan âciz

Bu temâşageh didim hazz-ı ulu'l-epsârdır.

¹⁶⁰ meslûki : meşkûki B.

¹⁶¹ **Yakîn:** Kesin ve apaçık bilgi, şüphe ve tereddüde mahal olmayan doğru ve gerçek, (Tas.) Vaka'ya uygun başka türlüstü imkansız ve değişmeyen inanç. b) Delille değil, iman gücü ile apaçık görme, c) Saf kalbte gaybi temâşa, fikri muhafaza ile sırrı mülâhâza etmek. d) Bir şeyin hakikatı konusunda kalbin doyum halinde olması Yakîn, gaib olan hakkında, öyle kesin bir bilgidir ki, o gaib, gözle görülse bu bilginin kesinliğinde bir değişiklik olmaz. Süleyman Uludağ, , a. g. e, s. 529.Bkz.. Geniş Bilgi İçin.Kuşeyrî, Abdülkerim, **K.Risalesi**, s. 219(Haz.Süleyman Uludağ,) ;Hucvirî, , **Hakikat Bilgisi "Keşfü'l-Mahcub"** (Çev: Süleyman Uludağ,) , s. 532-533, İstanbul 1982;Kelâbâzî, **Doğuş Devrinde Tasavvuf "Ta'arruf"** (Haz. Süleyman Uludağ,) , s. 154, İstanbul 1992.

¹⁶² berrine : bahrine B.

Şüphesiz ki, hakir murdar bir sudan, insan-ı kâmil-i¹⁶³ mükerrermin icâdına Kâdir olan Zat, var olduktan sonra, diriltmesine de kadirdir, diyerek cesedlerin haşrını ikrar edip, ahiret gününe iman etmeye de, feyizli olduğundan, o kâmil kişinin Allah'ın şüküyle meşgul olmayı kendine vacib bilerek, bundan sonra, Allah'ın verdiği nimetlerin kuvvetleriyle ona âsi olmamaya gayret edip, gönlü muhabbetle dolu olmakla beraber her halükarda ona kavuşma arzusu ve onu görme hevesi kendisinde karar kılmıştır. Eğer ki kişi Allah'ın sanatını "enüste ve âfakta" zikredilen şartlarla düşünmüş olduğu müddetçe durum bunun dışında olmaz.

Varak 7 b.

Rubai:

Derce-i âlemde herbiri varakun bir harfi

Sıdkıla okuyana âyet-i imân oldu

Sun'ını bildi kemâlinde yakîne erdi

Şükür ile tâat-ı hak ol kese asân oldu

Seyyid-i taifeden Hazret-i Cüneyd-i Bağdadi (ö. 296/909) (k.s) buyurmuşlar ki; "Şükür; şudur ki, Allahın verdiği nimetle, ona asi olmayasın ve o nimetlerle üzerinde farz olan ibadetlerin edasıyla meşgul olasın"¹⁶⁴

Allah-u Teâla şöyle buyurdu: "**Ey Davud ailesi, şüküredin!" kullarımdan şüküreden azdır**"¹⁶⁵ Yine bu nimetler muteber olsun ki, Faraza dünya meliklerinden bir padişah, ileri gelen bir kimseye, makbul bir uşağını gönderse ve bir saat o uşak ona hizmet etsin. Bir düşün! O kimsenin sevinci, ne mertebede olur. Belki de, ömrü boyunca onun şükürüyle meşgul olsa gerektir. Akranları arasında, daima iftiharla övünecektir. Şimdi, heybeti ve azameti âtiyesi yüce olan Hazret-i Vahhab-ı Mutlak, adem oğlundan her ferde, fakirine, zenginine, şereflişine, zayıfına ve salih olmayanına, erkeğine, kadınına, zahirde ve batında, nice, bin sanatkârları ve hizmetkârları gece ve gündüz ömürleri var oldukça emirlerine vermiştir.

Varak.8-a

Bunlar da el, ayak, göz, kulak, dil dudak ve ciğerdeki dört uzuvlar dırki, daha önce ayrıntılı olarak anlatılmıştı. Bu sayılanların hepsi, sana devamlı hizmet etsinler ve emrine asla muhalefet etmeksizin, yerine getirsinler. Şimdi revamıdır ki; Rabbu-l-İzzetin verdiği, bunca hizmetkârları kullanarak türlü türlü menfaatlarını görürken,

¹⁶³ **İnsan-ı Kâmil** :Bütün kevnî ilahî âlemleri içine alan bütün isimleri bilen, bunlarla âlemde ve hallerin tasarrufta bulunan insandır Allah'ın nazargâhıdır Zamanının kutbudur. İsmail Fenni Ertuğrul, **Vahdet-i Vücûd ve İbn Arâb**, s. 31;Bkz..Geniş bilgi için.İbn Arâbî, **Fususul-Hikem**, s. 24-36;İbrahim Hakki, a. g. e, s. 631-635.

¹⁶⁴ Feridüddin Attar,, **Tezkiretü'l-Evliya**, (Haz. Mehmed Zahid Kotku), İstanbul 1983, s. 130.

¹⁶⁵ 34. Sebe/13.

bunun karşılığında, gece gündüz şükür ve senâyla meşgul olmak lazım iken; işte bu nimetlerle ona asi olursun. Meselâ; gözle nâmahreme bakmak, kulakla gıybet ve çalgı dinlemek, elinle Allah'ın kullarını incitmek, ayağınla yaramaz meclise varmak, dilinle gıybet, kötülük edip, yalan veya çirkin söz söylemek, haksız yere yemin etmek ve bizi verdiği nimetlerle kendine âsi olmak gibi şeylerden Allah korusun.

ırak.8-b

Beyitler:

Ketm-i ademde iken gör lûtfunu Hûdâ'nın.

Yokluk riz altından virdî sana rehâyı.

Toprak kıldî insan etti kerâmet-i ihsân

Mir'ât-ı envâr etdi bu hâlini bâhâyı

Zahirde derûndun ettâfa kıldı mazhar

Sâna düşer mi insansın edesin cefâyı

Gel imdi zâkir olgil inâma şâkir olgil.

Ferden suâl olunur kim anda olan atâyı.¹⁶⁶

Yukarda, insanın cesedle kalbden yaratılmış olduğunu söylenmiştir. Kalble cesed bir araya geldiğinde anlatılan kısım, cesedle alakalı olan mârifettir ki , icmâl yoluyla açıklanmıştır.

Beyitler:

Vücûdun yoğiken vâ eyledi ol

Anâsır-ı rabtını çâr eyledi ol

Fuâdın¹rüşen eden ol Hûda'dır

Dalâletden salâhın key Hûda'dır

Kemal-i lûtfını gör hem atâyı

Hudâ eder azâbı sen hatâyı

Hakîkâtde olasın şahus-ı insân

Ne lâyıktur idesin bunca isyân

Nasihat tutmayan ehli hevadır

Sözüm doğru gerek ol bi-hevâdur¹⁶⁷

¹⁶⁶ Bu şiir sadece birinci nushada var. Yani A, nushada var.

¹⁶⁷ Bu beytler sadece ikinci nushada var. Yani B, nushasında .

Ama kalb, insan suretinin hakikatı olan, insan diye isimlendirilen varlık olup, her kişinin "ben" diyerek kinayet ettiği ve bir hitabın gerçek muhatabı olandır. Kalb ne zaman kötü vasıflardan kurtulur ve öğülmüş vasıflarla, sıfatlanırsa, bu kalb veliyullah olur. Bu sıfatların asılları ise; "Rıza, kanaat, teslim, sehavet, tevazu ve hilim" dır.

Fakat, aşağıda anlatılan sıfatlarla mevsuf olan bu kalp, Allah'a düşmanlık ve azgınlıkta, şeytana ortak olur. Allah korusun.. Her ne zaman küfür ve isyan, karartılarıyla mülevves olup, pis vasıflardan biriyle sıfatlanan kötü sıfatlar pek çoktur. Lakin asıl olarak yedi tanedir. Bunlar hased, hırs, hıkd (kin tutma) cimrilik, gadap, şehvet ve kibirdir. Bu vasıfların bazıları müzekker, bazıları da müennestir. Yani birbiriyle çiftleştirme yapıldığı takdirde diğer kötü huyların meydana çıkması gerekir ki, bu pisliklerin asılları olan şunlardır; Hased, hırsın eşidir. Her ne zaman bunlar bir şahısta bulunursa, bu ikisinin bulunmasından ötürü bazan düşmanlık, çekişmek, dalaşmak ve bunların benzerleri devamlı zuhur eder. Kin, cimrilğin eşidir. Bu ikisinin birleşmesinden ne gibi huylar doğduğunu, ancak bunların helak ettiği kimseler bilir. Allah korusun. Şehvet muennesdir. Zikr olunan üç zevceden birine ihtisası yoktur. Bu üçünün arasında oynayan bir fahişe gibi olup, her hangi birisiyle, birleşse yaramaz huylar meydana gelir. Şehvet, zina çocukları gibi olan bu huyları doğurmaktan geri durmaz. Allah'ım sen bizi, nefislerimizin şerrinden ve kötü amellerimizin sonuçlarından koru. Mevlâ'mız, velimiz sensin yâ Erhame'r-Rahimin.

/arak 9-a.

Beyitler:

Budur Tevrât-ı hikmet içre mezbûr

İder her şey ne konsa ânı peydâ

Habisatdan habâyisden netâyic

Hamel¹⁶⁸ senden olur mı hiç hüveydâ

Münecces hırkadur nefsin sıfatı

Kaçan cem' olsa olur dâhî rûsvâ.

¹⁶⁸ Hamel : Cemel, B.

Bu anlatılanların hepsinde, cesed kalbe tabidir. **Kalb**¹⁶⁹ mümin olsa cesedde mümindir, kalp kâfir olursa, cesedde kâfirdir. Kalb isyan etse, cesedde âsidir. Buna kıyasla, kalb dedikleri şey, her ne kadar mahluk ve sonradan yaratılmışta olsa ruhanidir. Çünkü kalb, zahiri duyulardan biri değildir. Kalbin cesed üzerine fazileti iki yöndedir. Biri ilim yönünden, diğeri kudret yönündendir.

İlim yönünden fazileti şu şekildedir. Feyzi Yüce olan, Hz. Feyyâz-ı Âlem, feyziyle bu kalbe bütün ilimleri anlama kabiliyeti vermiştir. Hendese, Hisap, Tıp, Astronomi, sanayi ve her türlü sanatları, bu ilimlerin hepsi, Akilî ve nakilî ilimleri, belki bütün âlem, bu kalbe sığar. Düşünmeyle şarktan garba ve belki yerden gökleri bir anda seyreder ve yorulmaz.

arak 9-b.

Rubai:

Gönül bir murg-ı bî-perdür nazar kıl

İrişmez seyrine simurg-ı seyyâr

Hazer kıl etme beyhüde¹⁷⁰ pervâz

Hüviyyet âleminde¹⁷¹ eyle tayyâr

Kalb, semavat ve arzın ve her yıldızın sayısını bilir. Hile ile deniz dibinden balıkları çıkarır, gökyüzünde saflar halindeki kuşları, oyunlu tuzağa salarak, giriftâr eder. Kuvvetli hayvanların her birini, kendine münasip bir köstek ve zincirle, celb ederek zabt eder. Her birine uygun! eğer, yular, palan gem ve bunlara benzer ne varsa icad edep, binmekte ve yük taşımakta kullanır. Ancak kalbin, cesed üzerine kudreti yönünden fazileti budur. Kalp, cevheri melâike cinsindendir. Cisimler, Allah'ın izniyle melâike için musahhardır. Onlar yağmur yağdırır ve rüzgarları estirirler, ana karnında, canlıların vasıflarını şekillendirirler. Çeşitli bitkileri yer altında ve yer üstünde garip

¹⁶⁹ **Kalb**; Çevirme, döndürme, değiştirme, gönül, vicdan manalar vardır. (Tas) ilahi hitabın mahalli ve muhattabı, b) Mârifet ve irfân denilen tasavvufî bilginin kaynağı, keşf ve ilham mahalli. c) ilahi genişlik mahalli d) Tecelli aynası ilahi isim ve sıfatlarının en mükemmel şekilde tecelli ettiği yer, şeklinde çeşitli anlamlar gelmektedir. Süleyman Uludağ,, (Sözlük), s. 274 ;Bkz..Geniş bilgi için.İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 225-254.

¹⁷⁰ etme beyhude : etmeye

¹⁷¹ **Hüviyyet âlemi**; İbn Arâbî'ye göre, gayb âlemindeki hakikat tüm varlıklara, sirayet(tecelli) eden mutlak varlık, kayıtsız şartsız varlık. Çekirdeğinin ağacı ihtiva etmesi gibi gayb âlemindeki bütün hakikatleri ihtiva eden mutlak hakikat., Süleyman Uludağ,, a. g. e, s. 235 ; Hasan Şahin ve Seyfullah Sevim, **Tasavvuf Tarih Ders Notları**, Kayseri 1993, s. 198.

şekillerle ve hoş giden vasıflarla düzenlerler. Ve bu yerlerde rengarenk, türlü türlü hoş kokularla kokuturlar. Melek sınıfından, her biri, hizmetten birisine mahsus olduğu gibi, kalbin dahi Allahın izniyle kendi vücudunda kudreti özel bir ilmi ve tam bir tasarrufu vardır. Meselâ; ele tut diye emretse, tutar; tutma diye emrederse tutmaz. Ayağa yürü dese, ayak yürür, yürüme dese ayak yürümez durur. Kalb, göze kapaklarını aç dese, göz kapaklarını açar, kapaklarını yum dese, yumar. Her ne vakit rak.10-a ki, kalbinde gadap vaki olsa, cesedle damarlar şişer ve ne zaman cinsi münasebet şehveti hasıl olsa, derhal o anda bir koku ortaya çıkarak cima aleti tarafına gönderilir. Bu durumda o da harekete gelir. Eğer kişi yiyecek birşey yemek isterse, dil altında olan kuvvet hemen harekete geçip, onda olan çeşmelerin ağzı açılıp (tükrük salgısı), dil altından bir latif şirin su çıkarak ağzına aldığı yiyecekleri derhal ıslatıp çiğnemeye hazır hale getirir. Yiyecekler, ağzında hazım olunduğu sırada dil o anda, kürek vazifesi yapar. Yiyeceği bir araya toplayıp gırtlığın ağzına yığar, dilcik dedikleri alete emreder. Dilcik de, Allah'ın hikmetiyle kepenk gibi derhal yeliyle kapanır lokmayı kolaylıkla aşağıya sürer her ne kadar da ağır da olsa yutar. Bu sanat olmasa kimsenin yiyecekleri yutmaya mecali olmazdı “Allah yaratanların en yücesidir”¹⁷²

Rubai:

Şol ki, ūrmuştur ezelde bu beden bünyadını

Hep müheyyâ eylemiş gör âletti ve esbâbını

Diş dehân içinde seng-i as-yâbdur kıl nazar

Micrefedür dil ana yâd et anın üstâdını¹⁷³

Ağıza kuraklık gelip, konuşmaya zorluk gelmesi için, yiyecekler, ağızda olmadığı zaman da, dilin altında olan çeşme, azar azar akmaktan hali değildir.. Hem dişin hararetini def etmek için insan vücûdunda Rabbü'l-İzzetin'in (c.ş) bunun gibi tasarrufları sonsuzdur. Ama ne yazık ki! insanlar eşyanın inceliklerini düşünmezler. rak 10-b. Hepimize Hakk Teâla anlatsın. Amin. Araştırıp inceleyerek bil ki; hayırdan ve şerden, azdan ve çoktan, insan yaptığı her amelin elbette kalbinde, tesiri olur ve kıyamet

¹⁷² 23. Mümin /14.

¹⁷³ Birinci mısırada, beden : neden , A. şeklinde geçiyor.

İkinci mısırada, esbâbını : âbâdını, B.

Üçüncü mısırada, seng-i : senin , B.

gününde de o eser, amel defterindeki sahifesinde ona arz olunur. Kalbtteki o tesirlere, ahlak ismini verirler. Ve müminin kalbi, ayna gibidir. Hased ve cimrilik, kibir, eziyet etmek, hile, mekir, hiyanet ve riyâ, ucub, nifak, gıll ve fık-ı fucûr, ahlak-ı zemimedir ki; bunlara benzer ne varsa karanlık duman gibidir. Ne vakit ki, bunlardan birisi gönül aynasına ulaşsa, onu derhal karartarak, dünyada ve ahirette, miktarınca, Hazreti hakkın görülmesinide perdelemiş olarak, ibadetin tatı, zikrullahın lezzeti, dimağından kalkar. Allah'a sığınırız.

Bu kötü ahlâktan birisi, bu kadar ziyânı ve talihsizliği miras bırakmış olacak olursa, ya bu kötü ahlakın ekserisi, bir şahısta toplanmış olursa, kalbinde ne kadar zulümat birikmiş olacaktır. **"Yüzler var ki, o gün tozlanmış, onları karanlıklar bürümüş (öylesine üzgün, öylesine dertli). İşte onlar kafirler, Hak'tan sapanlardır."**¹⁷⁴

Rubai:

Her kaçan bir nâ-sezâ' fi'l olsa senden âşikâr

Çehre-i mir'at-ı dilde kona kadrince gubar

Âstîn-ı ¹⁷⁵ himmet ile sili gör mir'âtını

Yoksa ferden sana mahcup olıser ruhsâr-ı yar

Amma, "kanaat, hayâ, sabr, kerem mârifet, ilim, akıl, hikmet ve benzerleri güzel ahlak, iyiliktenidir. Bütün bunlar, nurlar gibidir. Ne vakit bunlardan biri, gönül aynasına ulaşır, günah karartılarını ve ahlak-ı zemimenin yapısını, yansıyan nur miktarınca kaldırır. Nur üstüne nur olunur. Bu manaya işareten, Server-i Kainat (s.a.v) buyurmuşlardır ki **"kötülüğün peşinden iyiliği (hemen) yap ki, onu yok etsin"**¹⁷⁶

Şimdi kalpler, kıyamet gününde saygılı nurlanmış ve mugayyer veya siyahlaşmış olarak, haşr olmaktan kurtulamaz. **"Ancak Allah'a (küfür ve nifak hastalığından korunmuş) sağlam ve temiz kalp getiren fayda görür"**¹⁷⁷ Ve Yüce Allah Teâla buyurdu ki; **"Yüzler vardır ki; o gün, ısl ısl parlar, Rabbına bakar."**¹⁷⁸

¹⁷⁴ 80. Abese/40-43

¹⁷⁵ Astin-ı : Asftini, B.

¹⁷⁶ Tilmizî, Birr, 55; Dârimî, Rıkak, 74.

¹⁷⁷ 26. Şuara/89

¹⁷⁸ 75. kıyamet/22-23

Rubai:

Gönül mir'âtını pâk et dilerisen rü'yet-i Bârî
 Ki kalbin yumuyan bunda oliser anda nâ bînâ
 Gözinde illetin var ise yûri kühhâle arz eyle
 Mahabbet-i mil ile açâ ki kalmayasın tâ amyâ

O, cilâlı olan kalplerin bazısı bazısından daha nurlu olur. Bu onların ahlak-ı hamide (övlümüş ahlak) ile vasıflanması, nedeniyledir. Hatta, müminlerin kalplerinden bazısının nurunun kuvvet-i öyle bir mertebededir ki; eğer heybeti bir aslan üzerine vaki olsa, ona boyun eğerek yaltaklanırdı.

Nitekim hikaye edilir ki; Azizlerden biri, bir kaç dervişle, bir ormanlıkta ibadet ederlerdi. Bir gece, iki aslan dervişlere saldırıp, bunları yemeğe kast ettiği sırada, azizde namazla meşgüldü. Durumu zaruri olarak, Azize bildirdiler. O da namazını hafifletti, kalktı ve bu, iki aslanın kulaklarından sağlam tutup, başlarını birbirine vurup; **"Ey Allah'ın köpekleri, kulların yüce yaratıcısı, sizi bir köşede kulluğunda olan, bir kaç fukarayı incitmek için mi? yarattı"** diyerek onlara kızdığı zaman her birisi kuyruğunu döşüne alıp, Aziz'in ayağına yüzünü sürüp, arka arka yaltaklanmakla birlikte gittiler. İkinci gece, Aziz'e bir miktar bıkkınlık gelip, yorgunluğunu def etmek için, bir ağacın altına soyunup, istirahat etmeği istediğinde, bir sivrisinek Hazreti Şeyh'e musallat olup, aslâ rahat vermeyip, tam anlamıyla rencide etti. O Aziz, dervişlerine buyurdular ki; bir sivri sinek, bize huzur vermedi. Kovalamaya gücünüz yeterse kovalayın dedi. Dervişlerden birisi cevap verdi ve dedi ki; Sultanım ne acıdır ki dün gece iki aslanı heybetinizle korkutup defettiniz. Şimdi bir hakîr hayvandan, aciz kalıp yardımlaşma taleb ediyorsunuz.¹⁷⁹

¹⁷⁹ **Telvin ve Tekmin:** Veliler telvin ve tekmin ehli , diye iki grub veli var. Bunlarda zuhur eden keramet ve tasarruflarda bu hallerdeki durumlarına göredir. Telvin ehli velinin tasarruf o haleti ruhuyeye geldiği zaman vuku bulurken tekmin ehlinin tasarruf her zaman vuku bulur. Zira o haleti ruhiye gönül yapısı kendinde makam oluşturmuştur. Kuşeyrî, a. g. e, s. 211-213; Bkz..Süleyman Ateş, **İslam Tasavvufu**, İstanbul 1992, s. 455-458.; H.Muhammed Parsa, **Tevhide Giriş "Faslu'l-Hıtab"**s. 449-452, (Çev. Gündüz, İrfan ve Yılmaz, H.Kâmil) , İstanbul 1993; Niyazi Mısri ise, telvin ehline "ibnû'l- vakit", tekmin ehline "ebu'l-vakit"diyerek isimlendiriyor, yani her zaman tasarruf edebilen veli.;Seyyid Muhammed Nur, **Mısri Niyazi Divanı Şerhi**, (Haz. Mahmut Sadettin Bilginer), İstanbul 1982, s. 184.

Şeyh cevap verdi:

“Güzel çok hoş söylüyorsun. Dün gece, Hz. Hakk'ın hizmetinde idim. O ibadetlerin nurları, bu etrafta olan **bebîr**¹⁸⁰ ve panteri, hakir etmişti. Bu gece, nefsimizin isteğine tabi olmamızın iç sıkıntısı, bizi çok daha hâkir bir hayvandan hakîr duruma düşürdü de onunla Rabb'im bizi korkutup, edeplendirdi” diye buyurdu.

Rubai:

Kulun kalbinde olsa havf-ı Bâri

Olur kadrince anın itibarı

Murad-ı nefis ile olursa nâ-pâk

Havale idiserler mûr u mâri

Yine bunun gibi, ibadet nuruyla nurlanmış olan kalp sahibinin himmeti, ne rak..12-a. vakit bir hastalığa müteallik olsa o kişinin-ölüm yakın da olsa bile, derhal Allah'ın izniyle şifâ bulurdu. Nitekim Hz. Şeyhü'l-Ekber Muhyiddin Arâbî, (538/1201) (k.s) gönül rütbesi yüce olandan hikaye olunur.¹⁸¹ Zamanın birinde, bir padişahın sevdiği bir kızı vardı. Kız hasta olup, ondan ümidi kesmişler idi. Hazret-i şeyhden yardım istemek üzere ona götürdüler. Padişah ve validesi yalvarıp, Şeyh'ten himmet istediler. Hazreti Şeyh teveccüh edip, kızım ömründen bir saat kalmış olduğunu gördü. Allah'ın emri bu, kazaya rızadan başka çare yoktur buyurdular. Padişah ve hanımı, buna kanaat etmeyip, ihtiyar şeyhin ayağına düştüler ve yalvardılar. Hazreti Şeyhin tâ yüreğinin derininden rahmet pınarı kaynayıp, duaların kabul edicisine sığınmaya başlayınca sırrına¹⁸² ilham-ı gaibinden nida edildi ki:“Ya şeyh, eğer kendi kızını bedel olarak

¹⁸⁰ **Bebir:** Eski kitaplara göre, Hindistan'da ve Afrika'da bulunur, kediye benzer, gayet büyük üstü yol yol tüylü saldırdığı zaman derisindeki tüyler kabarıp korkunç bir manzara arzeder, aslanların bile , azgın bir çanavarmış, (eski lugatciler “ böbürlenmek” kelimesinin “bebîr” kelimesinde geldiğini söylerler. Ferid Develioğlu, a. g. e, s 75.

¹⁸¹ Şemsettin Siyasi Her ne kadar da Vahdet-i vucutcu bir anlayışa sahip olmasada tasavvufi geleneğe bağlı kalarak İbn Arâbî'den bahsederken son derece hürmetkar ifadeler kullanması dikkate şayandır. Buradan İbn Arâbî'nin Sivasi'yede etkisi tartışılmaz olduğu anlayışına bizi götürüyor.Krş..İmam-ı Rabbanî'de tıpkı, Sivâsi gibi , İbn Arâbî'nin tasavvufi nazariyesi olan “Vahdet-i Vücûd” anlayışını tenkit etmekle beraber ona, Şeyhu'l-Ekber demeyide ihmal etmemesi yönüyle, Sivâsi'yle bir benzerlik arz eder.İmam-ı Rabbanî, Mektubât-ı Rabbanî, (Çev: Abdulkadir Akçiçek), c. II, 314.Mektub

¹⁸² **Sırr:**Gizli bilgi demek, anlamında olan sırrın sûfiyeye ait eserlerde ıstılah olarak izahı şöyledir. “Kalbte veria-ı Rabbanîyye ile latifedir.Bedende ruhun vedia olması gibi.Ruh; sırda mahall-ı mahabbet; kalb mahall-i mârifet olduğu gibi, sırda mahall-i müşahededir”Zira sırr,

verirsen, muradın hasıl olur". O vakit, şeyh razı olur olmaz, derhal kız gözünü açıp oturdu. Ve şifâ buldu. Hz. Şeyhi izzet, ikram ile gönderdiler. Hane-i sadetine geldiğinde, kendi kerimelerini vefat etmiş buldu. Eğer bu hususta soru soran olursa, şu nakilde delildir ki, Allah Teâla buyurdular ki: **"De ki; Her ümmetin bir süresi vardır. Süreleri gelince ne bir an geri kalır, nede ileri giderler."**¹⁸³Bu, hesapsız, zahir olan kazadır, diye cevap verdiler.

arak 12-b. Ecelin tehirinin caiz olmaması, zorlayıcı olacağı takdire göredir. Lakin ecel muallâk olsa, takdim ve tehir caizdir. Bu mesele, kelam ilminde ve tefsirde, mahallinde, tafsilatıyla anlatılmıştır. İsteyen "Tefsir-i Kebir"¹⁸⁴bu konunun ayetlerinin tefsirine ve "Şerh-u Mevâkif"¹⁸⁵ın "Ecel-i Muallak" bahsine baksın. Bu hususi meselede kızın ecelinin tehir olması, şeyhin şefâat etmesine ve kızını bedel olarak vermesine bağlanmış olup ve zorlayıcı olmadığı anlaşıldı. Allah en iyisini bilir.

Yine bunun gibi, zikir nuruyla nurlanan bir kalp; ne vakit ki, bir uzakta olan gaib olmuş birinin, hazır olmasını isteyip o yönde iradelerini bağlanmış olsa, o gaibde olan kişinin kalbinde hareket ve ızdırap meydana gelerek, derhal Allah'ın izniyle teveccühe, doğru gitme arzusu verip gelmeyecek kararı kalmaz.

Nitekim Hazreti Şuyûh-u Rabbanî Abdülkâdir Geylânî Hazretlerine (öl. 561/1166) bir kadıncağız gelip, gaib olan oğluna çok hasret çektiğini ve çok mahzun olduğunu açıkladı. Oğlunun gelmesi için, şeyhinden dua talep edip, göz yaşı döktü. Hazreti Şeyh, " hele yürü var, gene gelirsin" dedi. Ertesi gün, kadıncağız yine gelip, çok ağlayıp ve zaruretini arz ettiğinde, Abdülkâdir Geylânî, mübarek ellerini kaldırıp, şerefli gözlerini semaya dönüp, dua ettikten sonra, "yürü evine git. Çünkü oğlun evine geldi kapıda hazır buyurdu". Kadın eve geldiğinde oğlunu bekliyor buldu.¹⁸⁶

---

ruh gibi insan bedenine tevdi edilen bir latifedir.kalb, ruh ve sır sırasında sır , ruhtan sonra gelir ve ondan daha latiftir. M.Zeki Pakalın, a. g. e, c. III, s. 203-204 ; Süleyman Uludağ, a. g. e, s. 430;Bkz..Geniş bilgi için. Kuşeyrî, a. g. e, s. 223-224.

¹⁸³ 10. Yunus/49.

¹⁸⁴ Fahrettin er-Razi (öl. 605/1209) Tefsir-i Kebir, c. XII, s. 126-128 ve c. XVII, Beyrut 1990, s. 86-88.

¹⁸⁵ Seyyid Şerif Cürcânî, Şerhu'l-Mevâfık, s. 525, C. Ü.İlahiyat Fak.Kyt. No: 1423

¹⁸⁶ Burada Abdülkâdir Geylânî'ye (öl. 561/1166) isnatla anlattığı bu olay, Kuşeyrî Risalesi'nde, Cüneyd-i Bağdadî'ye (Öl. 297/909) isnad edilerek anlatılıyor. Kuşeyrî, K.Risalesi, s. 432. Fakat burada anlatılan olaydan çok daha mübalağalı bir olay Gunyetü't Talibi'nin adlı eserinin son kısmında olan yirmi dördüncü menkıbede rivayet ediliyor. Şöyle ki, buradaki olayda mevzu edilen

arak 13-a.

Bu, evliyanın büyüklerinden (k.s.) nakledilmiştir. Bu veliler mümkün olan şeylerden her neye iradeleri bağlanmış olsa, Allahın izniyle eserlerinin bâkî kalması şüphe edilmesin, zirâ, bu taifenin nefisleri, "Nefs-i Rahmânî"dir.¹⁸⁷ Ve nazarları, "nazar-ı Deyyân"dır. Velilerin kerametlerini inkara güç, kuvvet yoktur.

Rubai:

Varlığın kim ki aradan çıkarıp oldu pâk

Sanat-ı iksîre irdî zer-i hâlisı buldu

Her iradet ki ider oldu iradet-i Hudâ

Yunuben levs-ı hadesten işi ibkâ oldu.

Allah'ın nuruyla nurlanmış olan kimi kalblerin, birbirinden faydalandığı gibi inkar ve günahla, kararmış, çirkinleşmiş pis kalpler dahî, bazıları bazısından daha pis olduğu için eşkıyalıkta farklılıkları miktarınca, birbirinden faydalandıklarını da bilmek gerekir. Kafir ve münâfıklardan bazısının kalbleri kirlenmede öyle bir kuvvete ulaşır ki, eğer büyük bir hayvana veya başka birşeye hased nazarıyla baksalar, derhal gözünün şuaları, o hayvan tesir ederek, helak eder ki, buna "isabet-i ayn" derler. Yani gözdeğmesi, "isabet-i ayn" olayı bir gerçektir.

Nitekim, Kainatın Muallimi Hz. Muhammed (s.a.v) buyurdular;

"Göz (değmesi) haktır.¹⁸⁸ Göz, adamı kabre, deveyi tencereye girdirir"¹⁸⁹

Nitekim, rivayet olunur ki; Mekke-i Muazzamada, Beni Esed kabilesinden¹⁹⁰ bir kafır vardı. Her neye hased nazarıyla baksa, derhal tesir ederdi.

Hatta kendini şu mertebede, tecrübe etmiştir ki; bir kimsenin devesine dikkatle bakar, ardından adamına para verip, git falan kimsenin devesinin yağından ve etinden al getir" derdi. O adam dahi gidip, deveyi ölmüş bularak, etinden ve yağından satın

ak..13-b.

genç denizde boğulmuş vücûdu dağılmış bir vaziyettir. Abdulkâdir Geylânî'nin munacatıyla vücûdu toplanıp bir araya gelerek dirilip evinin önüne geliyor olduğu çok mubağalalı bir şekilde naklediliyor. Abdulkâdir Geylanî, *Günyetü't-Talibin*, (Çev. A.Faruk Meyan), İstanbul 1992, s. 507.

¹⁸⁷ **Nefs-i Rahmânî**; Rahmân'a, Allah'a mahsus nefis demek olan bu tabirin "meşayih ıstılahında" takî ızahı şöyledir. Hikmet ehlinin tabiat dedikleri bir kuvvettir ki, bütün cisimlere sirayet edip, cisim onunla kendi tabîi olgunluğuna ulaşır. Allah dostları buna zil (gölge) dedikleri gibi Rahmânî Nefs de demişler. İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 629

¹⁸⁸ Buharî, Tıbb. 36, libâs, 86; Müslim, Melam II. 41

¹⁸⁹ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, c. IV, Beyrut 1994, s. 485.

¹⁹⁰ Bu, olay kısaca (68.Kâlem/ 51-52) ayetlerin nüzul sebebi olarak kısaca anlatılıyor. er-Razî, *Tefsir-Kebir*, c. XXX, s. 88

alıp, efendisine götürürdü. Hatta, Ebu Cehl lâin ve arkadaşları -Allah onları yardımsız bıraksın- bir gün o kimseyi getirip dediler ki; “Gözünün değdiğinden şüphemiz yok. Niçin Muhammed (s.a.v)'e bir nazarla bakıp öldürmezsin ki, ata ve dede dinimize batıldır demesinden ve ondan kurtulalım”. Nihayet, bir gün o lâin de, Surûr-u Kainatı (s.a.v.) giderken görüp "Muhammed (s.a.v) ne acâib görkemli, halk arasında hürmetli ve delili kuvvetli" diyerek, Rasulü Ekrem'e göz değdirmek muradında idi.

Hz. Hakk (c.ş) "**Allah seni insanlardan korur**"¹⁹¹ hikmetince saklayıp "**o inkar edenler, zikri (Kur'an-ı) işittikleri zaman, neredeyse seni gözleriyle devireceklerdi. O delidir diyorlardı, Halbuki o, bütün âlemlere (gönderilmiş) bir uyarıdan başka bir şey değildir**"¹⁹² Ayet-i kerimesini inzâl etti. Kur'an'da, bu ayet-i kerimeler gibi, hususi ayetler vardır ki; bir kimseye bu ayetleri keserek veya yazarak götürüp, çocuğuna assa Allah'ın izniyle nazar şerrinden emin olur. Hadislerde rivayet edilmiştir ki; bir kimse, kendinin veya başkasının gözünün değmesinden sakınsa, ilk gördüğünde "**Mâşâllah lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh**" diyen, Allah'ın yardımıyla emin olur.

ak14-a. Bazı sihirde açıklamak yapmak , kötü kalp türündendir. Eğer kötü kalp iyice açıklanacak olsa tıpkı sihir açıklanmış gibi ve onu talim etmek gibi olur ki, sihrin açıklanması da men edilmiştir. Bilmek gerekir ki; ahlak-ı mahmude ve sıfat-ı zemîmenin çok olduğun bilmek gerekir. Bu çoklukla beraber çeşitleri dört maddede hasredilmiştir.

Birincisi: Ahlak-ı Behime(Hayvan Ahlakı)dir. Çok yemek, içmek, çok cinsi münasebette bulunmak ve çok uyumaktır.

İkincisi: Ahlak-ı Siba'yı(Vahşi Hayvan Ahlakı)dir. Yırtıcı hayvanların sıfatından olan eziyet etmek ve zarar vermek gibi olan ahlaklardır.

Üçüncüsü: Ahlak-ı Şeyâtin Halk içine, fitne mekir ve dalavere bırakmak gibi olan ahlaklardır.

Dördüncüsü: Ahlak-ı Melâike; İlim, hikmet, akıl, hilim, takvâ, salih ameller vb. gibi güzel sıfatlarla süslenmiş ahlaklardır.

¹⁹¹ 5. Maide/67.

¹⁹² 68. Kâlem/51-52

İşte, bu dört türlü sıfat anlaşıldıktan sonra, miskin insan, ilk olarak hayvanı sıfatlardan kurtulmak için, açlık, susuzluk, oruç ve riyazet bıçağıyla, “nefs-i emmare” ineğini kesip, serkeş vücûdunu kendine ram etmekle emr olundu.

İkincisi; ahlak-ı siba'nın, eziyet ve zararından kurtulmak için, şeriat اساسıyla edeblendirme, şerli ve azgın kalpleri, hıncının harp taktiğiyle zorla eziyet etmekle emrolundu.

Üçüncüsü; kişi şeytanın, ifsat delâlet oklarından Allah'a sığınmak süretiyle kendisini uzaklaştırabilir. Hayvanî sıfat, vahşi hayvan sıfatlarının hepsi şeytanların huyları olan, bu üçüncü sıfatta toplanmıştır. Bu kötü ahlakları sultan aklın tasarrufu altında esir edip, silsileyi süleymaniyeyle cebren ve kahran, ahkamı şerifde kullansın.¹⁹³ Ancak eğer ki, insan gerekli hazırlığı yapmazsa, anlatılmış olan bu sıfatlar, akıla galip gelir ki, kafirlerin ve günahkârların hali bunun gibidir. Zikrolunan melâike sıfatı, velâyetin varlığında esir olup, bu üç kötü sıfata da, âmir olsa gerekir. Eğer insan, bu söylenen halini uyurken veya alim, uyanık halde, kendini keşfetseki, bir ineğin, köpeğin ve domuzun veya şeytanın önünde, tevâzu ile durup "Emrin nedir sultanım? buyur, der." halde gördü. Belki de, bunların hepsine secde ederek yalvarıyor bir halde gördüğü, bu üç sıfatla vasıflanmış olup, bunlara tabî olmakla tabiri olunur. Zira, sıradan hayvanlar ve vahşi hayvanların ve şeytanların kınanmış olmaları, şekiller ve sûret yönünden değildir. Belki de bunlarda olan, sıfat-ı zemime itibarına göredir. Çünkü bu sıfat, bu yerde mevcut olursa, şüphesiz o kimse, her ne kadar insan sûretinde olsada, dünyada kınanmış olup, ahiret de hangi şeyin sıfatı kendine galip olursa, onun sûretinde haşr olacaktır. Allah'a sığınırız.

Rubai:

Vücûdun tohmunun sırrı ne vaz' ile mevsûf
Zemin-i arsâ-ı kudret ânı eyleyiser nebât
Bu evde ittisafınca ola anda tefâvütler
Kimin tohmı gül ü reyhân kiminin sevk-i âfet.¹⁹⁴

¹⁹³ Burada Şemseddin Sivasi Süleyman (a.s) cinleri emrine aldığı gibi bedenın yöneticisi ve onu yöneten sultanı olan aklın tıpkı Süleyman (a.s) yaptığı gibi, bu kötü huyları ve şeytanın vesveselerin emri altına alması gerekir. Bkz..Süleyman(a.s) Şeytanların boyun eğdikleriyle ilgili (21.Enbiyâ/82)

¹⁹⁴ Birinci mısırada, vaz' ile : veçhle, B.
Dörüncü mısırada, sevk-i : şevke, A.

Meselâ: Çoğunlukla yemek içmekle meşgul olan, manda sûretinde ve murdar, mısımlı seçmeyip leş gibi dünyaya hâris olanlar, köpek sûretinde haşır olur. Mahlukâta eziyet ve zarar kastında olup, zulmü yapanlar, yırtıcı hayvanlar sûretinde ve kibirle mevsuf olup, kimseye değer vermeyenler, pis nefislerle vasıflanıp, Hakk'ın emrine baş eğmeyenler ve mekr, hiyanet, İfsad ve saptırma üzere olanlar, şeytanlar sûretinde haşır olur. Allah korusun. Ama bir kimseye dünya hayatında, ilim, mârifet, akıl, salâh ve diyanet gibi sıfatlar galip olursa, "melâike-i mukarrâbîn" sıfatlarıyla donatılmış bir sûretinde haşır olunur. Allah bize de nasip etsin. Tabî ki, bir kimse, bu geçen mevzuda suâl edebilir. Çünkü insanda, hayvanatın sıfatı, yırtıcı hayvanların sıfatı, şeytanların sıfatı ve meleklerin sıfatları toplanmıştır. Bunlardan da anlaşıldığına göre, insanda asıl olan sıfat, melek sıfatının olması olup, geri kalan üç sıfat ise yabancı olmasıdır. Bundan da melâikenin ahlâkını tahsil etmekle memur ve diğer sıfatların izalesiyle de mükellef olduğumuz anlaşılmıştır, diye cevabı verilir. Rabbü'l-İzzetîn (c.ş) **"Andolsun biz, adem oğullarına (güzel biçim, mizaç ve akli kabiliyetler vermek suretiyle) çok ikram ettik, onları karada ve denizde (hayvanlar ve taşıtlar üzerinde) taşıdık. Onları güzel rızıklarla besledik ve onları yarattıklarımızın bir çoğundan üstün kıldık"**¹⁹⁵ ayeti kerimesi kuvvetince, bize şüphesiz ilim hasıl oldu ki; insan türü, hayvanlar zümresinden, bütün şeytanlardan en faziletli, en şerefli ve en kıymetli oldu. Lakin, faziletinin gizli olmasının sebebi neydi? Etraflıca inceleme ve araştırma yapıldığında insanın üstünlüğünün, hüsün cemâl ve şekillerin mutedil olmasıyla, olmadığı anlaşıldı. Zira insanın fazileti eğer bu cemâl ve sekil olsaydı, kadınların çoğu noksan akıl¹⁹⁶ iken ve hatta perilerin çoğu erkeklerden efdal olması lazım gelirdi. Onların hüsün ve cemâli ; gonca gibi, küçük ağız, yanak, yüz güzelliği ve parlayan "beni" olup, kadınların öğünmeleri bunlardır. Eğer insanın fazileti çok yeme ve içme yönünden olsaydı, çoğu dört ayaklı hayvanların insandan efdal olması lazım gelirdi. Onların ufak tefek yiyecek ve içeceklerinin insanunkinden fazla olduğu gizli değildir.

¹⁹⁵ 17. İsra/70

¹⁹⁶ Şemseddin Sivasî'nin bu değerlendirmesi, tamamen hissi ve geleneksel bir bakışı yansıtmaktadır. Zira akıl ve güzellik izafî olup cinsiyetin pek fazla etkisi olmadığı kanatindeyim. Bu husus değerlendirme bölümünde genişçe izah edildi.

Eğer, kuvvet ve güç sûret yönünden olsa fil, deve, at ve katır, eşeğin en sefilleri dahi, insandan daha fazileti olması lazım gelirdi. Eğer, çok cinsi münasebette bulunmakta olsaydı, hakir serçe kuşu, insanın şehvet bakımında en keyiflisinden daha faziletli olması lazım gelirdi. Zira serçe çeşitlerinin en alçak derecede çapkını, çiftleşme zamanında hergün en az yüzkere cima' yapar. Yine eğer üstünlük, eziyet etme, zarar verme ve şecâat, heybet yönünden olsaydı; bebir, panter, deve yavrusu ve timsah türü, insandan daha fazileti olması gerekirdi. Eğer üstünlük, güzel elbiseyle olsaydı, Tavus kuşu ve bazı kuşlar, insandan daha faziletli ve üstün olması gerekirdi ki onların ilahi libasları, bu güzelliğinin sonsuz nakışlarını yansıtırlar ki, ne eskime ne de çürümeler olmadığı gibi, belki de günden güne güzelliği artar, parlaklığı terakki eder. Yaz ve kış muttasıf olup, üstünden bile çıkmaz. Eğer insanın fazileti, hile, mekr, ifsâd ve dalâlet bâbından olsaydı, kovulmuş nâletlenmiş şeytanın insan-ı mukerremden daha faziletli olması gerekirdi. Bu hile, mekir, ifsad ve dalalet gibi sanatlar da, eskidenberi reisliği hakk eden şeytan aleyhi lâne bu hususta herkesten üstün ve buna muvafık olmasının kimseye kapalı olmadığı bilinmektedir.

Rubai:

Cism-i insanda zebân olmak her mûy-ı hakir

Her ki insandır anı hoş ile gûş eylemede

Nüh felek heft-i zemini cümle tûfeylimdür der¹⁹⁷

İş bu esrarı tuyan zevk ile cuş eylemede.

Şimdi, insan-ı mukerremi kemali, bu zikrolunan sıfatlarla olmadığı anlaşıldı. Belki de Hallâk-ı Âlem (c.ş) Kur'an'da; "(Musa): Rabb'ımız her şeye yaratılışını (yaratılış gayesine uygun yola yönelten)dir, dedi".¹⁹⁸ Allah hanesinden diğer hayvanâta verilen, cemâl ve kemalden insandan başkasına hilât giydirdiği, diğer bir canlı yoktur. İlim, mârifet, diyânet, hilim ve hayâ, ihlas, takvâ ve vefâ dahi bunlara benzer ne varsa, hepsinin manası Allah'ın yarattığı bu ahlaklardan yararlanmak düşüncesi insana mahsustur. Allah bizede nasip etsin.

¹⁹⁷ der : deyu, B.

¹⁹⁸ 20. Taha/50.

Şüphesiz insan, fazileti, kıymeti, şerefi, liyakâtı, diğer hayvanlarla müşterek olduğu sıfatda değil, belki kendine mahsus olan ahlakta olduğu, zikredildiği şekliyle bilindi. İnsan, yalnız Allah için seçilerek yaratıldı. Zira, iki nesne bir özellikte müşterek olursalar ve birisi yaramaz haslet ile mümtaz olsa, o kendine mahsus olan haslet için yaratılmış olduğu anlaşılır. Kendisiyle imtiyaz, kendisiyle müşterek olunanı başkadır. Meselâ; at, eşekle yük götürmekde musâvidir. Lakin, Hallâk-ı Âlem (c.ş) ata, gazalarda çevik ve çok süratli koşma özelliği vermiştir. Bu eşekte bulunmaz. Şimdi atın, sadece savaşta süratli koşmak için yaratılmış olduğu anlaşıldı. Bu manaya işareten Surûr-u Kâinat (s.a.v.) buyurmuştur ki; “ **Hayır, atın alnına bağlanmıştır.**”¹⁹⁹ Faraza; at bu haliyle koşturmadan kalıp, ama yük getirmeye devam etse, o, atlıktan çıkıp, eşek seviyesine inmiş olur ve mânen at, helak olmuş ve aşağılık duruma düşmüştür. Onun için **feres**²⁰⁰ at değildir denilmiştir. Zira kendisinde imtiyâz bulunan bir şey bulunmaz. Her ne kadar at süreti yerinde olsa da.

Öyle ise insanda, kendine lazım, mahsus olan hayvanâtın hissesi olmayan ilim, mârifet, akıl, hayâ, hilim ve ihlas gibi ahlak-ı hamideden mahrum olsa, o kimse tahriken, insanlık derecesinden çıkıp, hayvanlık derecesine ya da yırtıcı hayvanlar ya da esfel-i safiline,²⁰¹ şeytanlığa niyetlenmiş olan kimse, her ne kadar insan şeklinde olsa bile, insan değildir demek, sahih olur

Rubai:

Sûrete kalma ki bu olmadı manzûr-ı Hüdâ

Bu cehilden sinî temiz ide gör ey monla

İlm ü irfân ile dür mekreneti insanın

Bilmesi olmayan insan mı olurdu anlâ.²⁰²

¹⁹⁹ Buharî, Menakıp, 28 ;Müslim Zekât 26, İmaret, 96-99.

²⁰⁰ **Feres**; Araplar arasında genelde sadece binmek için kullanılan ata bu isim verilir. Şemseddin Sami, **Kamus u Türkî**, s. 988.

²⁰¹ **Esfel-i Safilin**:Aşağıların en aşağısı ve sefillerin en sefili ve daha iyi bir halde iken , bozularak kötüleşerek, aşağılık bir duruma inerek kendine uygun bir yerde karar kılması halidir.Elmalı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, c. VIII, s. 5938. İstanbul, 1971.

²⁰² Bu rubai çok farklı olmasından dolayı B. nushasını aşağıya alıyoruz.

Rubai

Sûrete aldanma ey abd-ı Hüdâ

Ebu cehilden sen rehâ ol ey gedâ

İlm-i irfân ile dür mekrem Şahâ

Kande câhil rütbeti kande hedâ

Risalenin başlangıcından buraya gelinceye kadar yazılanların, mârifeti nefsin açıklaması olduğunu bil. Bununla risalenin başlangıcında zikrolunan hadisi şerifin yüce içeriğince mârifetullah hasıl olmuştur. Lakin, açıklamada cömertlik vardır. rak.17-a. Cömertlikte kazançları vardır, hikmetince, başka menzile geçmek, Allah'ın yardımıyla, bu inceleme anında görüldü, " Ma'siyetten kurtulma ve tâate tâkat getirmek ancak Allah'ın yardımı ile olur"²⁰³

İKİNCİ MENZİL: MARİFETULLAH:

Bu menzilin anlaşılması, büyük bir mukaddimeye ve işitilen kaidelere bağlanmış olduğunu bil . Öyle ki; Hz. Vacibi'l-Vücûd yükselmek, inmekten beri olan bir zattır ki; taayyun²⁰⁴ den arınmış bir hakikattır. Teşahhustan (şahıslanmaktan) beri kılınmış ehaddır. Bu konuda söz, çok az ve illetli olarak mevcuttur.

Beyit:

Taayyün lâ taayyündür hicâbı

Bu vechin bu ikisidir nikâbı

Bir Cenâb'dır ki; beşerin duyumlarının idrakından yüce olmuş, uluların Rabb'idir ki, cüz-i akıl²⁰⁵ ona erişmekte bitkin düşmüş ve hastalanmıştır. **"Gözler onu görmez o gözleri görür. O latif (gözle görünmez veya lutuf sahibi) herşeyden haberdardır."**²⁰⁶ Cismânî duyular, kevn ve fesad (varoluş ve yokoluş) perdesinde örtülmüş olduğundan gafiller, vehm, hayalsuyu ve çamur kuyusunda yenilmiş ve ayıplanmıştır.

²⁰³ Buharî, Ezân, 7, Teheccüd, 21 ; Müslim, Salât, 12, Mesâcid, 139 ; Nesâî, Ezân, 36. Bu söz hakkında, Peygamberimiz (s. a.v), cennet hazinelerden bir kelime olduğunu buyuruyor.et-Taç, c. V, s. 183

²⁰⁴ **Taayyun**; Kavram olarak, belirme, belli olma ortaya çıkma manasındadır. (Tas.) Muşahhas hale gelme, birbirinde seçme ayırd edilme ayn olarak ortaya çıkma manasındadır. Süfilere göre Hakk'ın zatında her şey vardır, ama belirsiz olarak vardır. Şeylerin ondan, zuhur ve tecelli yolu ile çıkışları bir taayyun (belirme) şeklinde kendini gösterir. Aslında tüm nesneler taayyunattan ibarettir. Taayyunde, cüzi ve külli olarak iki kısımdır. Bunların hepsi sâlik için Hakka birer perdedir. Sâlik bunlardan kurtulmadan Hakka kavuşamaz.Uludağ, Süleyman, a. g. e, (Sözlük), s. 463-464;Bkz.. Geniş bilgi için.İbn Arâbî, *Fususü'l-Hikem*, s. 148-161; İsmail Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arâbî*, s. 20-31; Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi*, s. 280-286; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikhatlar*, s. 243-341, İstanbul 1990.

²⁰⁵ **Cüz-i Akıl**:Tasavvuf literatüründe insan aklına cüz-i akıl denir. Bkz.. Bu konuda geniş bilgi için.İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 230-236

²⁰⁶ 6. En'am/103.)

Rubai:

Cenâb-ı Kibriyasına ne imkân varmağa mümkün
 Ki zıllı yaklaştığınca âfitâba mahv²⁰⁷ olur derhal
 Bu rumzı fehm eden ârif fenâya²⁰⁸ oldılar tâlip
 Kim olur saye vehmisi nur-ı kurbete abdâl.
 Bu bir yoldur ki rusumî nâ peydâ
 Ve bir vadidir ki muallimi gayri hüveydâ²⁰⁹

Kervanın zil sesleri sessiz, Kervan başının ayak izleri kaybolmuştur.

Beyit:

Varak.17-b.

Bu vâdîde ne reh peydâ ne menzil
 Bu merhalede ne hüsn vardır ne âvâz
 {... **Beyit:**
 Acab şandır ki matlab bi-nişandır.
 La-cerem talip hayrandır hayrandır.

Ama hayret aşîkar olan vehmin sonuç ve şüphe ve zanların semeresi değildir. Zira bu erbâb-ı nâsûtun (sıradan insanlık âleminin) derecesidir. Daha önce şiirde geçen hayret ise, eshâb-ı lâhutun (ulvi âlem ehlinin) yüce derecesidir. İşte budan dolayı bu makam ehlinin virid-i Rabbanîdir²¹⁰. (Allahım) Sevgin mezhebim oluncaya

²⁰⁷ **Mahv**; Silmek, yok etmek manasındadır. (Tas.) Bir şeyin izi kalmayacak şekilde ortadan kalkması, yüksek derecedeki kullarını kendine çeker onların nefsinin mahv eder, onları kendi katında var kılar, Mahv kulun fiillerinin Hakkın fiillerinde fani olmasıdır. Uludağ, Süleyman, a. g. e, (sözlük) s. 313-314; Bkz..Geniş bilgi için. Hucvirî, a. g. e, s. 529-531.; Kuşeyrî, a. g. e, s. 204-205.

²⁰⁸ **Fenâ**:Yok olma, hiçlik, (Tas) Kulun kendi fiilin görmeme haline fenâ hali denir.Uludağ, Süleyman, a. g. e, s. 175. Diğer önemli görüşte, sâlikin noksanının yok olma halidir.İz, Mahir, Tasavvuf, s. 166; Bkz..Geniş bilgi için. Kuşeyrî, a. g. e, s. 196-199 ; Sülemî , S. Risaleleri, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara 1981, s. 131. ;Kelâbâzî, Ta'arruf, s. 182-192.

²⁰⁹ Birinci mısradaki; Cenab-ı : Hibban, A. Burda nokta unutulmuş.
 Üçüncü mısradaki; rumzu : remzi, A.
 Dördüncü mısradaki; İbdâl : abdâl, B.

²¹⁰ **Vird**, (çoğ.Evrad):Muayyen vakitlerde manevi vazife olarak, Kur'an'ın okuması ve itina ile Esmâ-ı husnadan her hangi birini ve ayet vs. gibi şeyleri devamlı okuma olayına vird denir. Şemseddin Sami, Kamusu Türkî, s. 1489, Aynı zamanda Sivâsî, bu sözleriyle makam devamlı viritlerinde hayretlerinin artırılması için münacat türünden olduğunu da işaret ediyor.

kadar ahdimi bozmadım. Yazıkdı hayretime, hayretim senin için olmasaydı. işte bundan dolayı, devamlı onlar, Rabbim, hayrtetimi artır²¹¹ diye dua ederler

Rubai:

Âkil misin ana ki, hayrânı olmadı
Sâlik midir o ki anâ seyrânı olmadı
Rencini sinede tutan gencine irruşür
Mamur mudır o ki bunâ viranî olmadı.

Sayısız hayretler olsun ki, dinen yüzlerine övülen birçok kimselerin, müminlerin kayıtlı olduğu defterden isimlerini sildiklerini gördüm.

Beyit:

Gördüm dini oda yakarlar görmez isen
Hod kafir okurlar anın için

Bu inceliği gözeterek üç irfânla karar kılmış olanlar "**senin mârifetin hakkıyla bilemedik.**"²¹² dediler. Bu söz vasad bir sözdür...}²¹³ İman için, Allah'ın varlığını birliğini efâl ve sıfatlarını bilmek yeterlidir.²¹⁴ Çünkü bunlarla Allah'ın zatının vasıflanmış olduğu yakînen bilinmiştir. Bu kadar bilindiği halde, Allah'ın zatını bilmede yine noksanız demektir. Zât'ı için nisbet tabiri, yine halkın avamına anlatmak içindir. Yoksa, yüce dîvan sahibi olan Zât, künhünde bilinmekten

²¹¹ Allah' Teâla , Hz. Peygambere vahy ettiğinde sırrada , Peygamber (s. a.v), unutturum endişesiyle acele okumaya kalkması üzerine, Allah' böyle yapmamasını ve Kur'anî ilmini artırılması için "Rabb'im ilmimi artır." (20. Tâhâ/114). Sûfiler ise, ilim olarak hayretin artırılmasını istiyorlar.Zira tasavvufta en büyük makamlardan biri olarak hayret makamını kabul ederler.Kuşeyrî, a. g. e, s. 188, 198.Krş..Zunnun Mısırî'ye "Arifin çıkacağı ilk makam hangisidir" diye sorulunca şöyle; "önce hayret, sonra fark ve ihtiyaç sonra ittisâl ve vuslat en sonunda yine hayret" demiştir.;Kelâbâzî, a. g. e, s. 197-198.Burada Zunnun'a göre, başlangıç ve sonuç içicedir.

²¹² Damad-ı Gelenbevî, "Tühfetü'l- Fevâid Ala Cevâhiri'l-Akâid", s. 49. da bu sözün İmamı Şafiye ait olduğunu kaydediyor.

²¹³ {...} bu iki büyük parantez arasında ki metin ve şiirler sadece ikinci nusaha olan (B) de var .

²¹⁴ Sûfilere göre, tevhide üç mertebde ulaşılır.a)Tevhid-i Efâl. b)Tevhid-i Sıfat. c)Tevhid-i Zat.Bunlar yükselme dereceleridir. a)Tevhid-i Efâl:Hareket eden alan veren Hak'dır.b)Tevhid-i Sıfat:Gören, işiten, söyleyen, murad eden Hak'dır.c)Tevhid-i Zat:Bu vücûd hakikatta Hakk'ındır. Seyyid Muhammed Nur, **Mısırî Niyazi Divanı Şerhi**, s. 253-254 ;Bkz..Geniş bilgi için. Yaşar Nuri Öztürk, **Kuşadalı İbrahim Halveti**, İstanbul 1982, s. 115-119. ;Krş.. İz, Mahir, a. g. e, s, 143;Kelâbâzî, a. g. e, s. 61-69.

münezzehtir. Kûnh kelimesi nihayet manasındadır. Yani o yüce dergâh sahibi olan Allah'a son derece vukuffiyet imkansızdır.

Rubai:

Bu râh bî nihayette nihayetsiz sülûk ile
İkamet eyleme aslâ ki, yoktur zâtına gââyât
Bırak evvel ki menzilde cevahir bula a'râzı
Ki nâ-süretidürür cümle bu ulviyyât-ı sufliyyât.

Bu mukaddimeden, bir soru soran olursa, netice şudur ki,, beşerin duyuları, Allah'u Teâla'nın zatına perde, akıl kanadı ayak bağı, vehim, hayal, hakikatta, Allah'ın görülmesine örtü olduğundan dolayı, Hakk dergâhına ulaşmak muhaldir. Bu gibi yakınlık, kavuşmak olur. "Öyle ise, nefsinin bilen rabbısını bilir."²¹⁵ Bununla ne ölçüde bağlantı kurulur denirse? Buna cevap şöyle verilir. Nefsinin bilen kişi, nefsinin ne mertebe üzere olduğunu bilmesi gerekir. Bu derecelerden her mertebenin mârifeti Hakkın sıfatından bir sıfatın bilgisine götürücüdür. Rabb'ın bilinmesi dahi, mertebeler üzere olduğundan dolayı, bu mertebelerden bazısının anlaşılmasında, bütün insanların istidâdı vardır. Buna binâen sofracı başı, kiler dairesinden memurlara, sofraya kurmaya rak..18-a. icazetlidir. Aynı şekilde tercümana da, lisanı açıklamakla, anlaşılır kılmaya, ruhsatlıdır. Fakat, anlayışı kusurlu, görüş açıları ve hazmetme mesafesi çok zayıf olan, bu derecedeki anlayış sahibi avâmı, arzuhalciye götürmek faydalı olmadığı gibi, yersiz ve zararlı olduğu anlaşılır. İşte bundan dolayı, her inkar ehli alçak kişilerin Rasûl-i Ekrem (s.a.v)e Yüce Allah'ın Zat'ından sorduklarında, anlayışları noksan ve görüş açıları dar olduğundan dolayı, Allah'ın fiilleri veya sıfatlarıyla cevap vermiştir.

Rubai:

Tûtîye kand ü nebat nisbetini fehm eden
Zagaya şehd ü sükkeri vermeği layık mı görür
Like şunlardır ki hakayıkdan oluptur sekrân
Bunu terk edip olar gayr ile ayık mı yürür.

²¹⁵ Acîûnî, a. g. e, c. II, s. 344.

Nitekim cefâ eden Nemrut, Hakk'a vefâlı Hazreti İbrahim'den, Vacibu'l-Vücûd'un hakikatinden **"Âlemlerin Rabbi nedir."**²¹⁶ diyerek soru sorduğunda, Hazreti İbrahim; **"Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbi'dir. Eğer işin içyüzünü düşünüp, gerçeği anlayan kimseler iseniz (bunu anlarsınız) "**²¹⁷ diyerek cevap verdi. Melûn kanaat etmediği için **"Bende yaşatır öldürürüm"**²¹⁸ diyerek cevap verdi. Ona da şüphe, fesât, birçok karşılıklar verdiğinde **"Allah, Güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir deyince, inkâr eden o adam şaşırıp kaldı"**²¹⁹ Bunun gibi, Hazreti Musa'ya Firavun'un adamlarından ileri gelen biri arak 18-b **"Rabbınız kim ey Musa"**²²⁰ diyerek sorduğunda; **"(Musa): Rabbımız, herşeye yaratılışını (varlığını ve biçimini) verip sonra onu doğru yola iletendir diyerek, cevap verdi"**.²²¹ Bunların hepsinde zikrolunan, cevaplarda v.s ayetlerin toplamında, kesin olarak zatla cevap vermeye kalkışma emredilmeyip, bilakis ef'al ve sıfatla cevap verilmiştir. Sizin anlayışınız ancak buraya-kadardır diyerek cevap verilmiştir. Sizin anlayışınız ancak, sıfat ve fiillere ulaşabilir. Sizin için önemli olanda budur. Ne kapasiteniz vardır ki, keyfiyetten münezzehe olan zattan sual ediyorsunuz demeğe, işaret olarak şu mana. **"Nefsini bilen Rabbini bilir"**²²² avamın anlayışına uygundur. Her kim, nefsini hudusla bildi, yani yokluktan vücuda geldiğini inceleyerek bilirse, Rabbının Muhdis ve Mevcud olduğunu bilir. Nefsinin canlılıktan diri olduğunu bilen, Rabbinin Muhyiliğini bilir. Nefsin, muhtaç olup, rızıklanmış olduğunu anlayan, Rabbının Samed olup, rızıklandırmış olduğunu bilir. Nefsinin ekseri istekleri hasıl olmayıp, isteklerinin hilafının meydana geldiğini bilen, Rabbü'l-İzzetin (c.ş.) işlerinde istediği gibi, tasarrufta bulunduğu vakıf olur. Nefsinin manasını ve yok olmasını anlayan kimse, Rabbinin Bâkî olduğunu anlar ve bilir. Kendi vücûdunun içinde ve dışında acâip sanatını, hükmü garibesini öğrenmiş olan, şüphesiz, Rabbi Teâla'nın,

²¹⁶ 26. Suâra/23.

²¹⁷ 26. Suâra/24.

²¹⁸ 2. Bakara/258.

²¹⁹ a.y.

²²⁰ 20. Taha/49.

²²¹ 20. Taha /50.

²²² Daha önce geçti.

kemali ilimle Alim ve kemali kudretle Kâdir, kemali rahmetle Rahim, olduğuna dair, zaruri ilmi öğrenmiş olur.²²³

ırak 19-a.

Cenâb-ı İzzet'e nefsinin, dönücü olduğunu bilen, Hz. Bâkî'nin her şeyin kendisine döndüğü mahal olduğunu anlar ve kendisine, bunlara benzer manalardan ne varsa, azdan ve çoktan her ne mertebe mârifet tahsil ederse, elbette Rabbini efalinden bir fiille ve sıfatlarından bir sıfatla, bilmiş olacaktır. Bunlardan dolayı Rabbü'l İzzetin'in nimet ve ihsanlarını, enfüs ile âfakı tefekkür etmekle memuruz ki, sonunda iyilikler zuhur edebilsin. "Göklerin ve yerin yaratılışında, gecenin ve gündüzün gidip gelişinde, elbette sağduyu sahipleri için ibretler vardır."²²⁴ ayetlerini düşünen buna vakıf olur. Fakat, Allah'ın zatının nasıl olduğunu düşünmekten nehy olunmuştur. Bu konuda, Hz. Risalet Penâh (s.a.v.) buyurmuştur ki; "**Allah'ın nimetlerini düşünün fakat zatını düşünmeyin**"²²⁵ Zira, Allah'ın hakikatı, onun zatı olduğundan bunu anlamaya güç yetmez.

Rubai:

Bu yolda nice ankânın per-ü balına od düştü

Meges kimdir bu meydanda uça yahud perin aç

Niceler var bu vadide ileyke tübtü yâ Rab der

Kemal-i şevk-i vecdinden eğreçi yeldi her güç

Güneşin ışıklarına, yarasaların gözleri nasıl takat etsin. Allah'ım, bizi sana kavuşmaya hazırlıklı olanlardan ve senin bekânla bâkî olanlardan kıl. Allah'ın rahmeti ve bereketi Seyyidimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ve aile etrafının hepsinin üzerine olsun.

²²³ Burada Sivasî'nin mârifetullah hakkında kıyaslaması tıpkı, Hucviri'nin kıyaslamasına benziyor. "Nefsin Bilen Rabbin bilir." yani Nefsinin fani olduğunu bilen, Rabbinin baki varlık olduğunu bilmiş olur. Nefsini zilletle tanıyan, Rabbinin izzetle tanımış olur, denilmiştir. Nefsini ubudiyetle tanıyan, Rabbinin Rububiyetle tanımış olur..." sözleri Sivasî'nin mârifetullah anlayışıyla aynı gibidir. Hucviri, , a.g.e , s. 310.

²²⁴ 3. Al-i İmrân/190.

²²⁵ el-Muttakî, el-Hindî, Kezu'l Ummal, c. III, s. 106. Beyrut 1993; Bkz.. Elmalî Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili.4. c, s. 6329. İstanbul, 1971.

ÜÇÜNCÜ MENZİL :MARİFETÜ'D- DÜNYA:

Üçüncü menzil, dünyayı bilmek beyânındadır. Bu dünya dedikleri yer daha değersiz olup halen sana ahiretten yakın olduğu için, ölümünden önce olan hallerindir. Ahiret ise, ölümünden sonra ki hallerindir. İşte bundan dolayı dünya âlemi, ahirete doğru seyr-i sulûk²²⁶ edenlerin menzillerinden bir menzil, rak..19-b. merhalelerinde bir merhaledir.

Rubai:

Gerçi bir merhaledür menzil-i dünya sâlik
Leyki hatvede var reh-zen-i bisyâr
Hezâr sulaha kafilinden sakın ayrılma gör
İremesün dirsens eğer yadiyi haybetde hasâr²²⁷

Sanki dünya, din yoluna sâlik olanların yolları üzerinde sahrada kurulup, kendine davetle, alış verişte kızıymış durumda olan bir pazardır ki; Hazreti Hakk'a gidenler, bundan azıklarını alsınlar.

Rubai:

İş bu pazara giren hayli hazakatta gerek
Nice erbâb-ı hocam müflis eder ol hilekâr
Hâcesi, dâmenin elden komasın ol bunda
Yoksa o baş mahalle kaliser destâr²²⁸

²²⁶ **Seyr-i Sülûk**; Yürümek, yolda gitmek, yol kat etmek manalarına gelir, (Tas.) Hakk'a ermek için manevi yolculuk yapma, manasındadır. Seyr, iki türlüdür. Seyr-i Nuzûlî ve Seyr-i Urûcî dir, Ahadiyet denilen ilk noktadan başlayarak insanın derece derece aşağı inmesine kesret ve maddi âleme dönmesine seyr-i nuzûlî denir. Seyr-i sulûk: Hakka ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan manevi ruhi yolculuk. Seyr illah, seyr-i illah, seyr mâ'allah, seyr anillah, olarak dört merhalede bitir. Selçuk Eraydın, a. g. e, s. 360-366. ;Bkz..Geniş bilgi için.İmam-ı Rabbânî, **Mektubât-ı Rabbânî**, 144.Mektup, c. I, s. 318 (Çev.Abdulkadir Akçiçek); İsmail Çetin, **Edeple Varış ve Lutufî Dönüş**, Ankara 1982 s. 153-157.

²²⁷ Bu üçüncü mısra; Hezâr sulaha kafilinden sakın ayrılma gör :Hezar sâlihîn kafilinden cüdâ olma zinhâr, B, nushasında.

Dördüncü mısra; hasâr : fesâr, B.

²²⁸ İkinci mısra; hilakar : tarrârı, A.

Üçüncü mısra; giren : B, yok.

Dördüncü mısra; mahalle kaliser : mahallesini kaparlar, B.

İnsanın, başlangıçta nakıs olarak yaratılmış olduğunu bilmek gerekir. Lakin, kendisine verilmiş olan istidâtla, tahsili kemal edip, Rabbü'l-İzzetin'in katında, şuhûdu cemâlini müşahadeye layık olabilmek gerekir. Zira insanın, onun için yaratılmış ve onunla emredilmiş olduğundan, bu durum **firdevs-i hakikisi**²²⁹ ve nimetsiz saadeti olur..

Rubai:

Gerçi kim âhen-i tire gibi oldun insan

Gam yeme sen seni âhengere teslim edegör

Dûd-ı âteşle sana terbiyet itsün üstâd²³⁰

Ayineni safi idüp pak mecellâ edegör.

Çünkü **rü'yetullah**²³¹ aksayı meramdır

Bu müesser olmaz tâ sâlik gözi açılmayınca

Gözleri acılmaz marifetullah hasıl olmayınca.

Mârifetullahda, Allah'u Teâla'nın acaib sanatı düşünerek bilinmeyince hasıl olmaz..^{20-a} Allah'ın sanatında düşünmek ancak duyular yoluyla hasıl olur. Su ve topraktan mürekkep kalıp olmayınca, duyular olmaz. Şimdi, bu kastolunandan anlaşıldığı gibi âlemin suyuna toprağına, bütünüyle ihtiyacı oldu. Ta ki burdan

²²⁹ **Firdevs-i Hakiki:**Burada kastedilen, Allah (c.c)'un cemâli rü'yetiyle şereflemek manasında kullanılmıştır.Daha sonra ki, sayfada geleceği gibi, sûfiler Kabe'yi tavaf eden hacılara "sûret hacısı" ve "seyr-i sülûk" yoluyla ruhen Allah'ın cemâlini müşahade olayına "hakikat hacısı" dedikleri gibi, cemâlullahı şekilsiz bir tarzda müşahadeye mecazi olarak "Firdevsi hakiki" diyorlar.Bunu da , nimetsiz bir Firdevs cenneti olduğunu, hatta bundaki zevkin cennetler olmadığını ifade ediyorlar.İşte bundan dolayı sûfi cennet istemez.O, Allah'ın cemâlini istrc. İşte Yunus Emre, şu şiir ile bunu güzelce izah eder.

Cennet cennet dedikler birkaç köşkle birkaç hüri
İsteyene ver sen anı bana seni gerek seni.

Bekir Sami Özsoy, **Şiirlerle Yunus Emre**, s. 32 Ankara Trz.

²³⁰ Bu mısra tamanı ikinci nushada (B) yok

²³¹ **Rü'yet:**Görme, görmek. Kelâm ilminin önemli konularından olan, rü'yet hadisesi " göz ile meydana gelen tam bir görme olayıdır.Tam görme ise, görme duyusu vasıtası ile bir şeyi hakkıyla idrak etmek algılamak demektir.Yoksa, Allah'ın zatına mahsus olan basar sıfatı gibi zâtî sıfatla meydana gelen görme değildir." Cihat Tunç, **Sistematik Kelâm**, s. 138 ve bkz., geniş bilgi için aynı eserin s. 138-150, Kayseri 1994. Tasavvufta ise, İlâhi tecellileri bu dünyada müşahade etmek ve ilâhi tecellileri ruhen kalb gözüyle müşahade etmek manasındadır. Süleyman Uludağ, a. g. e, s. 405; Bkz..Geniş bilgi için.Kelâbâzî, a. g. e, s. 70-73;İsmet Efendinin, tasavvufi manada rü'yet husunda manzum bir risalesi vardırBurada müşahade olayı genişçe işlenmiştir.Şeyh İsmet Efendi (Garibullah), Risaleyi Kudsiyye, H.Mustafa Halim Hattı, H.1383.

zikrolunan yolun yolcusunun; yok olmasına, eziyete uyramasına kuvvet olmasın.

Rubai:

Sûk-ı pazarı muvakkat idugün çün bildin

Yûri tağılmadın erbab-ı ticaret ide gör

Zâd-rah almada nen varise vir olma hasis

Bu semahat yoludur turma sehâvet ede gör.²³²

ak..20-b. Bu adı geçen ticarete, iki şeye ihtiyataç vardır. Biri, kalbi helak etme sebeblerinden koruyup ve gıdasını temin edesin. İkinci ceset merkebinin öldürenlerden koruyup, ona münasip, helak olmayacak gıdasın tahsil edesin. Bu kalbin gıdası nedir dersin? Bu, mârifetullah ve muhabbetullahdır. Helak olmanın sebebi, masivaya batmış olmasıdır. Cesedin, hallerinden tedarik etmenden murad, yine kalbinin korunmasıdır. Şimdi, bu niyetle cesedin, bu derece, meşguliyeti, dünya işlerinden sayılmaz. Zira böyle cesedi, besleyip büyütme ve tertibi üzere koruma, yine kalbe döner. Birşeyin kabuğunun korunması, özünü korumak içindir. Nitekim, sûret kâbesinde hacılar, deveden, at ve katırlara nasıl muhtaç ise, hakikat kabesinin hacıları dahi beden merkebine öyle muhtaçtır. Sûret hacılarına zahir merkebin su ve hayvan yemine v.s. mühimmâtını yeteri miktarda tedârik etmesi, mühim olduğu gibi, hakikat hacılarına da²³³ beden merkebinin su ve ekmekten ve bunun dışında zaruri mühimmâtını, ihtiyaç miktarı tedarik etmesi lazımdır. Faraza, sûret hacısı, devesi hizmetinde öyle meşgul olursa ki, hacı kafilesinin hareket ettiğinden haberdar olmasa, ancak hacı arkadaşlarının, kabeye ulaştıklarından sonra öğrense, bu duyulan haberle o kimse büsbütün hüsrân içinde olduğundan, artık herkesin kınaması mustahak olup, adı halk arasında katırcı ve deveci olarak söylendiği gibi, şu şekilde bir insan da, beden hizmetinden ömrünü, cilveyle yok etmekle kısaltmış olup, aslolan kalbden, gafil olduğundan, hakikat kabesinden mahrum olup, hüsrân içinde kalıcı ve sayısız

²³² Bu rubainin üçüncü mısrasında; nen varise vir: itmedi feta sen, B.

Dördüncü mısradaki gör: İkinci nusahada (B) yok

²³³ Şemseddin Sivasi bu "hakikat hacıları" sözüyle seyr-i sulûk erbabını kastediyor. Bunların bedenleri, merkepleri konumunda, ibadetleri ve munacatlar azık konumunda, kâbeleride Allah'ın zatıdır. Sûret hacısı ise bildiğimiz Kâbe'yi ziyarete giden hacılardır.

nedametinden başka, Hakk'ın defterinde adı "ten" hizmetçisi ve hadim-i cisim olacağı anlaşılmıştır. Allah korusun.

Rubai:

Şol ki, harbend gibi cismine hâdim oldu.

Kalbini mühmel idüp kaldı yolundan gafil.

Hareme vâsıl olunca o dem erbab-ı kulûb

Yanıser nâr-ı nedametle oliser âtl.²³⁴

Vücudun dünyada muhtaç olduğu şey üçtür. Bedene zaruri olan şeylerden biri, ibadete mani olmayacak kadar yiyecektir. İkincisi, bedenın açık kalmayacağı kadar giyecektir. Üçüncü, kar, yağmur, sıcaklık ve soğuğu def etmek için olan, bir meskendir. Bunların hepsi, ihtiyacı kadar gereklidir.

ak..21-a. Kişi eğer ki, yiyeceklerden haddinden ziyade yemek yese, dünyada hastalığa sebep, ahirettede hüznün olur. Eğer, elbiseleri haddinden ziyade giyse, sahibi malsız hammaı olup, elem ve meşakatten hali olmaması gerekir. Eğer meskende ihtiyacından ziyade meskeni olsa, onun korunmasında yeterinden fazla ve yenilenmesinde, malın israfı ve kalp meşguliyeti olur.

Şimdi, bu anlatılanların fazlasının, zarar ve belâsının vacip olduğu, malum oldu. Lakin, ruhun gıdası mârifetullah ve muhabbetullahtır. O fazlasıyla bol bol övülmüş ve zaruri olmaksızın açıklanmış ve şerh edilmiştir.

Rubai:

Her ne kim cismânî lezzetten oluptur ma'dûd

La cerem ol mucib-i ducret oluser ifratı

Sûfiyâ lezzet-i rûhanîye gâfil olmaya

Ki anın ol nâfi' olur killeli ahlâtı

Çünkü insan bedeninin yiyeceğe, elbiseye ve meskene ihtiyacı nasıl zaruri olduğundan dolayı Hikmeti Şâni Yüce Hazreti Hakim kemal-ı lutfundan, nefsi

²³⁴ Dördüncü mısradaki ki; oliser atıl: B, de yok.

insana gönderdi . Takî taâmdan, libastan ve meskenden ihtiyacı olduğunu, nefsi sebebiyle tahsil edesin de, bundan dolayı merkebi olan cesed, helak olmasın. Zira, insan iştahının çekmediği nesneyi istemez. Nihayet bu üç şeyden, her birisinin bir gün aşırı isteği ve birçok çeşit hevesi vardır. Öyle ise, bundan dolayı, insan vücudunda şehvetin aslı, sadece Rabbanî lutuf olmuş olmakla rızıklanıp, sonuçta fuzûlî ve haram olan yasaklanmış olur. İşte bundan dolayı, çocuğa yiyecek iştahı, akıl verilmeden evvel verilmiştir. Taki, aç kalıp ölmesin. Ama Hakk'ın lutfunu gör ki, şeriatla mükellef olmak, akıl verildikten sonra olmuştur. Ta ki Allah, kulun gücünün yetmediğiyle mükellef tutmasın.²³⁵

Rubai:

Tıfl-ı nâ-dân iken etti sana bu eltâfı

Şimdi dâna geçinursin niçin oldın câfı

Yürü var zahir ve batında hulûs ehli ol

Ki rakibindir o dâna ana yoktur hâfı

Çünkü insan vücûduna şehvet kondu, lakin onun bir tatminin hududu olmadı. Şüphesiz, noksanlıktan münezze Şanı Yüce olan âlemin Mudebbiri, şehvetin haddından aşırı götürmemesi ve mutedil olarak tutulması için aklı yarattı.

Rubai:

Sana aklı ne için virdi Hallâk-ı cihân

Ki ola ayş-i fuzulinde senin bend ü ukkâl

Bu değil ki anı hâdim idesin ısrâfa

Seni men' eyledüğünce idesin ana cidâl

²³⁵ “Teklifi-i Mâ-lâ Yutak”:(Allah’ın kula gücü yetmeyeceği şeyleri teklif) hususu İslamda itikâdî bir problem olarak asırlarca tartışılmış hatta ehli Sünnet mezhepleri arasında en önemli farklı görüşlerden biri olmuştur. İşte Kur’an-ı Kerim’de “Allah kimseye gücünün üstünde bir şeyi teklif etmez” (2. Bakara/286) yola çıkarak Eşari Mezhebi böyle bariz bir ayete nazaran Allah’ın kula gücünü üstünde teklif etmesinin caiz olduğunu söylerken, Mâturidî Mezhebi göre, böyle bir teklif caiz olmaz. Ethem Ruhi Fığralı, **Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri**, İstanbul 1990, s. 84.

İnsana akıl verildikten sonra, peygamberler vasıtasıyla (s.a.) İslam şeriatlarını gönderdi. Ta ki, şehvetlerin hududunu bilsinde ondan haddi aşmasın, haddi aşanların akibetlerini beyan etsin. Çünkü şehvet, insan bedeninde, akıl ve şeriattan evvel karar kılıp, cesede hakim olduysa, bu ikisi geldikten sonra alışkanlığını terk etmeyip, daha da direnmeye başlayacaktır.

ak..22-a.

Bu akıl ve şeriat, makul ve meşru cevapla, şehvete vaz-u nasihat edip, kuvvet, libas ve meskenin bedeni için, lazım olan herşeyin sınırını bildirdiler. Ta ki, her şeyle uygun olduğu şekilde meşgul olmakla, kalbin gıdası hatırdan çıkarmayıp, dönüş kendisine olan Zât'tan ,mahrum kalmasın.

Rubai:

Bu merhaleyeçe çünkü nüzûl eyledi insan
Haddinde tutup şehveti, mizanı unutma
Gafil yürüme durdur gûr ruha gıdasın
Hoş nush yürüme belig eylemişem anı unutma²³⁶

Çünkü bundan dolayı cesed, zaruri olarak taâma, libasa ve meskene muhtaç olduysa, şüphesiz taâm hususunda çiftçiye, libasta dolumacıya ve meskende, bina yapıcıya muhtaç oldu. Bundan sonrada bu üç sanatın yardımcı sanat dallarına da, ihtiyaç oldu. Meselâ kumaşta hallâca , iplik eğriciye, ihtiyaç olduğu gibi, dokunduktan sonra terziye ihtiyac olduğundan, bu cümlede her birisinde, kimi ağaçtan, kimi demirden alet ve sebeplere muhtaç oldu.İşte bundan dolayı, demirci, marangoz, debbâğ ve bunların dışında, daha nice sanat dalları zuhur etti. Bu sanatkârların hepsi, yardımlaşmada birbirine muhtaç oldu. Zira, bütün sanatların yapılmasına lazım olan sebepleri, sahibi kendinde toplamaya kalksa, alet ve vasıtalarını tedarik etmeye ömrü yetmeyip, onun sanatı uygulanamaz olup, ondan hasıl olan menfat bulunmamakla beraber, insanlara tamamen zarar verirdi.

²³⁶ Bu rubaide farklı kelime fazla olduğu için B, nushasını şiirini dipnota aldık.

Rubai:

Çünkü geldin bu merâhilde nuzûl itdün şehâ.
Şehvetin tut gâfil olma vezn-i şer'iden mehâ
Ruhunâ versin gıdâsın kâhil olma merd isen
Dilerisen ne bulasın rûz-ı mahşerde dahâ

ak.22-b. Bundan dolayı insanlar, şehirler, köyler gibi, bir mekanda toplanmaya muhtaç oldu. Taki, hallâc pamuğu ücretle atsın, gazzâl eğirip, culhâ dokusun. Terzi çadırı diksin, bina ustası ücretle bunların evlerini yapsın ve demirci lüzumlu aletlerini tedarik ederek düzsün. Bu arada, Rabbü'l-İzzetin'in (c.ş) ârif kulları Allah'tan başka, boş kalple ibadetle gönül berraklığı içinde olurlar. Diğer manevi sanatlarında buna kıyas et.

Rubai:

Anladınsa haberi huş ile gûş eyle beni

Sana hizmette imiş cümle sanâyı ehli

Suk-ı dünyada ne kıymette ola ehli fucur

Ki tufeyli uzema²³⁷ oldi harabât ehli²³⁸

Nitekim rivayet edilmiştir ki, Hz. Rabbü'l-İzzetin (c.ş) bütün insanların ruhların hepsini yarattığında, ne kadar sanat varsa hepsini aletlerini ve sebeplerini açıklayıp, ruhlara sundu. Böylece ruhlar, bunların hepsini aletlerin ve sebeplerini seyr-i tamaşa²³⁹ ederek, hakikatına vakıf oldu. Her bir sanatı bir taife beğenip, âleme geldiğinde, onun sanatını kabul edip, onun hizmetinde oldular. Ancak ervahdan bir taife ki, onlar ariflerin ruhları olacaktır. Onlar bütün sanatları gezip, hiç birisini kabul etmeyip, sükut üzere durdular. Rabbi-ı izzetinden bir nidâ geldi ki; "Ey kullarım siz niçin bu sanatları kabul edip seçmediniz?" onlar cevap verdiler. "Ey öncekilerin ve sonrakilerin İlahı! Bu sanatların hepsinin hakikatına vakıf olup, hepsini mahluka

²³⁷ İkinci mısradaki; İmiş cümle sanâyı : konmuş sanat, B.

Dördüncü mısra; uzemâ : urefe , B. şeklide gelmiş.

²³⁸ **Harabât Ehli:**Harabât;meyhane büyük meydan manasına gelen bir tabirdir.Fakat şair ve mutasavvıfların kullandığı mana farklıdır.Şairlerin kullandıkları şaraba karşılık tasavvufta vahdet şarabı vardır. Sûfilerin şarap içmelerine sebep olan aşk şairlerin aşkı gibi süfli bir aşk değil, İlahî bir aşktır.Sûfiler sonsuz bir vecd içindedirler.Aşk ateşleri verâ ve takvâlarını bile yakıp kül etmiştir.Onlar için iyi ve kötü her şey Allah'ın izin vermesiyle vuku bulmakta olduğunu hal yoluyla idrak ediyorlar. Zira onlar kulun fiilini ötesinde Allah'ın fiilini görüyorlar.Var olan her şeyin Allah'ın fiilinden başka bir şey olmadığını hal yoluyla vakıf olurlar.Sûfinin biri kendisini harabat ehli gibi gösteren birisine şöyle diyor. "Sen kendini harabat ehli bir sarhoş sanıyorsun, harabatlık nerede sen nerede" tasavvufî manada harabatlık her zaman sûfiler tarafından taktir edilmiştir., M.Zeki Pakalın, a. g. e, MEB, c. I, s. 731.

²³⁹ **Seyr-ü Temaşa:** seyr-i sulûk esnasında seyretme, müşahade, mûkaşefe, İstilahta; Allah'ın isim, fiil ve sıfatlarının tecellilerini seyretme, maddi ve manevi âlemlerdeki ilahi güzelliği müşahade etme. Süleyman Uludağ, a. g. e, s. 480; Bkz..Geniş bilgi için. Kuşeyrî, a. g. e, s. 207-209; Hucvirî, a. g. e, s. 474-479; Sülemî, a. g. e, s. 32.

hizmette bulduk, onun için utanıp, hiçbirini kabul etmedik. Lakin senin ibadetlerin ve kulluğunda bir sanattır. Biz başkasını, kabul etmeyip, onu kabul ederiz ki; bizim iftiharımız senin kulluğundur.”

O zaman ariflerin ruhlarının bu cevabı, Allah'u Teâla'nın hoşuna gidip, ariflerini teselli etmek için cevap verdi ki; "Ey kullarım, İzzetim Celâlim hakkı için, siz benim hizmetimle iftihar edip, masivaya kulluktan utandınız, hemen benim hizmetimde olun. Bütün sanat sahiblerinin hepsini, size hizmetkar edeyim. Hatta size hizmette sanatkarlar da nedir ki? Belki yeryüzünün sultanlarını size hizmet edip, elinizi öpmekle şeref bularak, iftihar etsinler."

Rubai:

Kim ki Hakk kulluğunu canına minnet bildi.

Rayet-i izzetini dikdi-a'lâ ne dūr mezkura

Saltanat mansıbını payine îsâr etdi.

Şehr- yârân-ı cihân yüzini sürüb izine²⁴⁰

Ey arifler sizin kıymetinizi bilmekte insanda ne oluyor, belki havada ve yerde gözüken, anlayışı olmayan vahşi hayvanlara bile kıymetinizi bildireyim de sizin hizmetinizi cana minnet bileler. Nitekim rivayet edilmiştir ki, Şeyh Ebu'l-Hasan Harkanî Hazretlerinin (ö. 419/1028) uzak bir yerden bir derviş, övgüye layık vasıflarını ve beğenilmiş ahlâklarını işitip görmeden önce, duyarak aşık olması nedeniyle, Ebu'l-Hasan Harkani'nin şerefli yüzlerini görüp, ziyaret ederek , mârifet nurlarından istifade etmek niyetinde uzak beldeden azimetle hareket ederek uzun müddet sıkıntılı yolculuktan sonra, Hazreti Şeyh'in muhabbet dolu Harkan'daki evlerine, sonunda Allah'ın yardımıyla girmeye muvaffak oldu²⁴¹.

rak.23-b.

²⁴⁰ İkinci mısradaki; dikdi : A. nusasında yok.

²⁴¹ Suhreverdî'ye göre sûfi seyahat etmeden bir yerde yaşayarak rahat etmez. Buna göre o, sûfileri dört grupta değerlendiriyor. 1) Önce seyahat eden sonra bir yerde ikamet edenler. 2) Başlangıç ikameti tercih edip nihayetinde sefer yolunu seçenler. 3) Devamlı ikamet edip sefere hiç çıkmayanlar. 4) Devamlı seferde bulunmayı tercih edenler, işte burada geçen muridinin durumu birinci gruba dahildir. Suhreverdî, *Tasavvufun Mahiyeti*, "Âvârif", (Çev.Hasan Kamil Yılmaz ve İrfan Gürbüz), İstanbul 1993, s. 156-165, ;Kırş.. Şerif, M.M., *İslam Düşünce Tarihi*. I. c. s. 400.

Rubai:

Akibet kabeyi vaslında olanlar tâif
 Ondur vuslatla har-ı mugaylân eylemeyen
 İrişen sohbet-i canana safâ bezminde
 Aynına âlimi hiç cism ile ol can eylemeyen

İşte derviş, Harkan'a²⁴² geldiğinde, ilk olarak köy kenarında bir kadına rasladı. Hürmet ve saygıyla kadının yanına gelip, Hazreti Şeyhin saadethanelerini "nerdedir" diye sordu. O kadın, şeyhin karısı olup, gayet kendi düşüncesine göre hareket edenlerdendi .Şeyhi sevmeyip, daima onu inkar etmek suretiyle işkence etme niyetindeydi²⁴³. Kadın dervişe "şeyh dediğin kimdir?" diye sordu. Derviş hemen cevap verdi. Şeyh Ebu'l-Hasan Hazretlerini görmeden aşık olan bir hakirimi" şerefli çehreleriyle müşerref olup, hasta gönlüme devâ talebine geldim."²⁴⁴

Rubai:

Dest-i kûy-i arifân daru'ş-şifâdır tâlibe
 Hak-ı payı seggleri kühlü'l- cılâdur tâlibe.
 Mesned-i izzetdür her taşı dış divarının
 Saff-ı nûr-ı mahzarı arşı âlâdur tâlibe²⁴⁵

Zikredilen kadın, tekrar cevap verip: "ne kötü bir arzuya tutlmuşsun. Bu vilayette onun gibi ikiyüzlü yoktur. Ve davul sesi uzaktan hoş gelir. Onun gibi riyakâr adamdan sen ne umarsın yürü git işine" diyerek serzenişte bulundu.

Rubai:

rak.24-a.

Gerçi ferhunde olupdur bu ziyâ ile Güneş
 Aceb olmaya anı görmese her çeşmi amеш
 Hazret-i Luti ne bildi zen-i nâ-makbûlesi
 Küfrü inkâr ile tolmuş idi cism ü sirış²⁴⁶

²⁴² **Harkan:** İran'ın Bestâm şehrinin yakında olan bir belde ismidir. Ebu'l-Hasan Harkan'ının (ö.419/1028) doğduğu köydür. Hanî, Muhammed b. Abdullah, **Âdâb**, (Çev. Ali Hüsrevoğlu), İstanbul 1985, s. 53.; H.Kâmil Yılmaz, **Altın Silsile**, İstanbul 1994, s. 62.

²⁴³ Burada A. nushasında düşüncesine göre hareket ederdi. B.nushasındada inkar ederdi şeklinde geçiyor. Buruya her ikisininide uygun şekilde yazıldı.

²⁴⁴ Bu menkıbe daha detaylı olarak ve hikmetlerle süslenmiş bir şekilde mesnevide naklediliyor. Mevlânâ, **Mesnevi**, 5. c, (Çev. İzbudak, Veled), İstanbul 1991, s. 163-171.

²⁴⁵ Dördüncü mısırada; nur-ı : nail, B.

²⁴⁶ Üçüncü mısırada; makbulesi : makîlesi, A.
 Dördüncü mısırada; inkâr : ifkar, A. şeklinde.

Çünkü Hatun, Hazreti şeyhin hususunda ona uygun olmayan çok sözler söyledi.. Şeytan dervişe yol bulup, kalbine gevşeklik ve ameline kusur getirdiğinde, Cenâb-ı Hakk'tan yardım ve merhamet olup, hatırına onu araştırıp, bulma geldi. "Madem ki,buraya kadar geldim bir göreyim.Hem de bu kadın, sureti değişmiş şeytanın Şeyh'in karısı şeklinde görünmesi ve imtihan olarak görünen zatlardan olması muhtemelen caizdir.²⁴⁷ Zira her yerde bir Musa görüntüsünde, bir Firavun ve her Halil'e bir Nemrut, eksik değildir." diyerek, yine kavuşma arzusunda oldu. Allah kolaylaştırsın.

Rubai:

Budürür kanun-ı dehr pür-'iber
Kim olur her yerde bir fir'avn-ı hâr
Sen Halil ol hakka teslim et seni
Yine Nemrud'a ider nâr-ı şerer

Bu esnada derviş, başka bir kimseye şeyhi sordu. O kimse şeyhe tazimle cevap verdi. Hazret henüz burda değil, eğer cemâli şeriflerini görmeyi acele istiyorsan şu karşı dağ yoluna git, inşallah vasıl olursun dedi.

Rubai:

Kemal-i Ahmed'i Ebu Cehl'e sorma
K'ânı kör eylemişdür cehl-i udvân
Anı Ebu Bekr'e sor kim oldur ehli
Açupdur didesini ilm ü irfân²⁴⁸.

²⁴⁷ Basiret-üs-Sâlikîn müellifinin eserinde şeyhlerin müridlerini başka kisvelerde görünerek veya gösterilerek imtihan ettiklerini nakleder, Abdulaziz-ed-Debbağ'dan (ö.1132/1720) nakl ettiği bir olayda şeyhlerden birisi müridlerin samimiyetlerini sınamak ve sahtekar müridlerini başından def etmek için dünyayı yani dünya muhabbetini bir kadın süretinde kerametiyle göstererek o kadınla bir odada yalnız başına kalarak müridlerin imtihan etme olayını nakleder.Bir müridi hariç diğerleri şeyhlerini masum gibi değerlendirdiklerinden şeyhlerin bu halde gördüklerinde, şeyhlerin bırakıp dağılıp gittiklerini anlatarak büyük velilerde bu gibi hallerinin olabileceğini ifade ediyor. H.Osman Akfırat, Erenleri Kalb Gözü "Basiret'üs-Sâlikîn", (Çev. Ali Arslan) s. 164. Aynı amaçlı fakat, müşahhas imtihan örneği; H.Bayram Veli, müridlerini benzer imtihana tabi tutup, sonra bir buçuk müridinin olduğunu ilan etmesi olayı tarihte meşhur hadiselerdendir.İşte bundan dolayı, Mevlânâ, "Zira nice insan suratlı şeytan vardır.Binaenaleyh her ele el vermek layık değildir."şeklinde şeytanın da insanı yolundan alıkoymak için, değişik kisvetlerde görünebileceğini belirtir.Mevlânâ, Mesnevi, c. I, s. 25.

²⁴⁸ Üçüncü mısradaki; Ebu Bekr: Bu Bekr, B.

ak.24-b.

Bu durumda dervişin arzusu, çok fazla şiddetli olup o yola sâlik oldu. Nasıl ki,dağa doğru bir miktar gitti. Bir avâz işitip araştırdı. Gördü ki bir heybetli bir insan, velayet nurları güzel yüzlerinde meydanda ve ibadet eserleri alnında besbelli olmuş. Fakat, bir domuzla bir ayıya çok fazla odun yükü yükleyip geliyordu. Derviş Hazreti şeyhin bu olduğunu anladı. O anda hatırına acabâ, Hazreti Şeyh, mükellef olmayan hayvanlara, ne hoş yük yüklemiş şeklinde, geldi. Şeyh, hemen cevap verdi.Şu köy kenarında konuştuğun hatunun, otuz yıl cefâsına sabr ve tehammül eden kimse, mükellef olmayan hayvana yükünü yükletse şaşılacak bir şey değildir.

O zaman derviş anladı ki o hatun Hazret-i Şeyhin mahremi'dir. Lakin kör olup, Hazreti Lut'un (a.s) hatunu gibi, hakikatte şeyhi anlamamıştır..²⁴⁹ Nasıl ki, yüzyüze konuşma hasıl oldu. Hazret bu hayvanlara teklifin sebebini açıklayarak, buyurdu ki; her defasında bu işe gelip, odun toplayıp, kendim yükümü almak üzere bir taşa arkamı vermişken, işte bu hayvanlardan birisi gelip yalvararak, Rabbü'l-İzzetin'e (c.ş) yemin edip bu yükü bana yükle der. Bende yeminini yalana çıkarmıyayım diye, tâ köyün kenarına kadar yükü yüklerim. Lakin ilahi hikmet! bugün işte bu iki hayvan beraber geldiler. Yükü bunlara yükledim. İşte işin sonuna geldik. Şimdi birini benim , diğerini senin yüklenip, gitmemiz lazım" dedi.

Beyit:

rak.25-a.

Çün emânet yükünü tav' ile insan götürür

Aceb olmaya yükün hırs ile aslan götürür

Yine sözün başına dönecek olursak; "bunca sanatlar zuhur edip, yardımlaşma sebebiyle topluluklar hasıl olup, daha önce geçtiği şekilde, birbiriyle muamelata başladılar. Aralarında husumet ve çekişme meydana çıktığından, zikrolunan sanatlardan başka, üç sanata dahi ihtiyaç olundu.

Birincisi: Siyaset ilmi

İkincisi: Kaza ilmi

Üçüncüsü: Fıkıh ilmidir.

²⁴⁹ 11. Hud/81

Fıkıh ilmiyle insanlar arasında düşmanlık son verme ve kavgaları kesme kanunu bilinerek, böylece bununla, dünyada meşguliyet çok fazla oldu. İnsana, dünyaya kalble ve cesedle meşgul olması gerekli oldu. Kalbin meşguliyeti, muhabbetle ve cesedin meşguliyeti ise ilim tahsiliyledir. Çünkü, kalbin muhabbeti dünyaya mübtelâ olmasından dolayı bu muhabbet sebebiyle helak edici sıfatlar, doğmuş olup, hırs, cimrilik, hased, düşmanlık, kin, bozgunculuk, katı kalblilik ve geçimsizlik v.b. kötü ahlak meydana gelip, insanla kalbleri arasına engeller düşürdü.

Rubai:

Vâdi-i eminde rahatda idi hoş ervâh

Ab-1 Gil şehrine kondum işim âzâr oldu.

Aşinâyân-ı ezel yüz çevirip hep kaçtı

Munisem hırs ile hınzır yatağım hâr oldu²⁵⁰

Bu sıfat-ı zemine sahipleri, bedenın zarurı, yiyecek- giyecek ve meskende gibi ak..25-b. asıl ihtiyaçlarının ziyade olması lazım olduğunu zannedip kıymetli ömürlerini yazık ki, böyle faydasız boş işlerle tükettiler. Bu üç asli ihtiyaçlar, bedenın için ihtiyaç sebebiyledir. Beden de kalbin yaşama sebebiyeti içindir. Kalbin de, mârifetullah tahsil etmek içindir.

Şimdi şu dünyada kendilerini ve sanatlarını -Allah korusun -tamamen unuttular. Şüphesiz şu uzun ömürlerini deve, katır hizmetinde sarf edip, kâbe seferini ve dünya mekriyle unutmuş olan hacıya döndüler. Rasulüallah (s.a.v) bu manaya işareten buyurdular ki; "Dünyadan sakınınız, zira o Hârut ve Mârut'dan daha büyüleyicidir."²⁵¹ Allahım beni ve diğer müslümanları putlara ibadet etmekten uzaklaştır, şüphesiz onlar, insanların çoğunu hak yoldan saptırmışlardır.

²⁵⁰ Birinci Mısrada; Vâdi-i emin... ervah : Vâdi-i lâ yemutda ... canlar, B.

İkinci mısra da ; kondum işim âzâd oldu : geldiler revan, B.

Üçüncü mısra da; Aşına yân-ı ezel... hep kaçtılar : Aşınalar ... gidiler : B.

Dördüncü mısra da; Munisim hars ile hınzır tığam-ı har oldu : Ünsiyet hayvanıla oldu ayan, B. geçmekte.

²⁵¹ el-Hindî , Kenzu'l Ummal, c. III, s. 182 ; Aclunî, Keşfü'l-Hafâ, c. I, s. 58

DÖRDÜNCÜ MENZİL:MÂRİFETÜ'L AHİRET:

Bu dördüncü menzil ahiret âleminin mârifetinin açıklanması hakkındadır. Ölümün hakîkati dahi bilinemeyince, tamamen ahiret âlemi bilinemez. İnsan, yukarda anlatıldığı gibi, cesetle kalbten mürekkektir. Vücutta, kalb ile ruhtan mürekkektir. Bedende, et ve kemik, sinirler, damarlar, kan, ilik ve deriden ibarettir. Ve ruh dahi, latif bir buhar olup, koza şeklinde olan fuadın, içindeki kandan çıkar. İşte fuad ise, sadrın sol tarafına konmuştur. O kanki, **buhar-ı latif**,²⁵² ondan yükselmiş olur. Fuadın iç damarında olan, safrâ, sevdâ, balgam kandan oluşan, ahlat-ı erba'anın buharının yükselmesinden meydana gelmiştir. Bu ahlat-ı erba' tabi dört unsurdan meydana gelir. Sıcaklık, soğukluk, kuruluk, yaşlık gibi, bunlarda anasır erba'adan meydana gelmiştir. Bunlar, hava, su, toprak, ateştir. İşte tıp ilminden istenen, bu anasır-ı erba'ayı, ahlat-ı erba'aya dengeli vermektir, Tâ ki, ruhla cesedin mizacı müstakim olup, hareket eden damarlar vasıtasıyla ruh, beyne ve diğer organlara yayılmış olsun. Zira, bu anlatılmış olan ruh, kuvvetin hissin ve hareketini yüklenmiş olduğundan bu üçünü cesedin organlarına ulaştırıcıdır. Meselâ; lambanın ışığı sayesinde evin her köşesi aydınlanmış olduğu gibi, ruhda kuvvet, his ve hareket, vücûdun organlarına ulaştırır. Eğer, bazı vücud organlarında ruhun ulaşmasına mani olacak bir engel meydana gelecek olursa, derhal o organlar, kuvvet, hareket ve hissin yönünden kullanılmaz olur. O halde bu ruhun misali, lambanın ışığı yerindedir.²⁵³ Nitekim, lambaya yağ verilmediği zaman, lamba kesik kesik yandığı gibi, insan bedeninin de uzun süre gıda almasına mani olunursa, ölüm döşegine yatar.

Yine lambanın yağı üzerine, haddinden fazla yağ konulsa, lamba söndüğü gibi, insanda gıdasını nice gün haddinden çok fazla yese ve hazımsızlık da olsa, hasta olup mizacı bozulur. Bu durum, belki de ölümüne sebep olur. Şayet bu ruhun mizacı sürekli, mutedil olsa manevi latîfenin özelliklerinden olan kuvvet, hiss ve hareket, bunlara müvekkel olan meleklerin ilgasıya, Allahın izniyle bu kuvvetleri kabul

²⁵² **Buhar-ı latif** : Can, benlik, ruh, aşağı duygular. (Tas.) Kulun kötü huyları ve çirkin vasıfları, kötü his ve huyların mahalli olan latife, cism-i latif ve buhar-ı latif denir. Buhar-ı latif bir madde olup menbağı kalbin içidir. Atar damarlar vasıtasıyla bütün bedene yayılır. Bu cism-i latif kimine göre manevi bir cevher olup insan ruhunun bir özel şekli ve kalıbıdır. İnsan öldükten sonra bu ruh yaşamayı devam eder. Süleyman Uludağ, a. g. e, s. 368 ; M Zeki Pakalın, a. g. e, c. III, s. 53-55; Bkz.. Kuşeyrî, a. g. e, s. 222; Hucuri, a. g. e, s. 309-321.

²⁵³ Gazzâlî, **İhyau Ulumi'd-Din**, c. III, s. 10. Ruhun anlatımında yapılan bu örneklendirme İhya'dan aynen alınmış gibidir.

eder. Bunlar kimi konuşma kuvveti, kimi görme kuvveti, kimi işitme kuvveti gibidir ki, geride kalanların faydalarını buna kıyas et. Her zaman ruh melâikeden bu manayı kabul ederek cesedde yerli yerine ulaştırır. Ama ne zaman, ruhun mizacı, harâret galebesiyle yada soğukluk sebebiyle veya başka sebeplerden birisiyle batıl olsa, melâikeden bu manayı kabul etmeğe gücü yetmez. İşte, hissi ve hareketi yok olup, cesedden bu mananın çalışmaz hale gelmesiyle durumuna ölüm derler. İşte hayvani ölüm dedikleri budur. Bu ruha, ruhu hayvani ve ruhu cismani derler. Bu bahsi geçen hayat ve ölüm, insanda ve diğer hayvanlarda eşittir. Ruhun mahiyetine gelince, Hz. Allah (c.ş) onu hakkında "sana ruhtan sorarlar, De ki: **"Ruh, Rabbimin emirlerindendir. Size ilimden pek az bir şey verilmiştir."**²⁵⁴ diye haber verdi, Bu ruh ise, yukarıda zikrolunan, hayvani ruh değildir.

arak.27-a. Zira bu ruh, ne cisimdir ve ne de buna cisim hulul etmiştir. Bunu kavramaya ilimler yoktur. Belki, cesed ölümle, cismânî ruh kuvvetle, halden hale değişmez. Dünyada ve ahirette buna, Rahmânî ruh derler.

Bu ruhun, şeref ve mertebesi öyle bir mertebededir ki; cismanî ruh üzerine kuvveyi ilga etmeye vekil edilmiş olan melekler, bu Rahmânî' ruhdan yardım isterler. Tafsilî âlemden murad, semavat, arzı, dağlar, nehirler güneş, ay, yıldızlar, rüzgârlar, mânâ-yı latife ve kuvveden oluşan hep bu topluluklar, kendilerine hususi vekil tayin edildiği melekler, ruh-u ruhaninin bereketinden mânâ-yı latife alarak, yıldız ve gezegenlerden vekil oldukları şeyin istidadına göre ilga ederler. Hatta, Peygamberler zumresi (s. a. v) ve eserleri sabit kalan, büyük veliler (k.s), mana-yı latifeyi, ruhanî ruhtan alırlar ve kafirlerin kalplerinin bu ruhdan nasibi ve hazzı yoktur. Belki onlar bu hususta hayvanlar zümresine mülhaktırlar. Fakat, bütün müminlerin kalpleri, enbiya ve evliyanın kadir olduğu gibi, bizzat ruhanî ruhdan almaya kadir olmayıp, yakınleri miktarınca, o mana-yı latifeye enbiya ve evliya vasıtasıyla ulaşırlar... Bu sözlerin büyük ve ikan sahibi bir şahit tarafından müşahade edilen haberlerden bir haber olduğunu bil.. Genellikle bazı kitaplarda yazılan haberler zandır. Zanla hiç bir tabir de "haktan (ilimden) bir şeyin yerini tutmaz"²⁵⁵

rak.27-b.

²⁵⁴ 17. İsrâ/85

²⁵⁵ 10. Yunus/36

Yaptığım bu değerlendirme, Barî' olan Allah'ın râhmeti üzerine olsun ki, Muhammed el-Gazzâlî'nin (ö.505/1111), tahkikatıdır. Zira ona göre, ruhtan murad, cisim-i cismanî olmayıp, belki cevheri mücerredir.²⁵⁶Hatta, bütün cumhur-u muhakkının inceleyip değerlendirmesi, bunun üzerindedir.Anlatılmış olan bu ruh, cism-i cismanî olup ve cesedlere de hulul edip, insanın hakikatı bu olmakla, Hakk'ın hitabına muhatap ve tekliflerle mükellef olan da bu olabilsin, ve aynı zamanda herkesin "Ben" diye işaret ettiği bu ruh olsun. Müteahhirin alimlerin övünç duyduğu kimselerden, İbn Kemal Paşa (öl. 940/1533) Allah firdevs cennetinde istediği yere kadar ulaştırsın, Risaleyi Ruh'iyesinde insan, zahir kesfiyle (dış görünüşüyle) cesed-i zulmanî olup,bazan kâmil bazen nakıs, bazen büyüüp gelişen bazanda yok olandır²⁵⁷.Batini latifesiyle (görünmeyen yönüyle) cism-i nuranî olup, kendine mahsus vücudunda, tıpkı "gül suyunun yaprağında, ateşin kazanın Kurtubî (ö.671/1372) demirinde yağında susamında yayılması gibi"²⁵⁸, yayılmış bir vaziyettedir. İmamı Fahreddin Razi(öl. 605/1209),(k.s) el-Aziz Tefsir-i Kebirinde bu iddia edilen şey açıklamış olup, bu mefhumu doğrulanmış kelimelerini söyleyip "ruh dedikleri emri mücerredir." diyenin sözlerini süslediği merhalede. İmam-ı

ırak.28-a Kurtubî (ö.671/1372), (r.a)²⁵⁹Tezkire'den faydalı sözlerini nakledip, buyurmuşlardır ki; "Ruh, hissedilen cisimlere benzeyen, cism-i latiftir, cezbeder ve çıkar. Hidayete sarılır , derece kateder ve semaya yükselir, ölmez ve ihtiyaç duymaz. O, başlangıç olan şeydendir. Onun sonu yoktur. O iki göz ve iki eli olandır. O temiz ruh ve pis ruh sahibidir. O cisimlerin sıfatı, arazların sıfatı değildir. Bu amaç açıklamak için şöyle denebilir. Gelin güve olduktan sonra hiç bir güzel koku yoktur. Ruh hakkında insanlar, bir çok ihtilafa düştüler.²⁶⁰ {"Peygamber (a.s) buyurduki; ruhlarımız; cesedlerimizdir, ruhlarımız hakkında yine (a.s.) buyurdular ki; ruh bedenler cinsindendir. Bedenlerde ruh cinsinden.

²⁵⁶ Gazzâlî, a. g. e, c. III, s. 9.

²⁵⁷ Gaznevî, İbrahim b.Muhammed, **Risaletü'n-Nefs Ve'r-Ruh** (Şerhi), 219ab, 611/27 Raşit Ef.yk. H.1133.

²⁵⁸ Kelâbâzî, a. g. e, s. 100.Süleyman Uludağ, Taarruf'un tercemesin altında düştüğü şerhde ruhu bu şekilde tanımlayan görüşün Nazzâm'a ait olduğunu belirtiyor.

²⁵⁹ er-Razi, Fahreddin, a. g. e, c. XXI, s:31-45; Gaznevî, İbrahim b.Muhammed, **Risaletü'n-Nefs Ve'r-Ruh**. (Şerhi) , 221.ab.vr.; Kemal Paşa Zâde, **Risale fi'l-Beyan'er-Ruh**, 12 a.vr.Raşit Ef.693/2.yk.

²⁶⁰ Gaznevî, İbrahim b. Muhammed, a. g. e, 232 b. vr.; Kemal Paşa Zâde, a. g. e, 136. 14 a vr.

Mevlana (ö. 672/1273) "Ey oğul, can, tendır. Tende candır. Bilgin âriflerden ibn Nedâmet(?) ise şöyle demiştir; "Hiç başka, söz başkadır (Manalı sözle manasız söz birbirinin aynı değildir), ten candan, canın da tenden gizli değildir. Ama cahillerin gözünde ise, canın değeri kalmamıştır." dedi. Şeyhu'l-Ekber (ö.637/1289) "Ruh, cisimlerin gözüdür. Cisimlerde ruhun gözüdür." ²⁶¹ Burada benim sana anlattığım zikredilenin en sahihidir. O da ehli sünnet mezhebinin görüşü, ruhun cism-i latîf olduğudur. Sonra şöyle devam etti; her kimki ruha ölür, ihtiyacı olur derse o mülhid olur." Böylece burada da söylenen onun kendi görüşüdür.

Meşayihî kiramdan bazısının "Risaleyi Ruh"iyesinde denilmiştir ki, "tamamen, şu cismi latîf ki, onu ruhla tabir ederler." ²⁶² Onunla cismi kesif, arasında, bir buhar-ı latîf vardır. Ruhla beden arasındaki alaka bununla kurulur. Hükemâ buna " hayvanî ruh" diyerek, tabir ederler. Zira o latîf olduğundan., latâfet yönüyle, ruhanî ruhdan gelen, feyz alıp, ²⁶³ kesâfet yönüyle de bedene feyz verir. Madem ki buhar-ı latîf, ruhla beden arasında, alaka olmaya salahiyetiyle baki olduğundan hayatta daima kalıcıdır. Her ne vakit sönerek selahiyetinden geri kalsa, yok olarak ruh, Huruc-ı Izdırârî ²⁶⁴ ile beraber bedenden çıkar.

Emmare:

ık.28-b.

Bu zikrolunan buhar-ı latîfeye ne vakit tabiyattan oluşan bedenine mîeyil edip, şehvetlerin lezzetiyle kaim olarak, kalb ciheti süfliye cezb etse bu duruma göre, azgınlıklara sebep olan, bedendeki pis suya meni', kalbde olan ahlak-ı

²⁶¹ Burada geçen iki büyük parantez arasındaki metin sadece ikinci nüsha olan (B) nüshasında var. Buraya eklenen görüşler, gerek hadis olarak verilen, fakat hadis kaynak kitaplarında bulamadığım mevzu hadis olsun, gerekse Mevlânâ'nın, İbn Nedamet'in ve İbn Arabî'nin görüşler tamamen "vahdet-i vücud" nazariyesini yansıtmaktadır. Oysa "Mariferullah" konusunun başında her iki nüshada da müellifin "vahdet-i vücud" nazariyesine karşı olan düşüncesi mevcut iken, sadece ikinci nüshada tamamen vahdet-i vücud nazariyesini yansıtan, bu görüşlerin bulunmasının sebebi, sadece müstensih'in kendi düşüncesini müellifin düşüncesiyle çelişmesine rağmen verilmesinden kaynaklanıyor.

²⁶² Kemal Paşa Zâde, *Risaletü'n-Nefs ve'r-Ruh*. 219 a.b vr.

²⁶³ **Feyz:** Taşmak, akmak manalarına gelen feyz olayı, sâlikin çalışması olmaksızın Allah'ı Teâla tarafından onun gönlüne bir tecellinin gelmesi ve nurun inmesi olayıdır. Allah'ın zât âleminden gelen feyze, feyz-i akdes, sıfat âleminden gelen feyze ise, feyz-i mukades denir. İbn Arabî, a. g. e, s. 22-23.

²⁶⁴ **Huruc-i Izdırârî:** Buna aynı zamanda mevt-i ızdırârî de denir. Bu bir kişide gerçekleşen hakiki ölümdür. Hayvanî ruhun(bedenden zamanı vakdi gelince bir daha dönmek üzere çıkması olayına denir. Yani hakiki ölüm hali olan ahirete gitme olayıdır. Aclunî, a. g. e, c. II, s. 384; İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 159.

zamimiyede nefis-i emmâre derler. Allahu Teâla (Hz.Yusuf'un ağzı ile)buyurdu ki;
“(Ben böyle yapmakla) nefsimi temize çıkarmak istemiyorum, istiyorum. Çünkü nefis, daima kötülüğü emredicidir. Meğer Rabbimin esirgediği (bir) nefis ola. Rabbim bağışlayan esirgeyendir.”²⁶⁵

Levvame:

Ne vakit nur kalble münevver olsa ve gaflet uykusundan uyanıp halinin ıslahına başlayacak miktarda kendisinde uyanıklık hasıl etse bu makamda fitratına uygun olarak kendinden bir kötülük meydana gelse, Allah'ın ilahi tenbih nuruyla birlikte uyanarak ve bu günahı yok etmek içinin tedarikine başlayıp, kendisini levm ederek ve o günahı istigfarla kalbine dönmesiyle, Bâri Kerim-i Gaffar-a dönmeye başlar. Bundan dolayı Rabbi (c.ş) Kerim, o nefse yemin edip buyurduki **“Yoo, daim kendini kınayan nefse and içerim.”**²⁶⁶

Mutmâinne:

Kalbin nurlanması tam olup, sıfat-ı zemimeden tamamen soyulup ahlak-ı hamideyle mevsuf olsa sonrada kalb tarafına yönelip, günah tarafından sakınma şüphesiz kararlaşmış olarak, dereceleri büyük olana tarafa , bütünüyle iltifat etmiş olmakla, kulların Hz.Rabb'a, ibadet üzere canı gönülden meyille durmakla aralıksız çalışarak, ibadet edebilsin. Taki Cenâbı Hakkın "Ey huzura eren nefis! Razi edici ve razi edilmiş (yaptığın işlerle Allah-ı memnun etmiş ve aldığın nimetlerde Allah tarafından memnun edilmiş) olarak Rabbına dön "²⁶⁷ hitabına muhatap olmaya kabiliyetli olsun. Ve o buhar-ı latif ruh-u ruhaniyle beden arasında alaka olmaktan dursa ruh-u ruhani bedenden huruc ızdırârî ile çıkar denilmiştir. Huruc-u ihtiyarî ile de çıkar, ama her ne vakit dilese yine geri döner.Madem ki, zikredilen alaka bâki olmakla sönmüş değildir. Süfiye bu huruc-ı ihtiyariye²⁶⁸ kişinin nefsinin "Islah

²⁶⁵ 12. Yunus/51

²⁶⁶ 75. Kıyâmet/2

²⁶⁷ 89. Fecr/27-28

²⁶⁸ **Huruc-u İhtiyari:** Buna aynı zamanda mevt-i ihtiyari de denir. Sâlikin bütün şehevi arzuları terk ederek masivadan ruhen ve kalben uzaklaşması haline, huruc-i İhtiyari denir. Aclunî, a. g. e, c. I, s. 334;İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 159; Selçuk Eraydın, a. g. e, s. 31.

olması" diye isimlendirirler. Rasulullah (s.a.v) "Ölmeden önce ölünüz"²⁶⁹ buyurdular. Bu tahkikle işte hadisi şerifin senin için sırrı zuhur eder. Bazı hükema demişlerdir ki haşır üçtür **Birincisi: Haşr-ı Amm**

İkincisi: Haşr-ı Hass.

Üçüncüsü: Haşr-ı Ehassdır.

Haşr-ı Amm; cesedlerin kabirlerden haşr günü çıkmasıdır.

Beyit:

Zemini nireden şol kim çıkarır sebze-i elvân

Çıkarsa tohm-ı insanı aceb midir, eyâ nâ-dân

Haşr-ı hass; uhrevî ruhların, dünyada vücudlarındaki kalıplarından çıkmasıdır. Daha yaşadıkları zamanda, ruhani âleme seyr-i sulukları sebebiyle, bunlar hayvani ölümle zorunlu olarak ölmeden önce, iradî ölümle ölmüşlerdi. Hayatta olduğu günlerde haşrı hassı müşahade etseler, bu hiç şaşılacak şey olur mu? Allah bize de nasip etsin.

Rubai:

Sulûk-i ehli izâle eyleyince hulk-i nâsûtî

Şu haletler olur anda ki tadar lezzet-i mevî

Aceb olmaya haşr olsa neşirden evvel ol sûfî

Ki çıkmışdı bedenden nice kerr ol ruh lâhûtî.²⁷⁰

Haşr-ı ehass; enâniyet kabirlerinden(benlikten soyularak) ruhani olarak hidayet meydanı olan Rabbanîyete çıkmaktır ki, bu makam, habibiyet makamıdır.Allah kolaylaştırsın.

Rubai:

arak.29-^h

Şu kim zulmânî ahlakın değışti nur-ı mahza oldu

Aceb mi benliğin tebdil ederse senliğe yarâ

²⁶⁹ Achuni, a. g. e, c. II, s. 384. İbn Hacer sahih değil diyor. el-Kârî, bunun sûfîlerin kullandığı, kelimelerinden olduğunu söylüyor. Bu sözün manası; hakiki ölüm olan ızdırari mevtden önce şehvetler terketmek suretiyle ihtiyar-i ölmektir.

²⁷⁰ Üçüncü mısradan; ol , B. sadece nushasında var.
Dördüncü mısradan; kerr : kez , B.

Virip bu gökce boncuğu alanlar dürr-i lâhûtî

Konar mı kâz-ı dehre çü buldandı cenneti'l-me'vâ²⁷¹

Bu makama işareten Hazreti Seyyid'imiz (s.a.v); **"Allah ile benim öyle bir vaktim vardır ki; araya ne mukarrep Melek, ne de mürsel nebî girebilir."**²⁷²

Benim kendime mahsus yalnız kaldığım odamda, Allah ile öyle bir özel beraberliğim vardı ki; o makama ne melâike-yi mukarâbîn (Cebrail), ne de, nebi-yi mürsel, cismanî hüviyet ve nebilik sıfatıyla (a.s) girebilir. Bu şu sırrı vahdettir ki, Rabbi- ı-İzzet(c.ş) sözünde "Hâ Mîm"²⁷³ demekle işaret buyurmuşlardır. Zira "Hâ" ile "Mîm ", Rahmân ismiyle, Muhammed ismi arasında kendisiyle bir müştereklik bulunan şeydir. Yine de sen iyice bilki, nihâi kelam şudur. İmam-ı Gazzâlî (r.a) daha önce anlatıldığı gibi, "ruhu cismaninin buhar-i latîf olduğunu" söylemiştir.Yine o, " bu ikisinin, insan kalbi için bir alet ve merkeb(taşıyıcı) olduğunu vurgulamıştır²⁷⁴ Zira, Hz. Rabbü'l İzzetin'in seyr etmeğe layık istidatlı olan ne beden, ne de buhar-ı latîftir.Bilakis bu kalbtir.İşte o kalbe bu aletler verildi ki, taki bununla mârifetullah tahsil edip muhabbet-i Hudâ ile kalbi ma'mûr olsun

Rubai;

Sanma insanı ki bu bir peyker-i cismanidir

Bil ki insan kerem-i cevher-i rabbanîdir

Bu ki gelmişdürür ol mertebesi alîdir

Merkeb-i cismiyle tahsil-i kemalât itsün.

arak.30-a.

Çünkü kalb, bu kemalâtla mevsuf olduktan sonra, cesede ölüm ulaşırsa, saadet-i ebediyye ile mevsuf ve devamlı olan efendilikle de hayat uzatılmış olup, bu aletlerin sıkıntısından kurtulup, evliyâullahtan olmuş olurlar. Buna işareten Rasûlü Ekrem

²⁷¹ Birinci mısradaki; Şu : Şol, B.nushasında.

²⁷² Aclunî, a. g. e, c. II, s. 226. Aclunî, bu sözün sûfiyeye ait olduğunu söylüyor ve Kuşeyrî'nin Risale'sinde geçtiğini ifade ediyor. Kuşeyrî risalesinin tamamına bakmama rağmen rastlayamadım. Fakat, Hucurî'nin **Keşfü'l- Mahcûb'ta** (Haz. Süleyman Uludağ) s; 518. ve İmam-ı Rabbanî'nin , Mektubât-ı Rabbanî , c. II, 287. mektup s. 714. (Çev. Abdulkadir Akçiçek) mevcuttur.

²⁷³ 40.Mü'min/1; 41. Fussilet/1; 42. Şûrâ/1; 43.Zuhur/1; 44.Duhân/1; 45. Câsiye/1; 46. Ahkaf/1.

²⁷⁴ Gazzâlî, a. g. e, c. III, s. 13.

(s.a.v) buyurmuşlardır ki; "Ölüm mümin için armagandır."²⁷⁵ Allah korusun. Eğer mârifet-i rabbâniye ve muhabbeti ilahiyeyi tahsil etmeden vefat edecek olursa, şekâvet-i ebediyye ile bedbahlık içinde olup, korkuyla kazanacağı bir hasrete (mahrumiyete) nâil olur ki, onun da sonu olmaz. Bu hasret ve elem kalb için kabir azabının ilkidir.

Rubai;

Ömrünün kafilisi göçmeden, ey yar-ı aziz

Kesb-i irfân ile noksanını tekmil edegör

Hasret-i abad konup dimeyesiz vâ veyla!

Hubb-i irfâna gelüben anı tahsil ede gör

Bütünüyle bu ruh-u cismanî ve cesed-i zülmanî için cennet ve cehennem vardır ki, Hz. Feyyâz'ın feyziyle Rasûlullah (s.a.v.)nın haber vermiştir ki; Cennette şerefi yüce zemin ve köhne olmayan güzel mekan gibi, meyvaları aşağıya sarkmış ağaçlar ve ambalajlanmış nurani meyveler ve vildan (ölümsüz genç) ve gılman-ı kiram gibi, dört nehir, helal kılınmış atlas ve ipekten yükseltiyle döşenmiş döşekler, köşkler, kasırlar, iri kuşlar, temiz içecekler v.b ikame edilmiş nimetler, sonsuz sevinçin devamlı olması gibi, şeyler vardır.²⁷⁶

ak.30-b. Cehennemin ateşine gelince; bu, Kur'an-ı Kerim'de anlatılmış olan ateştir ki, "o ateş derileri soyar kavurur. Sırtını dönüp gideni kendine çağırır. Dilçiklere işleyen bir azabı hakedenin durumu "soktukları zaman derileri döken akrepler, kaynar su, karadumandan bir gölge, zakkum meyvesi, irinli sarı su, uzun zincirler ve demir halkalarla bağlanma, Zebaniler v.b... şeylerle acı çektirilen biri gibidir."²⁷⁷ O cehennem ne kötü bir yerdir. Oradan iyilik ve kerem sahibi olan Allah'a sığınırız.²⁷⁸

²⁷⁵ el-Hindî, Kenzu'l- Ummâl, c. XX, s. 551.

²⁷⁶ Bkz.. 55. Rahmân/ 48-78;56. Vâkıa/12-37;69. Hâkka/22, 23, 76. İnsan/S-2178. Nebe/31-35.

²⁷⁷ 70. Meâric/16, 17

²⁷⁸ Bkz..55. Rahmân/39-46;56.Vakıa/42-56;69. Hâkka/25-37;74. Mûdessir/26-31.

Rubai:

Ey ki inkar ehline bu nârı ı'dâd eyledi
 Haşa kim zulm eyleye bil adl ile dâd eyledi
 Biz ki ikrar ehliyüz fazlın müyesser kıl bize
 Cenneti çûn rahmetin fazliyle âbâd eyledi²⁷⁹

Kalbe mahsus bir cennet ve bir cehennem dahi vardır ki, cismin ondan haberi yoktur. Ama Rabbü'l-İzzetin'in (c.ş) cenneti **"Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne gözler aydınlatıcı (nimetlerin)saklandığını hiç kimse bilemez."** ²⁸⁰ diye buyurmuş olduğu müjdesidir. Rasul-ü Ekrem (s.a.v)de Rabbü'l-İzzetin'den hikaye olarak **"Salih kullarıma hiç bir gözün görmediği hiç bir kulağın işitmediği ve hiç bir insanın hatırıma gelmeyen nimetler hazırladım."**²⁸¹ diyerek bu cennete işaret etmiştir. Ama kalbin hususi ateşini cehennem ise, Hazreti Kakhâr-ı zül'intikamın **"Allahın tutuşturulmuş ateşidir. (Bir ateş) ki, gönüllere işler."**²⁸² diyerek işaret ettiği yerdir. Allah bizi buradan korusun. Bu ateş de üç çeşittir. Birincisi; Dünya şehvetinden ayrılma ateşidir.

rak.31-a. Bir kimse bir şeyi sevse, o şey elinde, tasarrufunda olduğu müddetce o kişi zannınca cennettedir. Ama ne vakit sevdiği şey, elinden gitse, kalbi ateş içindedir. Bunun gibi, bir kimse dünyayı ve lezzetini mahbup edince, madem ki o kimse dünyadadır zannınca cennettedir. Bu manaya işareten Server-i Kaînat (s.a.v) buyurmuşlardır ki: **"Dünya mü'minin zindanı kafirin cennetidir."**²⁸³ Ama ne vakit dünyadan göçüp gitse kendi cennetinden ayrılmış olur. Ve sevgilisinin ebedi ayrılık ateşi öldükten sonra bile onu müptelâ olur. Bu durumdan Allah korusun.

Beyit:

Her neyi sevse kişi cennetini anı sanûr
 Ger hakikat gözü açılrsa tiz andan ûsânûr

²⁷⁹ Birinci mısra; Ey ki ehine bu nârı ı'dâd eyledi : Çûn Hüdâ kâfirlere ı'dâd eyledi , B.

²⁸⁰ 32. Sebe/17

²⁸¹ Buhârî, Tevhid, 35; Müslim, İman, 32

²⁸² 117.Hümeze/6, 7

²⁸³ Müslim, Zühd, 1 ; Tirmizî, Zühd, 16 ; İbn Mace, Zühd, 3.

ık.31-b. O kimsenin misâli, dünya padişahlarından şu padişahın misali gibi olur ki; yer yüzünden şark ve garba malik olup, uzun ömürle, çeşitli nimetlerle refah içinde olduğunda, bazan avcılık yapmakla ve gezintiyle bazan da yüksekçe yapılmış köşklerde, yaldızlı binasında hizmetçi kızlarla ve gılmanlarla neşelenerek oynayarak, son derece rahat içinde iken zamansız bir düşmanı zuhur edip, büyük ülkelerini cebren elinden aldığından başka kendisini esir alarak zengin sarayın indiğinde, hazine ve definelere tamamiyle elkoyup haremde olanların hepsini tasarruf altın aldıktan sonra, kendisini bütün ileri gelen insanların huzurunda, kendi askerleri gibi, onuda hizmetine sokup, hizmet ettirse ve gözü önünde sevdiği silah, binek at ve elbiselerinden olan şeyleri düşmanlarına dağıtsa, şüphesiz bu durumda olan kimsenin ruhânî ızdırabı ne mertebede büyük olacaktır. Her saat ölümünü temenni edip, gücü yetse, kendini öldürecektir. Böylece bir kimse, dünya muhabbetini kalbinde sağlam tutuğu halde, dünyadan göçüp gitse, ailesi ve cariyelerini başkaları alıp, saraylarına yabancıların girip, geride kalan evlatları kapısında yetim ve esir olduğunu ve sevdiği elbiselerini düşmanlarının aldığına muttali olacağından, sevdiği şeylerin ayrılığı onun için ruhânî bir azap olacaktır.

Rubai:

Ne kadar fanîde olsa kişinin mahbubı

Çün anı sevdi, odur hur ile rıdvân ana

Her kaçan fevt ola mahbub mehini anîn

Fırkatı dûzah olup erişe husran ana²⁸⁴.

Bu azabın, dünyada mârifetullah ve muhabbetullahı tahsil etmeden gidenlere olduğunu bilinmesi gerekir. Ama şunlar ki, bu merhalede mârifetullah faydalarıyla ve muhabbetullah alışkanlığıyla birlikte göçenler, berzah âleminde ve arasat meydanında öyle bir mutluluğa ulaşacaklardır ki, binlerce dünya saltanatı, ve her türlü dünya lezzeti ve şehvet grupları kesinlikle hatırına gelmeyip; belki de, hatırına geldikçe onlardan faydalandıklarına acınıp, yazık ki, aziz ömrümüzü şunun gibi beyhude kazançta geçirmiş diyeceklerdir. Allah en iyi bilendir.

ak..32-a.

²⁸⁴ Birinci mısradaki; Ne kadar: Gerçi kim, B.

Rubai:

Zıll-ı tûbâyı bulan sâye-i turfayı öğer mi

Kadr-i a'laya iren menzili ednayı öğer mi

Tali'-i sa'de iren,sohbet-i canan bulan

Har-u hası birle olan işret i rûsvâyı öğer mi

Hakla batılı fark etmeyenın akli mı var

Rabb-ı a'lâyı bilen Lat ile Uzzâ'yı öğer mi.²⁸⁵

Kalbinde dünya muhabbeti yer gibi çok kuvvetli olan kimsenin, o dünyadan ayrılması, kalbindeki sevgi ateşi kadar, kendisini yakar. Ruhani ateşin ikincisi haya ve haclettir. Meselâ:Kötü iş yapan fahişenin, kıyamet gününde utanması ve hayasının, dünyada şu kimsenin utanmasına benzer ki, halk içinde alçak bir kimse olup işsiz gezerken, zamanın padişahı onu beğenip, vezir-i azamı yaptıktan sonra, padişahın harem hanesine istediği her zaman, girme izni vermiş olsa, bütün hazinelerini ona teslim edilerek, saltanat işlerini ona ısmarlayıp, bu uslup üzerine gidip gelip tasarruf ediyor iken. İşte bu miskin kişi padişahın iltifat ve ihsanına gururlanarak ve padişahın güvendiği iyi halinin şaşırıp,onun hazinelerinde boş harcamalar etmekle, malların hepsine zarar vedikten sonra, ehli haremine ahlaksızlığı dahi yaparak, hiyanette iken, ansızın bir gün padişahın bu işe muttâli olduğunu bilse, lakin mahalline düşürüp işkencenin tamamını uyguluya bilmek için açıklamadığını anlasa, bu durumda o miskin, haya ve hacaleti narına düşmesi ve korkuyla kendini koruma kaygısına düşmesi, ne derecede büyük olur.

ak..32-¹ İşte böylece Allahın haram kıldığı yerler ki, bu konuda Peygamber(a.s) şöyle buyurmuştur:"**Her melikin bir korusu vardır.Allahın korusu ise haramlardır**".²⁸⁶ hadisi şerifin hikmetince, Allah'ın haramlarını işleyip, çeşitli fuhuşları işleyen, Hz. Seddâr'ın günahları örtmesine mağrur olarak, günden güne Yüce Rabbına itaatsızlık ve isyanda iken, ansızın ölümü yaklaşıp, kendilerini Hakk'ın huzuruna götürseler, bu durumda iken dinen yakın gelse ki, dünya yurdunda yaptığı

²⁸⁵ Bir, iki, dört ve attıncı mısralardaki; öğer mi : anar mı , B. geciyor.

Birinci mısradaki; saye-i : B. nushasında yok.

Üçüncü mısradaki; canan bulan : canana vasil, B.

Dördüncü mısradaki; birle : ile, B.

Beşinci mısradaki; akli mı : katı batıl, B.

²⁸⁶ Buhârî, İman, 39; Buyû, 2; Müslim, Musâkât, 107, 108

cinayetlerin hepsini Allah Teâla (c.c) biliyormuş, lakin cezanın tehiri istidrac²⁸⁷ olup ve azaba mükemmel bir şekilde ve bütünüyle müstahak olsun demek anlamında imiş.İşte bu vakit, bu kimsenin utanma ateşine müstahak ve korku denizide boğulması, sayısız bir halde olsa gerekir.

Rubai:

Hevâ-yı nefse kim uysa işi ahir nedâmetdür

Ruhamâ-yı Hakk'a kim girse mevaddisi garametdür

Huzur-ı hakka vardıkda zuhur ider kamu mahfi

Süzüle yaşın hançün yükün ol dem hacaletdür

Kamu ehvâlini zâhir diğın bilürken Deyyân

Huzurunda bu isyanın senin turfa hamakattür.²⁸⁸

Ruhânî ateşe diğer bir misalde şöyledir: Bir kimse kendi evini duvarının dışında, taşı, ağacı avlusuna atarken, bir kimse bu adama nasihat ederek bu işi yapma. Zira, bu duvarın ardında, ailen, çocukların ve atın, katırın gibi metaların var. İşte ak..33-a bunların hepsine veya bazısına zarar verebilirsin, dediğinde, aldırış etmeyip, bu kârlı işine devam etse, daha sonra evine geldiğinde, hakikaten önce attığı taş ve ağaç evladından kiminin gözünü çıkarmış, kimin elini ayağını kırmış, hayvanların ayağını kırıp, çoğu mallarını menfaatten alıkoymuş olduğu hali gördükten sonra, o kişi pişmanlık ateşi içerisinde nice bir gark olup ve utanç denizine mertebe batmış olacaktır.

Yukarıda anlatılan gibi, bir mümin birine haset etse, bir diğerine sövse, başkasını dövse ve bazı kimselere zulm, hayf ve eziyet eder olsa ülemâ ona, nasihat edip deseler ki haset etme, zira, o kimseye haset etmek, kendi amelleri ifsad eder. Bu

²⁸⁷ İstidrac: Nebileri yalanlayan, Allah'ı inkar ve dini hükümleri reddetmede aşırı giden azgın kâfirlerde meydana gelen bir haldir. Bu kendilerinde hârukulâde halleri zuhur ettiğini gören kâfirlerin şımarıklıkları, kibir ve azgınlıkları artar. Bu gibi şeyler artıkça hak edecekleri azapta artar. Bu durum tıpkı bir merdivenin alt basamağından düşmekle üst basamağından düşmek gibidir. Kişini bu gibi hallerle yükseltilmesi görünüşte her ne kadarda mükafaat gibide olsa aslında cezanın en çetindir. İşte bu duruma istidrac denir. Kuşeyrî, a. g. e, s. 532.; Zkz. Abdullah Yiğit, a. g. e, s. 292.

²⁸⁸ Dördüncü mısradaki; Süzüle yaşın : Sözü vilen, B. Altıncı mısradaki; turfa: turuk, B.

zararın ferd olarak sana döner. Zira, Rabbü'l-İzzetin (c.ş.) öncekileri, sonrakileri bir araya toplayıp, haklarını birbirinden aldığından, hatta bir koyun sürüsünden boynuzsuz koçun hakkını boynuzlusundan aldığından başka bir soğan zarı gibi kıymetsiz olan herkesin hakkını birbirinden ameli salih olarak alarak zulme uğrayan kimseye verecektir, diyerek uyarsa, (bu işi yapan şahıs menfaat sağlayacağı işi yorumlayarak buna iltifat etmese, kıyamet günü olduğunda görse ki, hakikaten bu, dedikleri haller doğruymuş, böylece bütün amelleri verilip, kendisi müflis olduğundan başka birde haset edip, dövüp sövdüğü kimselerin günahları kendisine yükleneceğini bildiğinde, kalbindeki pişmanlık ateşi ne derece büyük yanmış olsa gerekir. İşte bundan dolayı, bu kimsenin

utanması, rezilliği ne durumda kapsamlı olacaktır. Allah bizi korusun. Nitekim Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) buyurmuştur ki; **“Dünyayı kıyamet gününde bir çirkin suretli, heybetli kocakarı şeklinde dişleri dudağından dışarı çıkmış, alt dudağı göğsüne sarkmış, gözleri çapaklı ve ağzının salyası akmış, görenler nefret eder bir şekilde, huzurunda duran bi-zâr olur. Bu esnada, o kadın "beni biliyor musunuz ? diye sorar. "Onlar da ; senin mârifetlerinden ve seni bilmekten Allah'a sığınırız" diyerek cevap verirler. O da niçin inkar ediyorsunuz, ben şu dünya dediğiniz sevgiliniz değil miyim ki, benim için birbirinizi öldürmediniz mi? Benim için nice kimseyi dövüp, sövüp ve düşmanlık etmediniz mi? Benim yanınızdaki büyüklüğüm sebebiyle nice kimseye haset edip, birçok müslümana hile ve mekirler etmediniz mi?”**²⁸⁹ O vakit, aşıklar maşuklarından bunu dinlediğinde utanç denizine ne mertebe batmış olup ve bu fesahattan ateşe girmeyi temenni edecektir.

Beyit:

Gel şunu mahbub iden kim ola sana iftihar

Sevme ânî kim zuhur etdükde ol şeyn ü âr²⁹⁰

²⁸⁹Burada Sivâsi'nin hadis diyerek naklettiği bu sözü İmam-ı Gazzâlî, Fudayl b. İyâz'ın (ö.187/802), İbn Abbas'tan rivayet ettiğini nakleder, İhya adlı eserinde bu hadise benzer başka şahıslarında rûya v.b menkıbelerini de nakleder. Gazzâlî, a. g. e, c. III, s. 482.

²⁹⁰İkinci mısradaki; ol şeyn ü ar: üşnedür ar, A.

ak.34-a. Bu konuda son olarak bir misalde şöyledir. Dünya padişahlarından birisi, oğlunun kendisi gibi bir padişahın kızını, mallar verip binlerce zinetlerle donattıktan sonra, zifaf odasına koyar. O gece şehzade, sarhoşluğun tesiriyle, zifaf odasından tenhaca bir yerde sahra seyrine çıktığında, tekrar saadet odasına dönmeyi isterken, ansızın yolunu şaşırıp bir hücre kapısına gelse ki, orada mumları yanar görse, kendi zifaf hanesi zannedip girdiğinde, yatakta yatanı kadını, kendi gelini zannedip derhal koynuna girip, orada birtakım güzel kokular koklayıp, gelinin güzel kokusu olduğunu hükmedip, bu çarşaf altında olanın hareketsizliği de gelinin çekingenliğine, hamledip, sabaha kadar gelinin hayalî düşüncesiyle, bazan elini eline, bazan da ağzını ağzına değdirerek bazan sarılıarak geceyi gecirirken, fecr-i sadık zuhur edip sarhoşluğu üzerinden geçince birde ne görsün! Meğer bu ev yahudilerin köhne eviymiş. Gelin zannettiği hayal birden gözünden kaybolunca, ortada çirkin bir kocakarı, gül suyu gibi çeşitli güzel kokularla donatılmış ve dini tören gereği beyaz kefene sarılıp, yanına mumlar yakıp koymuşlar imiş. Tâ sabaha kadar zikrolunan muamele ettiği bu ölü kadını yahudi karısı imiş. Yüzünde gül suyu zannettiği, ağzının salyaları imiş. Bu esnada bütün elbiseleri, yüzü, gözü, saç ve sakalının pislenmesiyle berbat olmuş bulsa ve sabah olduğunda, padişahın gelin evine, devletin ileri gelenleriyle oğlunu görmeye geldiğinde onu bulamayıp, atlı mahiyetiyle bütünüyle ızdıraba düşüp her tarafı araştırma yaptırırken o köhne evde bu şekilde pislenmiş bir vaziyette bulup, herkesin bu durumları ayrıntılı şekilde bildiğinde bir düşün ki, padişahın devletin ileri gelenlerinden utancı ne ölçüde büyük olacaktır.

ak.34-b.

Beyit:

Zâlî dünya her giçe şevher ile nevarus

Olduğın damân hun aludî söyler her sehere²⁹¹

İşte bunun gibi, bir kimse dünya evinde, alçaklığı isteyerek, kalbini pisleştirmiş olsa ve gaflet sarhoşluğu halinde olması sebebiyle, her gece dünyada mülahazası kendisini murdar kılsa, kıyamet sabahı zuhr edip, gafletten ayrıldığında kendisini hakkın huzurunda peygamberler, veliler, alimler, salihler, sıddıklar ve şehidler vb. hayırlı sevdiği insanların ve düşmanlarının huzurda, köhne dünyada yaptığı masiyet pisliliğiyle kirlenmiş, yok olan dünyaya âlâkasından dolayı muhnes şeytanla, zincir ve kösteklerde birlikte zincirlenmiş, pis şevhetler nedeniyle, masiva sevdâsıyla bütün organlarını ve yüzünü siyahlaştırmış bulsa, bir düşün ki, kıyamet

²⁹¹ Bu beyit sadece ikinci nushada (B) var.

gününde bu durumlarda olan insanın haya, utanç ve fizâhı ne durumda olacaktır? Kıyamet günü bu durum olmaktan Allah'a sığınırız

Rubai:

Sekr-i sevdâ ile ser-dâb dehrünce bir

Zâl-i dünya ile cemiyet ü âguş idesin

Subh-ı sâdık gibi ehvalin olunca zahir

Ruz-ı ferdâda ki bu hüznü feramuş idesîn²⁹²

Ruhani ateşin üçüncüsü ise, rü'yetullahdan mahrum olmaktır. Allah korusun.

ak.35-a. İşte bu mahrumiyet ateşini, hariçte sana Allah'ın yardımıyla bir misalle beraber gözünün önüne açıkça sereyim. Mesalâ; misafir tarifesinden bir topluluk sefere giderken, bir vadiye varsalar ve gece karanlığında orada arı, ufak , rengarenk , acayip parlak taşlara rast gelseler,²⁹³ bu misafirlerden bazısı deselerki, "öncekilerden işitilen haberlerde, bu taşlarda büyük faydalar ve havvası latife olup, ehli katında kıymetli imiş. İşte bu sebepten dolayı bundan almak münasiptir," diyerek, kendi alıp, diğerlerini de teşvik edip, bunları meşakkatle götürdüğünden, bu taşlardan almayanlar, onları kınayıp alay ederek deseler ki; "bunun gibi zor vadide rahatlıkla gidilmezken, faydası bilinmeyen taşlar mücerret kuru vehimle merkep misali götürüp, beyhude zahmet çekersiniz" dediklerinde, onlar cevap vererek, "zahmetle rahmetin arasında fark ancak bir noktadır. Adam odur ki; zahmeti, rahata kavuşmak umuduyla o noktanın

²⁹² İkinci mısırada; cemiyet :cemaat, B.

Üçüncü mısırada; zâhir : ruşinâ, B.

²⁹³ Burada Sivâsî, yolcuların vadiye karanlıkta girdiklerin orada rengarenk taşları buldukların yolculardan bazısının bunlardan alıp bir kısmının ise değersiz gördüğünü söylerken, anlatımda bir mantık hatası yapıyor. Şöyle ki; birincisi Güneş, diğer bir ifadeyle ılık olmadan cisimlerdeki arazlardan kaynaklanan parlaklıklar görülmez. İkincisi eğer taşlar o vadide parlak olsaydılar bütün yolcular biraz daha fazla almak için birbirleriyle yarışırırlardı. Zira maddenler üzerlerindeki taşıdıkları arizî değerleriyle bir kıymet kazanır. Çünkü insanlar maddenlere kıymet bicerken bunları göz önünde alırlar. Tıpkı karanlıkta mücevherle taşın birbirinden ayrılmadığı gibi, dünyada ibadetlerin manevi hakikatlar ve değerleri dünyadayken görülmez. Eğer daha dünyadayken ibadetlerin kıymeti bilinecek olsaydı belkide, fasık ve kafirlerin başları secdeden kalkmazdı. İşte bu sebepten ötürü bu hikayede şöyle bir değişiklik daha uygun ve akla mantıka da yatkın olurdu. Karanlık vadide hiç bir özelliği olmayan bu taşları, sadece güvenilir insanların sözlerine dayanarak basit çakıl taşı olmasına rağmen aldıp gettiklerini daha sonra ışığın zuhuruyla mücevher olduğunun anlaşıldığı şeklinde bir anlatım daha mantıklı olurdu. Her ne kadar kişiyi taklide yöneltsede avam için güzel bir nasihat konumunda olacağı kanaatindeyim.

taşınmasında nefsin arzusuna direnip, mal yönünden rahatlayabilsin. Nefsinin rahatlığını dileyerek maldan ve menfaatlardan mahrum kalana, insan mı dersin?

Rubai:

Kûteh suhanı alma hiç semine süfi,
Hal ehli olan gözleye ayinede meâlî,
Sahilde durup şol ki ider ta'ne gavvas
Harmanda kalup almaya destine leâlî,²⁹⁴

İşte böyle deyip, gerisin geri dönerek bu vadiden uzaklaşıp, hayli menzil kat ettikten sonra birdenbire, güneş âlemi aydınlatıp, ufuk maşrıktan başkaldırıp âleme kanat saldıığında ve köşelerin gizli taraflarını yer yer meydana çıktığında birde ne görsünler, getirdikleri taşlar çok kıymetli mücevherler, iri inci taneleridir. En aşağısı binlerce dinar değerinde pahası biçilmez bu cevherleri ana sermaye etmişler. Şimdi bu cevherleri alanlar niçin biraz daha almadık ki, daha fazla faydalanırdık diye pişmanlık içerisinde oldular.

Beyit:

Çü memlûkundürür fırsat tasarruf idegör der ne
Seni mülküm deyu sonra satar sûk-ı nedametde²⁹⁵

Ama şunlar ki; bu cevherlerden hiç götürmediler. Bilakis, cevherleri getirenleri saflıkla ahmaklıkla nitelendirip merkebe benzeterek alay ederek, bu vesileyle tembeliklerini istirahataya yükleyip ince görüşlerini süsleyip güzelleştirmişlerdi. Zira bundan dolayı sonuçta pişmanlık ateşi ve kendilerini kınama üzüntüleri ve mahrumiyet azgınlığı canlarını ne şekilde yakacaktır.

Beyit:

Harâset ruzni şol kim bataletle geçürdiler
Hasad iderken eyyâmi nedametle geçiserdir.

²⁹⁴ Birinci mısrada; sen: A. nushasında. yok.

İkinci mısrada; ayinede : suhanda, B.

Dördüncü mısra ; almaya : almayasın, B.

²⁹⁵ Birinci mısrada; der ne : ver ne, B.

İkinci mısrada; satar sûk-ı : kalursın meyli, B.

Bundan sonra o cevherlerin sahipleri şehirler ve köşkler satın alıp, bu mûbah yoldan uzun müddet faydalanarak rahat edip, o cevherleri almayanların halka muhtaç olduklarından bu mahrumiyet ise, çok şiddetli olacaktır.

Rubai:

Şu gün kim arsa-i haşre halâik cem olacaktır

Halas eyle bizi Ya Rab udem nar-ı nedâmetden

Reh-i takvada sultanım mecâlim eylegil efzûn

Safa-yı nefse meyl ile beni sakla bataletten

ak..36-a Şimdi bu temsilin maksadını sana bir bir açıklamaya gelelim. Şu kafilenin uğradığı karanlık vadi, bu dünya olup, ahiret âlemine sefer ederek sâlik olanların elbette uğrak yeridir. O kıymetli cevherler ve değerli inciler, Allah'a yapılan, itâat ve ibadetlerin misali gibidir. Hz. Risalet Penâh (s.a.v) bu manaya işareten buyurmuşlardır ki; **"İnsalar uykudadır öldükleri zaman uyanırlar."**²⁹⁶ O taşları götürenler müminlerdir ki; enbiya evliyadan işittikleri sebebinden dolayı bu meşakkatı mantıklı bulup işlemeye katlanmışlardı. O cevherlerden almayıp, götürenlerle hakaret edip, akılsızlık ve cehaletle nitelendirenler, kafirler, münafıklar ve dinden dönenler taifesidir. Allah onların kökünü kazısın.

O cevher ile aldıkları şehirler ve köşkler, mülk cennetidir ki, amelleri; karşılığında müminlere verilir. Onun içindirki arasat meydanında münafıklar, müminlerin ibadet nuru ile kıyamet zulmetinden bir miktar arkalarından gidip müminler onlardan uzaklaştığında, kendileri nifak ve günahlarının karanlığında kaldıkları açık seçik olacak. O zaman müminlere çağırırlar ki, **"Ey müminler lütuf edip, bize bir teveccüh edin. Taki sizin yüzünüzün nurlu aydınlığından istifade edelim. (onlarda) Gidin dünyaya, nuru ondan isteyin. Zira biz, nuru dünyadaki yaptığımız ibadetten bulduk diye cevap verdiler"**.²⁹⁷ Ve müminler cennete girdikten sonra da, münafık ve kafirler; Allah'u Teâla'nın kavliyle cehennemde şöyle

²⁹⁶ Aclunî, bu sözün peygamberimize ait bir söz olmayıp, Hz. Ali'ye ait bir söz olduğunu söylüyor. Aclunî, a. g. e, c. II, s. 114; "Basiretü's-Sâlikin" müellifi de aynı ifadeyi kullanıyor. H.Osman Akfırat, a. g. e, s. 429.

²⁹⁷ 57. Hadid/13.

nidâ edecekler; "Ateş halkı cennet halkına: suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan birazda bizim üzerimize akıtın (ne olur)" diye seslendiler. (onlarda) dediler ki "Allah, bu ikisini kafirlere haram kılmıştır."²⁹⁸ Ya size Allah'ın verdiği şu sudan bize ihsan eyleyin. Müminler şöyle cevap verdiler; "Allah'u Teâla'nın size verdiğiinden" müminler buna şöyle cevap verdiler. "Allah bu ikisini kafirlere haram etmiştir."²⁹⁹ yani sizin bizden istediğinizi, Hüdâ Teâla kâfirlere haram etmiştir. Şimdi bu esnadaki karşılıklı konuşmadan meyas olduktan sonra, hasretleri büyük olup, mahrumiyet ateşi kalblerine bütünüyle tesir etse gerekir.

Beyit:

Nar-ı hirman duzaha nisbet olunsaydı eğer

Duzah-ı cennet bulaydı dahi hirman-ı sakar³⁰⁰

Bunları nasıl pişmanlık ateşi yakamassın ve hasret denizi boğmassın. Zira ahiret âleminde cennete en son giren müminlere verilen çeşitli kerametler ve nimet grupları ve mutluluk sınıflarını müşahade ederler ki, bu nimetlerin en aşağı derecesini dünyanın ta başından sonuna kadar olan nimetelerin tamamı karşılayamaz.

Kıta:

Kabe-i mamure nisbet mi olur deyr-i harâb

Zira cennet ehlinden ednâ mümine verilen nâsib

On bu dünya miktarı ola....

Razzakanâ Allah'u Teâla min hümâ³⁰¹

Amma İmam-ı Gazzâlî Hazretleri (öl. 505/1111) buyurdu ki; " Cennetin bu dünyadan ziyade olacağı miktarı yönünden olmayıp, belki lezzet, sevinç yönündendir." Yani, ahiret mülkünden en aşağı sevinç, dünya saltanatından on mertebe daha fazla olsa gerekir. Ve bu kelimeler ancak meseleyi halka anlatabilmek içindir. Ancak ahiret nimeti, dünyanın süflî nimetine nisbet olsun diye, kıyas edildi.

²⁹⁸ 7. A'râf/50

²⁹⁹ 7. A'râf/50.

³⁰⁰ Birinci mısradâ;duzahha : duha, A.

İkinci mısradâ; bulaydı : pulaydı, A.

³⁰¹ Bu kıta her iki nushadada eksik yazılmış.

Rubai:

Kim ki, bu cevher-i taatı bu vadide şâha.
 Aynına almaya çeşm-i hakaret ile bakar.
 Ruz-ı ukbada anın kıymetini gördükde
 Nar-ı hırman ile dil harmenini oda yakar.³⁰²

Ama kalblerin cenneti, Rabbü'l-İzzetin'i (c.ş.) cennette, bu gözle keyf ve keyfiyetten münezzeh olarak müşahede etmektir. Allah bize de nasib etsin. Yani şu cennet ki yemek içmek daimidir. Cennette Zât'ın Cemâli'ni müşahedesi, muayyen kamil bir sıfatla ve levh, kalem, söz ve harfler olmaksızın Hakk'ın kelimasını işitmek ve ayetleriyle lezzetlenmek ve münacaatla azizleşmek, öyle bir lezzettir ki; cismânî cennetin bütün nimet çeşitleri, onun yanında yok olmuş ve unutulmuş olsun. Nitekim buyurmuşlardırki **"Allahı gördükleri zâman nimetleri unuturlar. Yazık ki mutezile husran içindedir."**³⁰³

Rubai:

Cemâli cennetin gören öğer mi hur-i rıdvânı
 İrişen rahat-ı ruhâ diler mi hazz-ı cismânî
 Gözin aldırdi aşıklar cemâl-i âfitâbına
 Sühâya bâka mı sehven bulanlar aynı irfânî
 Bu izânî idenlerde gerekdürür himmet-i balâ
 Konar mı gâze-ı dehre, dileyen arş-ı Rahmânî³⁰⁴

³⁰² Üçüncü mısra; gördüde: görünce, B.

Dördüncü mısra; ol, B. da fazladan var.

³⁰³ Bu Emâlî'nin bir beyitidir. Bu beytinin şerhinde Aliyyü'l-Kârî şöyle diyor. "Vele ki, Mutezile cennete girse bile ruhiyeti inkar etmeleri ve bu hususta ısrarlarından dolayı buna, uygun bir karşılık olarak Mutezile'nin cennette rû'yet nimetinden mahrum kalmalarına işaret vardır. Bu konuda şöyle bir hadisi kutsi vardır diyor. "Ben kulumun zannı üzereyim" bu da (mutezile için) açık bir hüsrandır". Yani Mutezilenin cennete girse bile rû'yeti inkar etmesin ve böyle inanmasından dolayı Allah'ın böyle muamele edeceğine kanaat getirmesi nedeniyle cennete girse bile Allah onlara zanlarıyla muamele eder. Yani Allah'ı görmekten mahrum olurlar". Aliyyü'l- Kârî, **Şerhü'l-Emâlî**, İstanbul 1985, s. 46.

³⁰⁴ Birinci mısra; öğer mi :amar mı, B.

Ama cesedin cennetiyle cehenneminin misali, kalbin cennetiyle cehennemine nisbet şu çocuğun haline benzer; babası alim, faziletli, yüce makam sahibi ve haşmetli kemâl sahibi iken, vefat ettiğinde, bu alimin arkadaşları, daha önce zikredilen çocuğa nasihatle, “dinî ilimleri tahsil et ve müsbet ilimlerini tamamla ki, sen de baban gibi, yüksek makamlar sahibi haşmetli ve itibarlı rütbe sahibi olasın diyerek, bu yolla ilim tahsiline teşvik etmekle beraber, “eğer ilim tahsil etmezsen, bu makamlar senden rak..³⁷ kalkar” diyerek korkutsalar, şüphesiz bu isteklendirme ve korkutma yoluyla o çocuğun ilimle meşgul olması gerekir. Zira makamın nimet, ve hilafinin ise, minnet olduğunu çocuk bilmez. Zira o çocuk, ilmin lezzetini tatmamış olduğundan ve ilimsizliğin minnetini anlayamaz. İktidarsız kişi ile erkekliği yerinde olanın misali gibidir ki; iktidarsız cimâ'nın zevkini bilmez. Her ne kadar erkekler bu zevki tafsilatıyla anlatsalar da, yine anlayamaz.

Gazel:

Cevheri har ne bilur çü gerek ol miskine
 Aseli verme sege vir ana usâh ile yâl
 Dâne-i arzu ile sayd olunur her usfûr
 Nice gelirsün ana açâ mi anka perr ü bâl³⁰⁵
 Zağ-ı na-sâzı şehâ cife ile kıl davet
 Dürr-i şâh-vâr ile hiç tutula mı murg-ı sıfâl
 Zahida uçmak ile arifi gel etme garib
 Yeridir ger dirisen anâ şühud ile cemâl
 Cevz-i levz ile yola sürmek olur mı (hiredî
 Meblağ-i ilm odur ancak anı bildi kemal
 Çeşmi pür ibretini her yere açma Şemsî
 Çün müje taşra bırak hâr ü hası gözle meâl

³⁰⁵ İkinci mısra; Aseli verme sege vir ana usâh ile yâl : Helva virme sege vir ona kemik ile duvâl, B.
 Üçüncü mısra; Dane-i arzu : Danei erzen, B.
 Dördüncü mısra; ana : ukalâ, B.

ak.38-a Ama bir arif o çocuğa; "Evladım, eğer ilim tahsiline başlayıp, hergün ders okursan, sana her gün bal ve ceviz verdiğim gibi, hem de sana kırmızı pabuç ve alaca kaftan alayım. Fakat okumazsan, bunların hepsini vermediğim gibi, birde seni döverim." dese.³⁰⁶ İşte bu hoşuna giden yerden ve aklı eriştiği, yerden "va'd ve vaîd"³⁰⁷ ederek böyle irşad olsaydı, bu ümid ve korkuyla dini ilimleri tamamlama ve fen ilimlerinin tahsilini başarıyla yapardı.O zaman ceviz ve bal lezzeti ve münasebet zevkinin, bu netice yanında hiç mesâbesi durumunda olurdu. Fakat ne yazık ki, çocuğun anlayışı noksan ve aklı idrak etme hususunda yetersizdir. Şüphesiz bundan dolayı, "**İnsanlara akılları seviyesince kelam edin.**"³⁰⁸ hikmeti gereği, herkese tabiatına göre haber vererek, sonuçta başarmayı muvafık kılan şeyle davet etmek gerekir.

Rubai:

Zâhidi cennet ile arifi didârına

Bu mı divane ile bûlbûl-i gülzâr

Şol ki insandır hürmet ile sayd eyle

Ol ki nâdândır anı zecr ile âzâr eyle.

İşte bundan dolayı, insanın dahi buluş çağının ve islamının başlangıcında aklı yetersiz ve anlayışı noksandır. Şüphesiz, Hz. Peygamber (s.a.v.) şeriâtı tebliğin ilk başlangıçta, imana davet etme konusunda, Allah'ın cemâli ve kurbiyeti vasıtasıyla davet etmedi. Bilakis, cennet ve cehennem sebebiyle davete başlayıp buyurdular ki "**Eğer Allah ve Rasûlüne, ahiret gününe iman edip, emirleri yerine getirip, yasak edilen şeylerden kaçarsanız, Allah'ı Teâla sizi altlarınızdan ırmaklar akan cennetlere girdirir.**"³⁰⁹ Allah'ı Teâla'nın sözünde olduğu gibi; sazın ve sözün, içerek ve kuşların, huri ve güzel genç çocuklar, döşenmiş atlas yataklar, berrak köşkler, vesair ayetlerle,

³⁰⁶ Buradan sonra ki, metin ve şiirler sadece, A. nushasında var.

³⁰⁷ **Va'd ve Vaîd:**Burada **va'd**; verilen görevi yerine getirmesi durumunda mükafatlandırılacağı dair söz vermek anlamında kullanılırken, kelam ilminde ise, Allah'ın kulunun iyi ameller yaparsa cennete koyacağını söylemesine denir.**Vaîd** ise;burada kişiye verilen görevi yapmadığı zaman cezalandırılacağına dair yapılan tehdit anlamında kullanılmıştır.Kelam ilminde ise, kulun Allah'ın emirlerinin zıttını yapmasına karşılık, Allah'ın cehennemle koyacağını bildirmesi tehdidinde denir.Mutezile Mezhebi'nin beş esasından birini oluşturan bu iki kavram itikat mezhepleri arasında çeşitli görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Bkz..Geniş bilgi için. Cihad Tunç, a. g. e, s. 105-115.

³⁰⁸ Halk arasında meşhur hadis gibi dillerde dolaşan bu kelam-ı kibar hadis kitablarında bulamadık. Zaten sivaside bu sözlü hadis olarak belirtmemiş. Bu kelamın hadis olarak yaygınlaşmasının biraz da sebebi Peygamberimiz hayattaki insanlarla sosyal münasebetlerde uyguladığı metoda uymasından kaynaklanıyor. Yani bu söz peygamberin hayatında piratik olarak mevcuttur. Birde sünen-i Davutda geçen şu hadise dayanıyor "Rasullahın her işiten kimsenin anlayacağı kadar fasih idi" Ebu Davut, Edep, 182, c. II, s. 678; Acluni şöyle bir nakil var. Peygamber efendimiz şöyle buyuruyor "**İnsanlara akılları seviyesinde konuşmakla emredildim**" bu hadis Dariminin zayıf senedle İbn Abbas'dan rivayet ettiğini naklediyor. Acluni, a. g. e, c. II, s. 225

³⁰⁹ 9. Tevbe/72.

yapraklar ve bu nimetlerin hepsini, nimet sınıflarının vasıflarını onlara anlatmakla teşvik etti. Eğer iman getirmeyip, fisk-ı fucûrla yerlerde ve göklerde nerede olacak olursanız sizi bu cehenneme girdirir. Ondaki hayat ise, akrepler, zakkum, gıslın, (kaynar su) ak..38-b hamîm(kızgın ateş), yahmum(karaduman) vardır. Şu zebaniler çok şiddetli olarak, onlara azab eder diyerek sakındırdı..

Şüphesiz va'd ve vaidle, küfürden sakındırmaya ve imana teşvik ettiler. Zira ilk başlangıçta ancak tebliğci, ilimleri bu zikrolunan şeylere idi. Eğer farz edin ki, tebliğinin ilk başında, Allah'ın cemâli ve O'na yakınlıkla birlikte davet olunarak, eğer mümin olup, amel-i salih kılarırsınız, Rabbü'l-İzzetin'in (c.ş). sizi ferd olarak, keyf ve keyfiyetsiz, cihetsiz kurb (yakınlık), Buûd (uzaklık)tan arınmış olarak ve karşı karşıya gelmekten ve aralıktan soyulmuş olarak bu gözle göreceksiniz diye teşvik olursa ve eğer iman etmeyip konulmuş şeriat kurallarına göre amel etmezseniz, sizi cemâlinden mahrum eder ve kalbinizi mahrumiyet ateşiyle yakmış olur, diye teşvik buyursalar, bu zikrolunan va'd ve vaîdi anlamadıklarından dolayı, ne bu teşvikle onu arzu eden olurlar, ne de ondan mahrum kalmak süretiyle, korkutulmayla korkan kimse olurlardı. Her ne kadar da cennetler teşvik ve cehennemlerle korkutma, Cemâlini göstermeyi va'di ve görünmeyi haram kılmak hususundaki vaîd yanında yokluk derecesinde olsa da.

Rubai:

Cehre-i yâr ile nâ-beynayı tergîb eyleme

Dost nikap urdı deyu amâyı terhib eyleme

ırak..39-a.

Hem çü aynın ve sabi zevk-i fahul şanında yok

Bu ikiye nev-arûsı zeyn-i tezhib eyleme

Allahım! bizi güzel bir tabiat sahibi olarak rızıklandır. dünyadan bizi selim ve arif olarak çıkar, Bize, sana layık olan muameleyi yap. Bizim layık olduğumuz şeyi bize yapma. Sen, Gafûr ve Rahîm, Cavvâd ve Kerim'sin. Allah'ın Rahmeti ve Bereketi, Efendimiz Muhammed'e ve ailesine, ashabının ve zevcelerinin, hepsinin üzerine olsun. Ve Hamd, başlangıç ve sonuç olarak Allah'a mahsustur. Ve yine zahirî ve batinî şükür, Allah içindir. Cemâziyi'l-evvel ayının başlarında H.999 senesinde öğle vakti yazma işi tamamlandı.

ak..39-b

II. BÖLÜM

MARİFETÜ'N-NEFSİN DEĞERLENDİRMESİ

Beden ile Âlemin Benzerliği:

"Menâzilü'l Arifîn" adlı eserde, Ebu's-Senâ, Şemseddin Ahmed es-Sivâsî(ö. 1006/1597) İslam'ın binasını, dört şeyin bilinmesine bağlıyor. Bunları, kişinin nefsini tanınması ve ahireti tanınması, Rabb'ını tanınması, dünyayı tanınması ve ahireti tanınması olarak dört katagoride topluyor. Burada insanın bilmesi gereken şeylerden en önemlisinin, kişinin kendisini tanınması ve nefsini bilmesi olduğunu vurgular. Şemseddin Ahmet es-Sivâsî eserinin "Mârifetü'n-Nefs" bölümünde, mârifetullahın anahtarı olarak değerlendirdiği, kişinin nefsini tanınması gerekliliğini bir mevzû hadis olan bir çok meşhur mutasavvıfların "tasavvufun temel ilkesi imiş " gibi bağlandıkları, "Kim nefsini(kendini) bilirse,Rabb'ını bilir. "³¹⁰sözü Sivâsî'de de temel esas olarak kabul edilmiş gibidir. Sivâsî, kişinin nefsini bilmesi gerekliliğini anlatırken insan vücudunun özellikleri üzerinde çok fazla duruyor. Oysa ki, "nefs" kelimesinin ciddi bir tanımını dahi yapmamıştır. Nefs;lügat , can, ruh, akıl, bir şeyin kendisi aşağı duygular manallarına gelmektedir³¹¹Nefs, Sûfiler arasında çok çeşitli manalar yüklenirken genel olarak iki manada kullanılır. Oysa Sûfiler nefis kelimesini kullanırken, ne bir şeyin varlığı ne de vaz olunmuş kişinin zahir kalıbını kastederler. Sûfilerin "nefs" kelimesinden daha ziyade kastı kulun kötü vasıfları ve kınanmış huy ve ahlakıdır. Sûfilere göre kulun kötü vasıfları iki çeşittir.

Birincisi:Kendi iradesiyle kazandığı günahı ve isyanları.

İkincisi: Doğuşla beraber getirilen kötü huylarıdır. Asliyyet itibariyle kötü olan

³¹⁰ Aclunî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ*, c. II, Beyrut 1995, s. 262.; Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, "Menâhicü'l-Arifîn" (Haz: Süleyman Ateş) Ankara 1981, s. 118, ; Hucvirî, *Hakikat Bilgisi*, " Keşfü'l-Mahcub" (Çev. Süleyman Uludağ.), İstanbul 1982, s. 408. ; Sühreverî, *Tasavvufun Esasları*, "Avârif" (Çev: Hasan Kamil Yılmaz ve İrfan Gürbüz) s. 58. İstanbul 1993; Mevlânâ, Celâleddin Rûmî, *Fihî Mâ Fih*, (Çev: Ahmet Avni Konuk Yay. Haz. Selçuk Eraydın), İstanbul 1994, s. 54; Neşîât, İstanbul Trz.,Erzurumlu, İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, (Sad: M Fuad Başar) İstanbul 1984, s. 412, ; Seyyid Muhammed Nur, *Niyazi Mısırî Divânı Şerhi*, (Haz. Mahmut Sadeddin Bilginer), İstanbul 1983, s. 64; Elmalî, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. VIII, İstanbul, 1971, s. 5817.

³¹¹ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, c. IV, s. 233-234.; Kuşeyrî, a. g. e, s. 222.

bu çeşit huyların, insan tarafından tedavi ve terbiye edilmesi mümkündür. Bunu da tedrici bir şekilde yok etmek mümkündür.³¹² Yine aynı şekilde bir değerlendirmede Abdulkерim el- Kuşeyrî 'ye (ö. 465/1072) aittir. Zirâ O, "Nefs muhtemelen şu beden kalıbına konan ve kötü huyların mahalli bir taifedir," der.³¹³ Nitekim ruhda şu beden kalıbına tevdi edilen ve güzel güzel huyların mahalli olan ve ruhun latif varlıklardan oluşu şeytan ve meleğin letafet vasıflarına benzer. İşte bu iki manada kullananlardan biri İmam-ı Gazzâlî'dir. Hucetü'l-İslam el-Gazzâlî (ö. 505/1111) "nefs" kelimesine iki şekilde mana verir. Birincisi; insandaki şehvet ve gazap kuvvetini bir arada toplayan şey manasındadır. Tasavvuf erbabının ekseriyatı "nefs" kelimesini bu manada kullandıklarını belirterek, onların "nefs" demekle; insanda kötü sıfatları toplayan bir aslı kastettiklerini söyler. Nefsin ikinci şekilde kullanımı ise, kalb ve ruh manasında insanın hakikatı, kendisi anlamındadır.³¹⁴ Oysa ki; Sivâsî'de böyle bir izaha rastlayamıyoruz. Sivâsî, her uzvun ayrı bir görev ve hikmete binâen yaratıldığından bahsederken hikmeti ve faydası en az olanı tercih ederek etraflıca anlatıp uzuvları sen kıyas et diyerek anlatıma daha büyük bir güç katar. Zira o "uzvu daha zikretmeden", faydasını katkat ifade etmiş olmasıyla birlikte konuya bir zenginlik getirdiğini de ifade etmek gerekir. Yine bu bölümde Sivâsî, tabiat güçleri ile insan bedeni arasındaki benzerlikleri ortaya koyarken, İmam-ı Gazzâlî'nin "İhyau Ulûmi'd-Dîn" adlı eserinden satır satır aldığı yerler vardır. Şöyle ki; "Kalbin arşa, göğsün ise, kürsiye benzer. " şeklinde. Yine kalbin askerleri olarak belirtilen uzuvların görevlerini yaptığı zaman ki, durumları hemen hemen aynen alınmış gibidir.³¹⁵

Müellifimizin eserinde, kalbin emirlerini tutan zahiri uzuvların itaatı anlatılırken, bâtinî askerlerinden bahsedilmemesinin büyük bir eksiklik olduğu kanaatindeyim. Zira, "nefs" kelimesi sıfat itibarıyla zahirden çok batınî ifade eden bir kavramdır. İşte bundan dolayı insan kalbinin batınî askerleri olan "hayal, hafıza, tefekkür, hatırlama ve müşterek his" kuvverleri insanın kendini bilmesine yardımcı olması açısından, kalbin zahiri askerlerinden bir derece daha üstün olsa gerekir. Çünkü Gazzâlî, gözle görünen uzuvlara kalbin zahiri askerleri, gözle görünmeyen ruhun

³¹² Gazzâlî, a. g. e, c. III, İstanbul 1975, s. 10-11.

³¹³ Kuşeyrî, a. g. e, s. 223; Krş., Hucvîrî, a. g. e, s. 309.

³¹⁴ Gazzâlî, a. g. e, 3. c, s. 10-11.

³¹⁵ Gazzâlî, a. g. e, 3. c, s. 13.

fonksiyonlarına da, kalbin batınî askerleri olarak değerlendirirken, kalb de merkezdeki hükümdara benzeten ifadeler kullandığını görüyoruz.³¹⁶

Kalbin Batini Askerleri:

Bir kısmı zahiri menzillerde; görme işitme, koklama v. b. olan beş hassa gibidir. Diğer bir kısımda batınî menzillerde karar kılar ki, bunlar da dimağın boşluğunda olan beş şeydir.

1. Hayâl Kuvveti: İnsan birşeyi gördükten sonra gözlerini yumar daha önce gördüğü şeyin suretini içinde canlandırarak aynı sureti içinde görür. İşte bunu gerçekleştiren batını fonksiyona "hayal kuvveti" denir.

2. Hafıza Kuvvet: İnsanın hayal ettiği suret kafada kalır. İşte bu sureti kafada muhafaza eden güce "hafıza kuvveti" denir.

3. Tefekkür Kuvveti: İnsan kafada muhafaza ettiği şeyi düşünür ve onu birbirine katar, parçalara ayırır, birleştirir ve üzerinde düşünür. İşte buna "tefekkür kuvveti" denir.

4. Hatırlama Kuvveti: Dimağdaki unuttuğu şeyi, insanın tekrar hatırlamasını sağlayan kuvvete "hatırlama kuvveti" denir.

5. Müşterek His Kuvveti: Bütün bu duyulan ve görülen şeyleri bir araya toplayan kuvvete müşterek his denir. İşte batında hissi müşterek, hayal, tefekkür, tezekkür ve hafıza kuvvetleri mevcuttur.³¹⁷ Allah'ı Tealâ bu batını kuvvetleri yaratmasaydı, el, ayak..v.b, bu kuvvetlerden uzak kaldıkları gibi beyinde işlevleri boş kalırdı. İşte bu izah edilenleri, Sivâsî'nin bu bölümde anlatması gerekirdi.

Şemseddin es- Sivâsî, bu bölümde batınî kuvvetlere hiç değinmediği gibi, havvas-ı hamse denilen beş duyu organında özel bir açıklamaya tâbi tutmadığını görüyoruz. Zira el, ayak v.b.gibi uzuvlarda aynı derecede anlatıyor. Oysa ki, gerek Erzurumlu İbrahim Hakkı(ö. 1194/1780), gerekse İmam-ı Gazzâlî olsun, bu uzuvları ayrı ayrı anlatarak, diğer uzuvlara göre bir üst dereceye yerleştirmişlerdir. İbrahim Hakkı, tıpkı Sivâsî gibi, insanın nefsinin bilmesinin Rabbini tanımasını kolaylaştıracağı

³¹⁶ Gazzâlî, a. g. e, 3. c, s. 13.

³¹⁷ Gazzâlî, a. g. e, 3. c, s. 15;krş., İbrahim Hakkı , a. g. e, s. 74-75; Necip Taylan, Gazzâlî'nin Düşünce Sisteminin Temelleri, İstanbul 1994, s. 70-72.

tezinin, ateşli savunucusu olan biri olduğundan olsa gerekdir ki, "Mârifetnâme" adlı eserinin ekseriyatında bu tezi isbatlamaya çalışma gayreti içinde olduğu açıkça gözükmemektedir.³¹⁸

Aynı zamanda Sivâsî, insan için hayati öneme haiz "dimağ, ciğer, ve kalb" gibi birinci derecede önemli olan diğer ikinci derecede önem arzeden organlardan ayırarak bir tasnife tabi tutarak anlatmış olsaydı daha iyi olurdu kanaatindeyim. Zira, kalb, ciğer ve dimağ vücuttaki, fonksiyonları itibariyle hayatî değerleri açısından vücuttaki diğer organlara nazaran daha büyük önem arzemesi nedeniyle İbrahim Hakkı, bu organları Sivâsî'nin aksine, böyle bir tasnife tabi tutarak izah etmeyi tercih etmiştir.³¹⁹

Yine bu bölümde "ahlat-ı erbâ'a" denilen "balgam, sevda, safra ve kan" gibi sıvıları;öd, dalak, yürek ve akciğer" gibi vücuttaki önem ve fonksiyonları büyük olan bu organlar tarafından, sıvılarının fazlalıklarını içine emerek ıslah etmeseler, birçok hastalıkların meydana geleceğinde bahsediliyor. Fakat bunların hangi tabîi bitkiyle tedavi edileceğine hiç değinilmemiş. Zira, tabiatla insan uzuvları arasında, güzel bir benzerlik kurabilen Sivâsî, bu hastalıkların tedavilerinde tabiattaki bitkiler arasındaki benzerlik gösterilerek, ilaç tarifide verilebilirdi. Bu bölümünde noksan bırakıldığı bir gerçektir. Oysa ki Mârifetname'nin müellifi, Sivâsî gibi, tabiatla insan vücudu arasındaki aynı benzerliği vurgulayarak, "öd, dalak, yürek ve akciğer" gibi organların, görevlerini yapmadığında meydana gelecek hastalıkların tedavisinde, yine tabiatın bir parçası olan bitkilerle tedavi şeklini de, konunun sonunda sıhhatı koruma" başlığı altında, uygun teşhislerde bulunarak, tedavilerinden bahsederek, ilaçlarında bitkilerden sıralayarak veriyor.³²⁰ Şemseddin Ahmet es-Sivâsî'de, yine İbrahim Hakkı'da olduğu gibi, "tabîi nefis, nebatî nefis, hayvanî nefis, ve insanî nefis" şeklinde bir sıralamayı göremiyoruz.³²¹ Oysa aşağıdaki gibi nefsin çeşitlerini kısada olsa bir açıklama yapması daha iyi olurdu kanaatindeyim.

³¹⁸ Krş..İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 73-74.

³¹⁹ Krş., İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 68.

³²⁰ Krş.. İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 121-145.

³²¹ Krş..İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 72-80.

Nefs Çeşitleri:

Mutasavvıfların, bir kısım dünyada varlıkların nefis sahibi olmalarına göre dört gruba ayırmışlar. Hatta maddeye ve nebatın dahi nefis sahibi olduğunu söyleyerek, izah ederler.

1.Maddî Nefs:

Bu kuvvet; cisim parçacıklarını muhafaza edip birbirinden ayrılmasına ve elementlerin dağılıp gitmesine engel olan bir kuvvet ki,buna tabî nefste denir.

2.Nebatî Nefs:

İnsanın bir bitki gibi büyümesine neden olan bir kuvvettir.Besinini bulma, çiğnemek, yutmak, hazm etmek, bedeni ihtiyacı olan gıdayı her tarafa göndermek fazlalık olan dışarı atmak ve neslin devamı için gereken nutfeyi hazırlama işini yapan kuvvete nebatî nefis denir.

3.Hayvanî Nefs:

İnsanın kendisiye hareketini ve hissetmesini başardığı bir kuvvettir.Zira insanın iç ve dış kuvvetlerini alet ve hizmetçileri olarak kullanan bu kuvvete hayvanî nefis denir.

4.İnsanî Nefs:

Nefse, insanî ruhta denir.Bu nefis, kendi zâtıyla maddeden mücerret bir cevherdir. Şemseddin Ahmet es-Sivâsî'de, yine İbrahim Hakkı'da olduğu gibi,"tabî nefis, nebatî nefis, hayvanî nefis, ve insanî nefis" şeklinde bir sıralamayı göremiyoruz.³²² Bu ruh Rabbinin emrinden iberettir. İnsan bedeninin asıl yöneticisi budur. Ancak bedeni hayvanî nefis vasıtasıyla yönetir. Hayvanî nefis vücûdda kalbin ortasında "nokta-i sevdâ-i süveydâ" karar kılar.³²³ Nitekim Ku'ran-ı Kerim'de şöyle buyrulmuştur;"Allah, ölmekte olan canları alır, ölmeyenleri uykularında (bedenlerinden alıp kendilerinden geçirir):sonra ölümüne hükmettiğini yanında tutar ve ötekilerini de belli bir süreye kadar salıverir. Şüphesiz bunda düşünen bir topluluk için ibretler vardır."³²⁴

³²² Krş..İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 72-80.; M. Ali Ayni, Tasavvuf Tarih, İstanbul 1341, s. 237

³²³ Bkz..Geniş bilgi için.İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 71-80.

³²⁴ 39. Zümer/42.

Sivâsî'nin, insanî nefsi biraz detaylı anlatması gerekirdi. Zira Allah'ı anlamada beşeriyetin ruhaniyeti anlamada en son aşaması ulûhuyeti hissetmenin başlangıç noktası insanî nefsi anlamaya bağlıdır. Çünkü maddî nefsin anlaşılması nebati nefsin anlaşılmasını kolaylaştırır. Nebatî nefsi anlamak da hayvanî nefsi anlamaya yol açacağı gibi hayvanî nefis dahi insanî nefsin anlaşılmasını kolaylaştırır. İnsanî nefsi anlamakta uluhiyet âlemini anlamayı kolaylaştırma açısından bir aşama olduğu ortaya çıkar. İşte bundan dolayı Sivâsînin insani nefis üzerinde durması gerekirdi. Zira nefis bir cevherdir ki; kendi zatında her maddeden mücerret iken aşk ile bağlandığı bedeninin işlerini tedbir için, hayvanî nefsin yeri olan yüreğin ortasında bulunan siyah noktada “ Sevdâ-yı Süveydada” hayvanî nefis ile yakınlaşmış ve kucaklaşmıştır. İnsanî nefis, hayvanî nefis (can) vasıtasıyla beden cüzlerinin tümünde mutasarrıf olmuştur. Zira toprak cismi gayet kesif, pak ruh, gayet latiftir. Hayvanî nefis, en önemli olan insanî nefis ile önemi az olan beden arasında olduğundan ikisinin arasında aracı olmuştur. Bununla kesif bedene meyli olan latif ruh münasebet kazanmıştır. Hayvanî nefsi ile kucaklaşmaktan dolayı bu ulvi ruhun ismi gönül olmuştur. Bu şerefli nefsin bir semtini hayvanî nefsin kesafeti karanlık kılmıştır. İnsanî nefis bundan dolayı Allahın cemâlinin aynası ve zü'l-celâlin nazargâhı olmuştur. Bu merteye itibari izzet ve şeref bulmuştur. Lakin bu ayna hâyvanî nefis vasıflarıyla tozlanmış. Ahadiyet kılıfında örtülü kalmıştır. Onun için ruh kendini bilmez ve Mevlâ'yı bulmaz olmuştur.”³²⁵ Bu insanî nefsin diğer hizmetçilerinden başka, üç özel hizmetçisi daha vardır. Bunlar nutk, nazarî akl ve amelî akıldır.

İnsanî Nefsin Hizmetçileri:

1. Nutk:

İdrak etme gücüdür. Bununla makamların incelikleri birbirinden ayrılarak seçilir. Nutkun irticâli hikmettir ki onunla sevap ve günah birbirinden ayrılmıştır. Nutkun aşırı derecesi cezbeder ki, kavranması imkansız olan mânâların idrak edilmesi arzu kılınmıştır. Nutkun durum ve değeri şudur ki onunla manaları idrak etmekte ve kavranmaktadır.

³²⁵ İbrahim Hakkı, a.g.e. s. 78.

2. Nazarî Akl:

Bu aklın görevi, sanatı, nizamı ve işleri tasavvur etmektedir. Meselâ; Bir bina projesini önce bu nazarî akl tasavvur eder ve planlarını çıkarır.

3. Ameli Akl:

Bu aklın görevi, nutkun idrakini ve nazarî aklın tasavvurlarını, kuvveden fiile geçirip, amel etmesidir. Şu halde nazarî aklın tasavvurlarını, amelî aklın onlara itaat ederek yerine getirmesinde meydana çıkmıştır. ³²⁶Bu üçü de insanî nefsin hizmetçisi olarak bilinirler “ Bu insanî nefis, cüzî akıl olur ki, o akıl, Vacibü'l-Vücud olan Allahın nurundan vücud Allah'ın nurundan vücud bulmuştur. Bu cüzî akıl, izafî ruh ve ilahî aşk namını almıştır. Şu halde, irade ölümle bu nefsten fena bulan o, ruh ile zinde olmuştur. her ne ki, âlemde vardır, aslı (kendi) vücudunda bulmuştur. Gönül yüzünden enaniyet perdesi kalkıp kendini ve Rabbini bilmiştir. ” ³²⁷diyen, İbrahim Hakkı, bu konuyu epeyce uzun izah ettiğine göre, en azından Şemseddin es-Sivâsî'den buna yakın bir izah beklenirdi.

İnsan Azasıyla Maddi Varlıklara,Huyu ile Hayvanlara Benzerliği:

Sivâsî, “mârifetü'n-nefs” bölümünde “ Göğsü kürsüye, başı arşa, ruhu güneşe, hayali seraba,kemikleri dağa, damarları ırmaklara, saçları nebata benzettiği gibi insanın huylarıyla, hayvanın karakteri arasında benzetme yapmak, nefsi hırsıza, hileyi tilkiye, tamahkârlığı kurda, hamiyetsizliği hınzıra, inatlığı eşeğe, kindarlığı deveye benzettiği gibi, aynı benzetmeler İbrahim Hakkının Mârifetname adlı esrinde de mevcuttur. ³²⁸ Kötü huylarla hayvanlar arasında karakter bakımından mukayese yaparken, Sivâsî, aynı şeyi beğenilen huylar için yapmaz. İyi huyların hepsini birden melekliğe benzetirken, ahlâk-ı hamîde dediğimiz, öğülen diğer huylar hakkında tafsilata girmedığı göze çarpıyor. Oysa ki, hikayelerde ders verme geleneğine bağlı olan Sivâsî'nin, Mevlânâ Celaleddin er-Rumî'de (Ö:672/1273) olduğu gibi, benzetmelerle iyi huyları da anlatılabilirdi. Zira Mevlânâ, güzel huyları dahi fabl türü hikayelerle anlatmış ve ders vermiştir. Şöyle ki Mesnevide av

³²⁶ İbrahim Hakkı a. g. e. s. 78-79

³²⁷ Krş.. İbrahim Hakkı, a. g. e. s. 79.

³²⁸ İbrahim Hakkı a. g. e. s. 98-101.

hayvanlarının aslana gelenek “ Biz senin gündelik rızıkların temin edelim sen otur ava çıkma. Bize otlakları zehir etme” sözlerine karşılık olarak, aslanın “ Evet tevvekkül kılavuzsa da, sebeple teşebbüs de Peygamberimizin sünnetidir. Peygamber tevekkülle beraber, yine devenin ayağını bağlar. Çalışan kimse Tanrının sevgilisidir.”³²⁹ diyerek, hayvanları bu konuşmalarından Mevlânâ , aslanın ağzından insanlara tevekkül anlayışının nasıl olması gerektiğinin dersini veriyor. Yine aynı şekilde “ İhyau Ulumi'd-Din “ adlı Gazzâlî'nin eserinin III. ve IV. ciltleri ahlak bahsi hikaye ve mev'zelerle süslenerek verilirken Sivâsî, bu konuda böyle bir üslubu tercih etmemiştir.

İnsan Azası ile Meslek Dalları Arasındaki Benzerlik:

Sivâsî yine bu bölümde, insanın iç organıyla hayattaki meslek dalları arasında bir benzerlik kurmayı da ihmal etmemiş. Şöyleki, hazım kuvveti olan mideyi, yiyecekleri pişiren aşçıya, gıdaları kan rengine çeviren karaciger, boyacıya kanın memeye geldiğinde ak süt haline getirmesini ve meniye hayada beyaz hale getiren organları gassâla (yıkayıcıya), ciğerin gıdaları ihtiyaç olan yeri sevk etme olayını sakaya (su dağıtıcısına) ve bedende zararlı şeyleri bedenden uzaklaştıran veya ıslah eden kuvveti, hakime benzetme gibi, organların işlevlerini antatmak suretiyle zenginlik kazandırırken, yine de beden uzuvları üzerinde, kalbin ve ruhunun fonksiyonlarından daha ziyade durulduğunu görüyoruz.

Müellifimiz yine bu bölümde, bir insanın sanatını tefekkür ederek sanî'ine (yapıcısına) muhabbeti oluşacağı gibi, Allah'ın sanatı olan insan vücudunun inceliklerini düşünerekte Allah'ın muhabbetine ulaşılacağını belirtirken, adeta Abdulkadir Geylani'nin (ö:561/1165) “ Keşf ve müşahede insanın muhakemesinden üstünlüğünü kabul ederken bir vaazında meseleyi tamamen deney boyutuna indirerek, hakikati bilmenin tek yolunun enfüse bakmak ve afakı incelemektir.”³³⁰ demesinden, bu yaklaşım vesilesiyle, hakikatlerin bilinebileceğini belirtirken, Sivâsî'de sistemin gereğince eserden müessere gitmenin daha kolay olduğu kanaatinde olsa gerektir ki, bu metodu önce vurgularken kelamcıların anlayışına yaklaşıyor. Ruhun derinliklerinde

³²⁹ Krş.. Mevlânâ Celâleddin Rumî, Mesnevi, c. I, İstabbul 1991, s. 72-73.

³³⁰ Şerif, M. M, İslam Düşünce Tarihi (Türkçe baskının editörü , Mustafa Armağan) İstanbul 1990, c.I, s. 392

enfüsteki garip hakikatin incelenmesi gerektiğini belirtiyor. Böylece Allah'ın nuruyla bakıp inceleyen, Allah'ın yüceliğini anlatmakta ve idrakteki acziyetini idrak etmektedir.

Şükürün İzahı:

Sivâsî, insan bedenini düşünerek, Allah ve ahiret inancı kişide karar kıldığında, insanın şükürle iştigalinin gerektiğini belirtir. Zira tasavvufta çok önemli bir kavram olan şükür konusuna değinmişken yüzeysel bırakılmamalı, hafif değinerek geçilmemeliydi. Zira tasavvufun iki dev siması olan Cüneydi Bağdad (ö:297/909) ve Hallâc-ı Mansûr (ö:309/921) gibi ünlü Sûfilerin temelde tartışmalarına sebep olan mesele yine şükür kavramı olmuştur. Cüneydi Bağdadi, şükür ilkesiyle, sabr ilkesini mukayesesini yapar. Cüneyd, şükür ilkesine karşı sabr ilkesini savunmuştur. Ona göre fazla şükür aşkın ziyade olması aşkın zuhuruna dalalet ettiğini belirterek bunların gayretle elde edilemeyeceğini ifade eder. Sabrın ise kişinin kuvvetliliğini artırdığını söylüyor. Hallâc-ı Mansûr ise Cüneyde şükür ve sabrın iki beşeri sıfat olduğunu, ikisinin de aynı olduklarını, insanın Allah'a vasıl olması için bunlardan sıyrılmanın gerektiğini belirtir.³³¹ Zira Hallâc'ın tasavvufi anlayışında Allah'a Allah'ın istemesinden başka vasıl olamaz.³³² Hallâc'ın sabrıyla şükürün iki beşeri sıfat olduğunu söylüyor. Oysa ki, sabr kavramı Allah ile kulları arasında nisbi ortaklık olan bir sıfat olması dolayısıyla ve Allah'ın bu sıfatla sıfatlanmış olmasıyla sadece beşere hasredilmeyeceği kanaatinde olduğumuzdan bu görüşede tamamen katılmak mümkün değildir. Aynı zamanda Cüneyd-i Bağdadî, şükürün ziyadesinin kişide aşka dalalet ettiğini bundan dolayı kendisinin tercih etmediğini söylemesinde, bizim bu görüşü tercih etmemize engel ciddi soru işaretleri vardır. Zira ilk ve son dönem Sûfilerin hemen hemen hepsi aşkın Allaha ulaştırma hususunda en kestirme yol olduğunda müttetikirler. Zira gerek Rabiâtü'l-Adaviyye (ö:185/801) ve gerekse Haris el-Muhasibî (ö:243/857)'in tasavvufi anlayışı tamamen aşk üzerine kurulmuşlar. Mevlânâ Celâleddin er-Rumî (ö:672/1273) Mesnevisinin baştan sona kadar sık sık aşkın tasavvufi yoldaki değerinden bahsetmesi ve Yunus Emre'nin (ö:720/1320) divanında

³³¹ Şerif, M.M, a. g. e. 1. s. 382.

³³² Hasan Şahin ve Seyfullah Sevim, a. g. e, s. 65.

ve bütün şiirlerinde aşktan bahsederken aynı zamanda vuslat için en kestirme vasıta olduğunda belirtirler. İşte bundan dolayı Cüneydi Bağdadî'nin şükürün aşka dalalet etmesi vuslatı kısaltacağından kabullenmek mümkün değildir. Zira tasavvufta ideal en kısa zamanda süluku tamamlamaktır. Kuşeyrî 'de er-Risale adlı eserinde şüküre öncelik tanıyanlardan.³³³ O, aynı zamanda sabırla şüküre çok önem veriyor. Büyük Sûfilerin görüşlerini anlatırken el-Gazzâlî'nin “İhyau ulumi'd-Din “ adlı eserinde sabr ve şüküre çok önem veren eser sahibi sûfilerdendir. Gazzâlî bu kitabında çokça bunlar hakkında çok uzun izahlar yapıyor. Hatta mârifetullah içinde şükür ve sabrın ayrı bir yerinin varlığını belirtirken şükür ilkesine daha fazla yer ayırıyor. Ayrıca Allah hakkında şükür sebebiyle perdelerin kalkacağını vurgular.³³⁴ Aynı zamanda Gazzâlî, şükürün mü yoksa sabrın mı efdal olduğu konusuna değinerek, Sûfilerin bu konuda ihtilafta olduklarını söylüyerek, kimisinin şükürün efdal, kimisinin de sabrın efdal olduğunu söylediğini ifade eder. Diğer üçüncü bir gurubun her ikisinin de müsavî olduğunu dediklerini naklederken, son dördüncü bir gurubunda bazı hallerde şükürün, bazı durumlardada sabrın efdal olduğunu söylediklerini genişçe izah eder.³³⁵

Bu anlatılanlardan daha önemlisi incelediğimiz bu eserde şükür hakkında pek çok ayetler olmasına rağmen ayetlerde hiç birine ve büyük Sûfilerin görüşlerine yer verilmemiştir. Bu nedenle bunlardan bazıılarını burada belirtmek istiyoruz.

a) Ayetler;

“ Bundan sonra da yine belki şüküredersiniz diye sizi affettik. ”³³⁶

“Öyle ise beni anın ki, ben de sizi anayım. Bana şüküredin, nankörlük etmeyin”³³⁷

“Ey insanlar, size verdiğimiz rızıkların iyilerinden yiyin. Allah'a şüküredin. Eğer ona inanıyorsanız. ”³³⁸

“Nitekim Allah size Bedirde de yardım etmişti. Siz o zaman zayıf idiniz. O halde Allahtan korkun ki, şüküredesiniz. ”³³⁹

³³³ Kuşeyrî a. g. e. s. 313-323.

³³⁴ Gazzâlî, a. g. e. 4. s. 162-172.

³³⁵ Gazzâlî, a. g. e. c. IV, s. 247-256.

³³⁶ 2. Bakara/52.

³³⁷ 2. Bakara/56.

³³⁸ 2. Bakara/172.

³³⁹ 3. A-li İmrân/123.

“Siz şüküredersiniz, Allah size azab etmeyi ne yapacak Allah şükürün karşılığını veren (her şeyi gereğince) bilendir.”³⁴⁰

“Doğrusu biz, yeryüzünde sizi yerleştirdik, orada size geçimler verdik, ne kadar az şükürediyorsunuz.”³⁴¹ besledi ki şüküredesiniz

“Allah insanlara Allah sizi barındırdı, sizi yardımıyla destekledi. Sizi güzel şeylerle.”³⁴² karşı lutuf sahibidir ama çokları şüküretmiyorlar.”³⁴³

“Andolsun şükürederseniz elbette size (nimetimi) artırırım ve eğer nankörlük ederseniz azabım pek çetindir.”³⁴⁴

“Allah sizi annelerinizin karnından çıkardığı zaman hiçbir şey bilmiyordunuz. Size iştme (duyusu) gözler ve gönüller verdiki şüküredesiniz.”³⁴⁵

“Odur ki sizin için o kulağı, o gözleri ve gönülleri inşa etti. Ne kadar az şükürediyorsunuz.”³⁴⁶

“Süleyman (a. s) “ Bu Rabbimin lütfundandır (lütfuna) şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınamak istiyor. Şüküreden kendisine şüküretmiş olur nankörlük eden (bilsin ki) Rabbim müstağnidir, çok kerem sahibidir.”³⁴⁷

b)Hadisler :

Rabbine şüküreden kullar arasında bulunmak için teveccüd namazında ayakları şişinceye kadar namaz kılan Peygamber (a. s. v)’e “Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamışken böyle mi yapıyorsun?” diyenlere, “ Ben şüküreden bir kul olmayayım mı?” buyurmuştur.”³⁴⁸

Peygamber (s.a.v) sahabenin ileri gelenlerinden, Hz. Muaz’a (ra) her namazın ardından.”Allahım, seni zikretmek sana şüküretmek ve güzel ibadet etmek için bana yardım eyle.”³⁴⁹ derdi.

³⁴⁰ 4. Nisa/147.

³⁴¹ 7. A’râf/10.

³⁴² 8. Enfal/26.

³⁴³ 10. Yunus/60.

³⁴⁴ 13. İbrahim/7.

³⁴⁵ 16. Nahl/78.

³⁴⁶ 23. Mü’min/78.

³⁴⁷ 27. Neml/40. ; 31. Lokman/12.

³⁴⁸ Buharî, Teheccüd, 6; Müslim, Munafikin, 79-81.

³⁴⁹ Ebu Davud, Vitir, 26; Nesai, Sehv, 60.

c) Mutasavvıfların Sözlere:

Şükür hakkında tasavvuf büyükleri de şöyle diyor; Haris Muhasibi (ö:243/854) “Şükür, şüküreden için Allah’ın ziyade bir nimetidir.” demiştir. Buna Muhammed b. İshak Buharî, Kelâbâzî (ö:384/994) şöyle izah ediyor. “Kul şükür ederse, Allah onun başarısını daha da artırır. Muvaffakiyeti artan kul, daha ziyade şüküredir.”³⁵⁰

Tasavvufta fenâ nazariyesinin karşısına bekâ nazariyesini geliştirecek kadar tasavvufta otorite olan ³⁵¹ Ebu Said el-Harrâz (ö. 277/890) ise: “Şükür nimeti vereni tanımak ve onun yetiştiricisini ikrar etmektir.” ³⁵² demiştir. Ebu’l-Kasım el -Kuşeyrî , tahkik erbabı katında şükürün manası, nimeti vereni itiraf ederek, boyun eğmektir. Bu yönden Allah’u Tealâ’ya “hakiki değil ama mecazî yönden şükür” denilebileceğini ifade ediyor. ³⁵³

Yine Kuşeyrî, şükürü dilin şükürü, bedenın şükürü ve organların şükürü, kalbin şükürü olmak üzere üç kısma ayırıyor. Kulun tevazuyla nail olduğu nimeti itiraf etmesi dilin şükürüdür. Kulun vefâ ve hizmet sıfatı ile sıfatlanması şeklinde olan şükür, bedenın şükürüdür. Saygı ve hürmeti muhafaza halini devam ettirmekle beraber, üzerinde ayrılmaksızın bulunmak suretiyle kalbî şükür meydana gelmiş olur. ³⁵⁴ Kuşeyrî , şükür hakkında, büyük Sûfilerin “şüküre şükür, şükürden daha mükemmeldir. Şüküre şükür, şükürün Allah’ın muvaffak kılması, senin üzerindeki nimetin en büyüğüdür. Şüküre şükür, kendini hakîr görerek, nimeti sana yöneltene izafe etmemdir.”³⁵⁵ diyor.

Şihâbüddin Ebu Hafs Ömer es-Sühreverdî (ö. 632/1234) “Avârifü’l -Meârif” adlı eserinde şükür konusunda, Yahya b. Muâz er-Râzî (ö. 258/871) “Şükür ettiğin sürece şüküredici değilsin, şükürün son mertebesi hayret halidir. Çünkü şükür de Allah’ın bir nimetidir. Ondan ayrıca şüküretmek gerekir.”³⁵⁶ demiştir. Sühreverdî ise, şükürün hakikatı hakkında” kulun dinine zarar verenler dışında, kendisi hakkında

³⁵⁰ Kelâbâzî, Tacu’l-İslam Ebu Bekir Muhammed b. İshak Buharî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf “Ta’arruf”* (Çev: Uludağ, Süleyman) s. 150. İstanbul 1992.

³⁵¹ Parsa, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el -Hafizi el-Buharî, *Tevhide Giriş* “Faslu’l-Hitâb” (Çev: Ali Hüsnüoğlu) s. 198. İstanbul 1993; krş.. Fazlur Rahman, *İslam* (Çev: Mehmed Dağ ve Mehmed Aydın), İstanbul 1980, s. 192.

³⁵² Kelâbâzî, a. g. e, s. 150.

³⁵³ Kuşeyrî , a. g. e, s. 314.

³⁵⁴ Kuşeyrî , a. g. e. s. 315.

³⁵⁵ Kuşeyrî , a. g. e. s. 315

³⁵⁶ Sühreverdî, a. g. e, s. 616.

takdir edilen herşeyi nimet olarak bilmesidir. Kul, Mevlâ'nın kendisini kendinden daha çok sevdiğini, menfeatine olan şeyleri daha iyi bildiğini Allah'tan gelen her şeyin nimet olduğunu idrak edince, şüküretmiş olur.³⁵⁷ diyor.

Yine tasavvufun büyüklerinden olan "el-İbriz"ın müellifi Abdulaziz ed-Dabbâğ(ö. 1132/1720), şükür yolu ile mücahade (nefsi terbiye etmek için çalışma) yolunun mukayesesini yapar. Şükür yolunun mücahade yolundan daha efdâl olduğunu kanaatindedir. Ona göre şükür yolu, peygamberlerin ashabları olan asfiyânın kalblerinin bu yol üzere olduğunu belirtiyor. Çünkü şükür her türlü gösterişten ve menfaatten beri bir yoldur. Sadece Allah için zevklerden uzak, tam bir mahviyet içinde aczini, kusurunu idrak ederek Rabbine ihlasla kulluğunu yerine getirmek gerektiğini ifade ederek bu sayede "mârifetullah" hususunda keşf açılarak, insanın sırrına erişeceğini belirtiyor.³⁵⁸

Çağımız sûfilerinden M.Zahit Kotku (ö.1983.) dört mezhebin büyük günahları tertibinde, şükürü terk etmeyi büyük günahlardan saydıklarını maddeler arasına koyarken, küfrâni nimet hakkında İbn Abbas (r.a)'dan rivayet naklediliyor. "Şükürün hakikatı, bütün azalarıyla, gizli ve aşikâr Allah Teâlâ'ya itaat etmektir. Gözün şükürü, harama bakmamaktır ve ayıpları örtmektir. Kulağın şükürü, Hakk'tan başka şeyleri dinlememektir ve işittiği ayıpları örtmektir. Dilin şükürü, yalan söylememek ve gıybet etmemektir. İnsanların verdiklerine teşekkür etmeyen Allah'a da şüküretmez."³⁵⁹

Tasavvuf Tarihçisi Mahir İz (ö.1974) hocaya göre, Nimete sebebiyle Allah'a sözle ve dualarla yapılan şükür, gerçek manada şükür olmaz. Ne zaman ki,insanın Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetlerden başkalarını da istifade ettirirse o zaman şükürünü ifâ etmiş olur. Yani şükür, nimetin cinsinden sarfetmekle olur.³⁶⁰

Hatta büyüklerden bazıları şöyle diyor: "Allah'ım bilirsın ki,sana nasıl şüküredeceğimi bilmekten acizim. O halde benim adıma, kendine kendin şüküret"³⁶¹diyerek,vaziyetlerini farklı bir şekilde dile getirmişlerdir. Sivâsî'nin anlattığı meselelerin daha iyi anlaşılması için zaman zaman hikayelere başvurduğuna

³⁵⁷ Sühreverî, a. g. e, s. 618.

³⁵⁸ Abdulaziz ed-Debbâğ, el-İbriz (çev: Celâl Yıldırım), c. II, s. 112.

³⁵⁹ Mehmed Zahit Kotku, Nefis Terbiyesi, İstanbul, s. 87.

³⁶⁰ Mahir İz, a. g. e, s. 133.

³⁶¹ Kelâbâzî, a. g. e, s. 150.

değınmiştık. Genelde dünya melikleriyle, kainâtın Melik'i olan Rabbü'l-izzetin'in arasında benzetmeler yapıyor. İşte Sivâsî, izaha çalıştığımız Sûfilerin üzerinde son derece durdukları şükür bahsinde de birkaç cümlelik benzetmelerle ne derece izah etmiş olabilir? En azından biraz daha fazla izah etmesi beklenirdi.

Muhabbetullah ve Aşk:

Sivâsî;sanatkârın eserini düşünerek ve müesserin maharetini kulaktan duyarak görmediği halde, ona aşık olacağını belirterek, aşkı mârifetullah ve muhabbetullah için bir aşama göstererek, aşık olanın aşık olduğu şeyi görme ve konuşma arzusu olduğunu ifade ediyor. Yine tasavvufta çok hem de çok önemli yeri olan bir kavram üzerinde ciddi manada durulabilir. Çünkü genel olarak tasavvuf tarikleri üçe ayrılır.

Birincisi: Ahyâr Tariki.

İkincisi: Ebrâr Tariki.

Üçüncüsü: Şattâr Tariki.³⁶²

Bu üçüncü yol, aşk ve muhabbet ehlinin cezbeyle yol katedenlerin yoludur. Bu yolda gidenler halden hale geçerek sülûk ederler. Bu yol diğer yollardan çok daha kısa bir yoldur. Hatta bu yola sâlik olmadan, keşf, müşahede ve Allah'a ulaşmanın da mümkün olmadığını birçok tasavvufçular ifade eder.³⁶³ Tasvvuf tarihçilerinden M. Ali Ayni, ise şöyle diyor:”Cezbe ehlinden olup, aşk ve ülfet etmiş olmayan sâlik, beşeriyet kabuğunu aşk ateşiyle yakar, kuş yumurtasından çıkar gibi çıkmak gerekir. Bu tarike süluk kolay sanılmasın. Zira bu tarihin güçlüklerinin en hafifi canı terk etmektir.”³⁶⁴ İradi ölüm üzerine kurulan”şettâr” tarikinde, sâlik, on esasa riayet etmekle hakka vasıl olur.

Şattâr Tarikinin On Esası:

1. **Tevbe:**İnsanın ölüm anında olduğu gibi bütün masivayı terk etme hadisesidir. Sûfilerin çok kullandıkları hadis olarak nitelendirdikleri şu kelimayı kibarda olduğu gibi”Ölmeden önce ölünüz.”³⁶⁵ bir haleti ruhiye içinde tövbe etmektir.

³⁶² M. Ali Ayni, *İslam Tasavvuf Tarihi*, s. 57. ;Kırş.. Selçuk Eraydın, a. g. e, s. 360.

³⁶³ İbn Haldun, *Tasavvufun Mahiyeti*, “Şifâu's-Sâil” (Çev. Süleyman Uludağ), İstanbul 1984, s. 150-154.;İsmail Çetin, *Edeple Varış, Lutufî Dönüş*, Ankara 1982, s. 50.

³⁶⁴ M. Ali Ayni, *İslam Tasavvuf Tarihi*, s. 58.

³⁶⁵ Aclunî , a. g. e, c. II, s. 384 s. 387.

2. **Zühhd:**İnsanın dünyada olan her şeyden vazgeçerek, tamamen ondan yüz çevirme hadisesidir.

3. **Tevvekkül:**İnsanı bütün görünen sebepleri, sekerat anında, terkettiği gibi daha yaşarken terkederek Allah'ın iradesine boyun eğmesi olayıdır.

4. **Uzlet:**Kişinin ahirete irtihal anında nasıl ki, insanlarla ilgi ve alakasını sevdiği kişilerden kesiyorsa öylece kalben uzaklaşma olayıdır.

5. **Kanâat:**Kişinin bütün kötü istek ve arzuları,hayatının son anında nasıl terk ediyorsa öylece terkederek yaşaması olayıdır.

6. **Sabr:**Sûfinin kemale ulaşmasında engel olacak her türlü lezzeti terketmek için mücadele olayına sabr denir.

7. **Allah'a Teveccüh:**İnsanın ölümle yüzyüze geldiği anda olduğu gibi,Allah'ın dışında her şeyden yüz çevirerek kalbini Allah'a rabt etme olayıdır.

8. **Rıza:**Sûfinin kendisini Allah'ın taktirine bırakıp,Rabb'in rızasına kavuşmak amacıyla isteklerini terketme hadisesidir.

9. **Murakabe:**Sûfinin mevtâ olduktan sonra kaybettiği gücünü ölmeden önce terk etmesi olayı murakabe olayıdır.

10.**Zikr:**Sûfinin sekerat-ı mevt anında nasıl ki, her şeyden yüz çevirip sadece dili ve gönlünden düşürmediği sürekli olarak canlı tutma olayıdır.³⁶⁶Şunu da belirtelim ki; Peygamberimiz (s. a. v.) Hıra mağarasında inzivaya çekilerek Rabbiyle başbaşa kaldığı sıralarda Araplar "**Muhammed Rabbine aşık oldu**,"³⁶⁷ demişlerdir. Zira Gazzâlî (ö:505/1111) bu yolun ve bu yola dahil olan şahısların, hakikatı zevkle anladıkları bir hal olduğunu belirtir. Tasavvufun büyük simalarından hemen hemen hepsinin hararetle üzerinde durduğu bu aşk yolu üzerinde çok daha fazla durulmalıydı. Şöyle ki;Aşk yolu olan şattâr tarikini,ilk büyük simalarından Rabiâ el- Adeviyye (ö:185/801), Haris el- Muhasib (ö:237/857), sonradan gelenlerden Hallâc-ı Mansûr (ö:309/921), Mevlânâ Celâleddin Rumî (ö:672/1273) ve Yunus Emre (ö:720/1320) gibi Sûfilerde bayraklaşmıştır. Sûfiler, aşk ve lütûf kavramlarını tek bir kelime içinde birleştirmişler. İşte Rabiâ el- Adeviyye, bu saf aşk ve lütûf kavramlarını şu mısralarla

³⁶⁶ Selçuk Eraydın, a. g. e, s. 31;Krş.. M. Ali Ayni, **İslam Tasavvuf Tarihi**, s. 59; Gümüşhaheli, Ahmed Ziyau'ddin Veli ve **Tarikatlarda usul**, (Çev: Rahmi Serin), İstanbul 1987, s. 387.

³⁶⁷ Gazzâlî, **Delalaletten Hidayete** "el-Mûnkız mine'd-Delâl" (Haz:Ahmet Subhi Fırat), İstanbul 1978, s. 76.

bayraklaştırmıştır. Seni iki sevgi ile seviyorum. Biri sana olan aşkı, diğeri de senin bu sevgiye layık olmandır. Hevânın ve gönülümün sana meylederek seni sevmem başkasını bırakıp senin şükürünle meşgul olmamdır. Senin ehli olduğun sevgi ise perdeyi kaldırıp cemalini göstermendir. Her iki sevgimde övülmeye ve teşekkürle layık ben değilim. Her ikisinde de hamd sana mahsustur”³⁶⁸

Yine tasavvufun parlak simalarından Ma'ruf Kerhî (ö:200/816)ise, aşk hususunda şöyle demiştir. “Aşk, insandan öğrenilecek birşey değildir. O Allah’ın bir lütfü olup, O’nun kereminden gelir.”³⁶⁹ Mevlânâ Celâleddin Rumî, “Hallâc-ı Mansûr’u” aşk ve vuslata kavuşmanın tartışılmaz sembolü kabul eder. Mevlânâ’ya göre hakiki aşk ; Mansûr gibi kendini sevgiliye aşk uğrunda feda ederek ispatlar diyerek “Ey aşk, padişahım sensin, benim için bir darağacı kur. Asılmamış kandil evi aydınlatmaz.” Hallâc-ı Mansûr’u “ölümsüz aşk rehberi” görüyor ve diyor ki; “Aşkı görmüyorsan aşıklara bak. Hepside Mansûr-gibi, darağacına neşeli bir sûretle geldiler.”³⁷⁰

Mevlânâ, aşk hususunda daha da ileri giderek Allah aşkıyla yanan gönül sahibi insana şöyle diyor;”İnsandır desem aşktan utanırım, Tanrıdır desem, Tanrıdan korkarım. ”³⁷¹ diyerek aşkın insani yüceliğini vurguluyor.

Yine aşkla vuslata eren Mevlânâ, aşkı belirtiyor:”Aşığın hastalığı bütün hastalıklardan ayrıdır. Aşk, Tanrı bu cihetten, akıbet bizim için o tarafa kılavuzdur. Aşkı şerh etmek için ne söylersem söyleyeyim.. . Asıl aşka gelince;o, sözlerden mahcup olur. Dilin tefsiri gerçi pek aydınlatıcıdır. Fakat dile düşmeyen aşk daha aydındır. Çünkü kalem, yazımda koşup durmaktadır. Ama aşk bahsine gelince, çatlar aciz kalır. Aşkın şehrinde akıl, çamura saplanmış eşek gibi yattı kaldı,aşkı aşıklığı, yine aşk şerh etti.”³⁷²

Mevlânâ, aşkı derece derece kabul ederek, asıl aşkın ne anlatımına, ne izahına, ne de ondan söz etmeye ,hakiki aşkın kendisinden başkasının hiçbir hakkının olmayacağını vurguluyor. Yine “Bir yerde aşk fazlalaşıp derdi arttı mı, orada ne Ebu

³⁶⁸ Gazzâlî, a.g.e c. IV, s. 560;Bkz. M.M. Şerif , a. g. e, c. I, s. 378; Fazlur Rahman, a. g. e, s. 181-182.; Margaret Smith, *Bir Kadın Sûfi :Râbiâ*, İstanbul 1991, s. 142.

³⁶⁹ Fazlur Rahman, a. g. e, s. 182.

³⁷⁰ Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlânâ ve İnsan*, İstanbul 1992, s. 61.

³⁷¹ Yaşar Nuri Öztürk, a. g. e, s. 70

³⁷² Mevlânâ, *Mesnevi*, (Çev:Veled İzbudak), c. I, İstanbul 1991, s. 9-10.

Hanife(ö:150/767) bir ders verebilir, ne Şâfi (ö:204/818) ayrıca Ona göre “Aşk, doğru yolun ruhunu bulmuş, o ruhla iki yüz cana sahip olmuştur da her an iki yüzünüde feda edip durmadı. Aşklara dostun güzelliği müderristir.. . defterleri, dersleri, meşkleride, onun yüzüne susarlar ama, tekrar tekrar, attıkları naralar, sevgilinin arşına kadar, tahtına kadar ulaşır. ”³⁷³Gerçek aşığa en büyük fakihler ders veremeyeceği gibi, aşk, Yunus’un ifadesiyle “ballar balını” bulmuş olduğundan, o artık kovanla uğraşmaz.

Mevlânâ,aşk ateşi sönmüş müslümanı, her tarafının karanlıklar içinde kaldığını ve aynı zamanda, bir kül yığını olduğunu belirtir. Çünkü O'na göre aşk, acıları tatlı yapar, bakırlar aşk sayesinde altın kesilir. Aşk, kirleri temizlerken hastalıklara ise şifa olur. Ona göre, aşkla hapisane gül bahçesi olurken, aşksız gülistanlar küllük yığını olur. İnsan vücudu aşk sayesinde gökleri aşarak, kainatın üstüne çıktığını anlar.³⁷⁴

“Mârifetname’nin” müellifi, sevende benliğinden hiçbir varlık izi kalmazsa ve sevgi ummanı coşarak, sevenin içinde ve dışında herşey yok olup giderse, o zaman muhabbet isminin yerini aşk alır demektir.³⁷⁵Muhabbet aşkın başlangıcı, aşk ise muhabbetin son noktasıdır. Aşk öyle bir ateştir ki;kişide Allah’tan başka herşeyi yakar,yok eder. Allah âşık olan kişiden perde ve engelini kaldırdığı gibi, mârifet sırları aşığın gönlüne akar. Aşk, sevginin en ileri boyutu olduğundan Allah’ın büyük velilerinin sıfatı aşktır.³⁷⁶

Mevlânâ Celaleddin Rumî “Fihi Mâ Fih”adlı eserinde, bir şeyin derdi, ızdırabı ve aşkı, kişiden peydah olmadan, onun için meydana gelmesinin mümkün olmadığını belirtir. İster dünya olsun, ister ahiret olsun, hangi sanat ve meslekte olursa olsun,Hız. Meryem gibi dert ve aşk peydah olmadan, hurma ağacına yönelmedi. Ve ağaç meyvelerle dolmadı. İnsanın sancısı, kuru ağacı meyvelerle doldurdu. İşte hepimizin bedeninde Meryem gibi aşk ve sancılar başlamadan, özümüzdeki İsa zuhur etmez.³⁷⁷Yine Mevlânâ aşkı, hududu olmayan bir denize, gökleri ise; bu denizde ancak, bir köpük mesabesinde olduğunu ifade ediyor. O, göklerin dönüşünü, aşkın dalgasına benzetir. Mevlânâ’ya göre, aşk olmasaydı dönmeyeceği kanaatindedir.³⁷⁸

³⁷³ Mevlânâ, a. g. e, c. IV, s. 312-314.

³⁷⁴ Ebu’l-Hasan en-Nevevî, **İslam Önderleri Tarihi**, c. I, İstanbul 1992, s. 468-469.

³⁷⁵ İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 446.

³⁷⁶ İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 465.

³⁷⁷ Mevlânâ, **Fihi Mâ Fih**, s. 22.

³⁷⁸ R.A. Nicholson, a. g. e, s. 130.

Sülemî “Aşk yeryüzünde Allah’ın bayrağıdır. Ona rağbet edenlerin boyunlarına koyar.”³⁷⁹ diyor. Sûfilerin büyüklerinin birçoğuna göre, sûfinin ahlaki gelişimi sırasında tüm güç ve kabiliyetlerini, Allah ile beraber olmaya sarfettiği bir sırada aşk kişinin kalbine doğar. İşte bundan sonra, bütün istek ve arzuları aşka bağlanır. İşte onlardan birisi olan ,Sühreverdî(ö. 632/1234)’ye göre, aşk dört çeşittir. ”1. Nefsin aşkı. 2. Aklın aşkı. 3. Manevi algılamamanın sembolü olarak kalbin aşkı. 4. Ruhun aşkı ise Sûfilere göre en ideal olup, bunların hepsini kapsar. Allah’ın sıfatlarından direkt müşahade sonucu eden aşka genel aşk adını verirler.”³⁸⁰ İbrahim Hakkı’da aşka övgüler yağdırarak Mârifetnâme’de büyük değer verirken, mecazi aşkın hakiki aşka geçme aşamasında bir köprü olduğunu belirtirken, müridin birinin, bir mürşide intisap için geldiğinde, aşk yolunun mürşidi olan zat,müride;”eğer aşk değilsen var git, birine aşık ol, ondan sonra bize gel”³⁸¹ Burada şeyhin, müride ilahî aşkı tanıtmak amacıyla mecazi aşkı tattırarak, altyapı oluşturduğunu görüyoruz.

Tasavvufun ünlü simalarından aşk şairi Yunus Emre’nin (ö. 720/1320) aşk hususundaki sözlerine de, değinmeden geçemiyeceğim. Yunus Emre tarikat yoluna aşk yolu ile girdiği için, "Divan" adlı eserinin,başından sonuna kadar aşk feryatları ile doludur. Mevlânâ da olduğu gibi Yunus’ta da aşk önemli bir yer teşkil eder. Yunus Emre, aşk şarabın içti içeli,ne olduğunu bilmemektedir. Allah’a ulaşmak için kendi varlığından geçmiştir. İşte şu aşağıdaki misaller bunu açık bir şekilde gösteriyor.

Bir sâkiden içtim şarap arştan yüce meyhanesi
Ol sâkinin mestleri yüz canlar anın peymânesi
Bunda daim yananların külli vücudu nur olur
Ol od bir od’a benzemez hiç belürmez rennânesi
Bu meclisin mestlerinin “ Ene’l-Hak” demleri olur
Yüz Hallâc-ı Mansûr gibi en kemdûrur divânesi
Ol meclis kim bizde olur anda ciğer kebab olur
Ol şem’a kim bizde yarar ay ve güneş pervanesi
Ol meclisin bekrileri İbrahim Ethem gibidir

³⁷⁹ Sülemî, a. g. e, s. 87.

³⁸⁰ M.M. Şerif, a. g. e, c. I, s. 404.

³⁸¹ İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 479;Krş. Belkıs Temren, **Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi**, Ankara 1995, s. 53.

Belh şehrinde yüzbin ola her gûşede bir dânesi
 Aşk şarabın içenlere gel bir nazar eyleyi- gör
 Bunca yıldır nice döner ol meclisin piyalesi
 Yunus bu cezbe sözlerin cahillere söylemegil
 Bilmez mısır cahillerin nice geçer zamanesi.³⁸²

Yunus'un "aşık rahat olmaz" demesinden kastı aşıkların bu dünyada rahat içinde olmamaları demektir. Çünkü, O uluhiyete bir an önce ulaşmak, asıl vatanına bir an önce kavuşmak istiyor.

Oradan gönderildim aşk ile bile geldim
 Bu âleme çıkacak bir acep hale geldi
 Gör ne yuvadan uçtum halka rızamı açtım
 Aşk tuzağına düştüm tutuldum ele geldim
 Geldim uş yine varam yine Rahman'ım
 Tuzağa düşen gülmez aşık hiç rahat olmaz
 Kimse halimden bilmez bir aceb ile geldim.³⁸³

Mutasavvıfları zaman zaman çok şiddetli tenkit edenlerden biri olan Fazlur Rahman'ın aşk hususundaki değerlendirmesine şöyle baktığımız zaman, aşkın tasavvuftaki yeri arifler arasındaki değeri daha iyi anlaşılır. "Allah için duyulan ideal bir aşk uğruna, gerektiğinde bütün dünya nimetlerinin feda edilmesi görüşü, aynı şekilde tekrar Kur'an'da öne sürülmüştür. Burada aşk, insanın sadece kendi iç dünyasında geliştirdiği sırf bir duygunun adı olmayıp kesinlikle faaliyete yönelik olan bir haldir."³⁸⁴ Şunu da belirtmek gerekir ki, Rabiâtü'l-Adeviyye başlıyan aşk yolu, korku ve endişelerden uzak olarak Allah'a katıksız sevginin zirvede olduğu bir yol olması bakımından, kemâle ulaştırmada en kısa yoldur. Aşk kavramı, sûfilerin en çok telaffuz ettikleri ve en büyük değer vermiş oldukları kavram olmaları sebebiyle, aklın Allah yolundaki yetersizliğine karşılık olarak aşk güvenilir bir delil ve vuslata

³⁸² Yunus Emre, *Divânı*, (Haz.Faruk K. Timurtaş), Ankara 1980, s. 226.; Fuat Köprülü, *İlk Türk Mutasavvıflar*, Ankara 1991, s. 314.

³⁸³ Yunus Emre, a. g. e, s. 108; Fuat Köprülü, a. g. e, s. 318.

³⁸⁴ Fazlur Rahman, a. g. e, s. 183.

götürücüdür. Aşktan uzak bir akıl ve ilmin, insanı özlediği mutluluğa kavuşturamayacağı kanaatindedirler.³⁸⁵

Tasavvuf âleminin seçkin süfilerini aşk hususunda kısaca bahsettiğimiz görüşlerinden de anlaşıldığı gibi, aşk olayının önemli bir yeri tutmasına rağmen, Sivâsî bu hakikate yok denecek kadar az değinmiştir. Oysa muhabbetin aşırı hali olan aşk sayesinde, tasavvuf tarihinde ölümsüz eserler verilmiştir.

Kalbin Mahiyeti :

Şemseddin Sivâsî'nin "Mârifetü'n-Nefs" bölümünde,yine insanın kalb ve bedenden meydana geldiğini belirtirken, cesedin kalb tabi olduğunu vurgulayarak, kalb mü'min olursa cesetde mü'min olur. Kalbe isyan ederse; ceset de isyan eder, diyor. Oysa bu konuda aynı mânâyâ gelen bir hadis-i şerif vardır. Peygamber (s.a.v.)"Vücutta bir et parçası vardır ki; o, düzeldi mi, bütün vücut düzelir. O da, kalbtir. "³⁸⁶ buyurmuştur. Bu hadis-i şerif alınsaydı, konu daha güçlendirilmiş olabilirdi. Aynı zamanda kalbin tarifi yapılarak,kısaca keyfiyeti hakkında bilgi verilmiş olsaydı daha doyurucu olurdu kanaatindeyim.

Kalbin Tanımı:

Kalb: Lugatta, asıl mudg, merkez, fuad, çevirme,döndüme,değiştirme,gönül ve vicdan manasındadır.³⁸⁷Tasavvuf ıstılahında ise; Rabbanî bir latife olup insanın aslı olup, Allah'ın nazargâhıdır.

1-Sadr; yani göğüs, İslamın yerleştiği yer ayeti kerimede "Allah'ın sadrını İslam'a açtığı kimse.. ." (Zümer/22) Burası ilahî hitabın mahallidir.

2-Kalb; yürek, iman cevherinin yeridir. İman ve hidayet nuru onda parlar. "Allah onların kalblerine imanı yazmıştır." (Mücadele/22).Burası mârifet ve irfan diye isimlendirilen tasavvufî bilginin kaynağı, keşf ve ilhamın doğduğu yerdir.

3-Şeğâf; sevgi,muhabbet,aşk, ve şevk cevherinin ocağıdır. "Sevgi onun kalbinin zarını yakmıştır." (Yunuf/30).Bura ise;ilahî genişlik mahallidir.

³⁸⁵ Yaşar Nuri Öztürk, Kuşadalı İbrahim Halvetî, s. 109,

³⁸⁶ Buhârî, İman, 39;Müslüm, Müsakât, 107;İbn Mâce, Fiten, 14.

³⁸⁷ İbn Manzur, a. g. e, c. I, s. 687. ; M. Zeki Pakalın, a. g. e, c. II, s143.

4-Fuât; gönül ,müşahede nuru ve keşif, rüyet mahallidir. "Gözüyle gördüğünü gönlü yalanlamadı. "(Necm/11).Bu yer ise; ilahî isim ve sıfatların tecelli ettiği aynadır.

5-Hubbu'l-Kulûb; kalblerin sevgisi, Hakk'a yönelen muhabbetullah mahallidir.

6-Süveydâ; hikmet cevherinin mahalli, yani ledün ilminin nurları olan,gaybî müşahede mahallidir.

7-Kalbin sırrı; ilahi nurların tecelli ettiği mahaldir. Kalb gözü, varlığın kalbi, insan-ı kamil. ³⁸⁸

Sivâsî, kalbin cesed üzerinde fazileti, ilim ve kudret yönünden olduğunu belirtirken, Gazzâlî'nin kalbin hassasiyetini, ilim ve irade yönünden olduğunu noktasında birleştiriyor, müellifimiz kalbin cesede hükmedişini çok fazla tafsilatlı anlatmıştır. İnsan kalbinin melaîke cinsinden olduğunu vurgulayarak melaikenin tabiyat âlemi üzerindeki tasarrufta bulunması gibi, onunda kendi bedeni üzerindeki tasarrufunun manevî kalb ile melâikenin, sıfat yönünden birbirine benzerliği de işaret etmiştir.

Yine insanın kalbi hususunda ayet ve hadis pek çok olmasına rağmen burada kullanılmamasının bir eksiklik olduğu kanaatindeyim. Aynı zamanda Sivâsî, kalbin bedene hükmedişi üzerinde dururken, asıl önemli olan kalbin hakikati hakkında da doyurucu bilgi verebilirdi. Mârifetnâme müellifi,mühim olması nedeniyle kalbin bu yönüne daha fazla ağırlık vermiştir. O,evliyaullahın şöyle dediklerini rivayet eder"irfan isteyen için, insan kalbinin hakikati, ruha bağlılık cihetiyle bilmek gerekir. ³⁸⁹Kalbin yerinin yürek olduğu,onun ortasında "süveydânın" varlığını belirterek,bu noktanın iç güneşin doğuş yeri olduğunu,onunsa cihanın ruh ve insan âleminin arşı olan gönül olduğunu, bununla insan evrensel ruh, noktasının aynası olacağı ve ancak bununla sırlara ulaşarak, beşeriyet sıfatından çıkarır meleklik makamına kavuşacağını, dolayısıyla gözlerin görmediğini huzur ve üns meclisinin bulmuş olacağını ve bu arada aklın da kalbte bir nur olduğunu vurgular³⁹⁰ "Mârifetü'n-Nefs" bölümü incelendiği zaman, beklenen tertip ve düzen görülemiyor. Mesela; onbirinci varakta

³⁸⁸ M. Ali Ayni, *İslam tasavvuf Tarihi*, s. 115. ; Süleyman Uludağ, a. g. e. (sözlük) s. 274.

³⁸⁹ İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 238.

³⁹⁰ İbrahim Hakkı, a. g. e, s, 238-240.

“ahlak-ı zemime” anlatılmaya çalışılırken, hemen ardından kalbi anlatılmaya geçiyor, ondan sonrada insan-ı kamil olan bir velinin Allah’a dua ve münâcâatla ilgili tasarruf ehli sûfilerden üç dört tanesinin hayat hikayeleri anlatılıyor. Aynı zamanda haset ve kötülükte ileri giderek, kalbi kararmış hasetçinin nazarıyla ilgili de, Mekke döneminde Beni Esed Kabilesinden bir müşrikin kıssasını naklettikten hemen sonra ahlak çeşitlerine geçiliyor. Oysa ki, bu ahlak çeşitleri daha önce ki, ahlak-ı zemimenin anlatıldığı yerde işlenseydi, çok daha iyi olurdu kanaatindeyim.

Yine mârifetü’n-nefs bölümünde işlenmesi gereken “Nefsin mertebeleri “ konusu dördüncü olan “mârifetü’l-ahiret” bölümü içinde çok kısa olarak anlatılmış. Halbuki, “nefsin mertebelerini” daha detaylı olarak “mârifetü’n-nefs” bölümünde anlatması beklenirdi.

Sûfilerin Kalb Hakkındaki Görüşleri:

Sühreverdî insan kalbini bir hadisi şerife dayanarak dört şekilde değerlendirir. Avârifü’l-Maârif’in müellifi, kalbin;insan ruhu ile nefis arasında birbirini cezbetmesi sonucu meydana geldiğini yazmaktadır. Sühreverdî, insan kalbini dört kısma ayırarak, şöyle diyor:”Birincisi:İçinde parlak bir kandil bulunan mü’min kalbidir. İkincisi:Tam bu kalbin ters çevrilişi olan “Kalbi esved”,kâfirin kalbidir. Üçüncüsü:Kabuğuna bağlı olarak kalmış olan “Kalbi merbut “,münafıkların kalbidir. Dördüncüsü:İman ile nifakın müştereken bulunduğu, “Kalbi musaffah”tır. Kalbte iman bir bakla tanesi gibi bulunur. Onu temiz bir su besler ve büyütür. Nifak ise, çıban şeklindedir. Onuda irin ve iltihap gelirse, ona göre hüküm verilir.”³⁹¹ Gazzâlî kalbin parlaklığının ve müşahedesinin ancak zikirle olabileceğini, zikrinde ancak takva ile mümkün olacağını, zira takvanın zikir kapısını açacağı ,zikrinde keşif kapısını aralayacağını, keşfinde Allah’u Teâla’ya kavuşmanın büyük kurtuluş kapısı olduğunu belirtir.³⁹²

Sivâsî, kalbin gadap ve şehvet kuvvetlerinin beden üzerindeki tesirlerinden bahsediyor. Ama kalbin gadap ve şehvet kuvvetlerini emri altına nasıl alacağını ve nasıl ıslah edeceğinden de bahsetseydi daha iyi olurdu kanaatindeyim. Fakat bunun izahı yapılmamıştır. Oysa gerek Gazzâlî olsun, gerekse İbrahim Hakkı, gazab ve

³⁹¹ Sühreverdî, a. g. e. s. 363; Krş.. Gazzâlî, a. g. e. c. III, s. 29; M.M. Şerif, a. g. e. c. I, s. 402.

³⁹² Krş.. İbrahim Hakkı, a. g. e. s. 581.

şehvetin tesirsiz hale gelmesinin yollarını da gösterirler. Mârifetnâme müellifi, sâlikin şehvetin yolunu kesmesini çok önemli olduğunu şehvetin ise, yeme ,içme ,giyme tutkusundan ibaret olduğunu belirterek, yiyecek ve giyeceklerin sâlikin gözünde bir üstünlüğünün olmayıp, eşit mesafeye gelinceye kadar, nefsiyle mücadele içinde olması gerektiğini ifade eder. Ne zaman bunu başarırsa ,şehvete hakim olmuş olduğu görüşündedir. ³⁹³ Gazabın kaynağı, sâlikin kendini beğenmesi ve kibirden uzaklaşmamasıdır. Zira, gazabın kaynağı budur. Ona göre gazab; küllerle örtülmüş sönmemiş bir ateş gibi, kalbin içinde gizlenmiştir. Gazab, kibir sebebiyle meydana çıkar. İbrahim Hakkı, gazabın harekete geçtiği anda, onu sakinleştirmenin yolunun,nefsin zaafını düşünerek o hareketin başkalarına musallat olması, öfkeyi dindirmekteki sevabı ve onu serbest bırakmaktan dolayı gelecek azabı düşünmek lazım olduğunu belirterek, Allah'ın kişinin kendisi üzerindeki gücünün kendisinin başkası üzerindeki tasarrufundan çok daha fazla olduğundan ve onun azabının şiddetli olduğunu hatırdan çıkarmaması lazımdır. Gazzabın diğer bir çaresi de, gazab anında ayakta olanın oturması, oturanın sırt üstü yatarak gizlice duâ okuması,olduğunu belirterek, Allah'ı hatırdan çıkarmamanın esas olduğu düşüncesindedir. ³⁹⁴

Gazzâlî, gazab ve şehvete karşı, kalbin diğer kuvvetlerinden “ilim, hikmet ve tefekkür” gibi kuvvetlerinden sâlikin faydalanmasının esas olduğu vurgular. Şayet sâlik, bu kuvvetlerden yararlanmaz ise helâk olacağı görüşündedir. Gazzâlî, akıl ve fikir kuvvetlerini vezir ve müsteşâra benzetir. Şehveti, yiyecek ve içecek maddelerini temin eden hizmetçiye, gazabı da hükümdarın muhafızlarına benzetir. Vezirin, hilekar hizmetçinin bozuk fikirlerini hükümdara söyleyerek, hükümdarında hizmetçiye muhafızların emrine vererek terbiye ettiğini belirtir. Şehvetin karşısına da gazabı dikerek birbirlerine karşı getirmek, akıl ve fikre itaât etmek suretiyle güzel ahlaka kavuştuğu görüşündedir. Aynı zamanda Gazzâlî "Riyazet-i Nefs" diye isimlendirdiği mustakil bir kitabı da te'lif etmiştir. ³⁹⁵ Sivâsî ,amellerin kalbte bir tesirinin olduğunu izah ederken, güzel ahlakın nur olarak gönül aynasına yansıdığını, günah karartılarını nurunun miktarınca kaldırdığını söylüyor. Ama kalbte bu nurların parlamasına engel olan sebeplerden bahsetmez. Oysa Gazzâlî, beş sebepten ötürü, kalbde nurlar parlamaz, demektedir.

³⁹³ Krş.. İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 586-587.

³⁹⁴ İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 86-87.

³⁹⁵ Gazzâlî, a. g. e, c. III, s. 16-17.

Kalpte Bilginin ve Nurun Doğmasına Engel Beş Sebep:

1-Zatından noksanlık olur,çocuk kalbi gibi, o noksan olduğu için ,malumat burada parlamaz.

2-Kalbin günahlarla kirletilmiş olması, şehvi hislerle paslanmış olan gönüller kararmış oldukları için Hakk'ın zuhuru engel olurlar.

3-Kalbin, aranılan hakikat yönünden istikametten ayrılmış olmasıdır. Zira itaat eden salih bir kalb, her ne kadar saf ve temiz ise de, Hakk'ı aramadığı ve aynasını matluba doğru çevirmediği için, hakkında parlaklığı orada tecelli etmez.

4-Kişinin taklitle öğrendiği bilgilere oluşan itikat ve inaclar, bu nurun ve bilginin doğmasına engel olur.

5-Aranan şeyin hangi yönden elde edeceğini bilmemektir. Mesela: İlim arayan kimseye bilinmeyen bir ilmi araması uygun düşmez. Bu ancak, aradığına uygun ilimleri düşünmekle mümkündür.³⁹⁶

Havâtır:

Kalb bahsi anlatılırken “havâtır”dan bahsetmemek olmaz. Havâtır “Hatır”, verilmiş, hibe edilmiş, insan içinde duyduğu ses,³⁹⁷can kulağı ile işitilen sedâ gibi manalara gelir. Bu ses ilham kaynağına göre, hatır-ı Hak, ilham, hatır-ı şeytan, hatır-ı nefis, hevâcis ve vesvese gibi isimlerle isimlendirilir. Peygamber Efendimiz (s. a. v.) havâtır olayının temel kaynağının iki asıldan meydana geldiğini belirtir. Nefs ve şeytandan kaynaklanan havâtırın aslının şeytan olduğunu, melek ve Cenâb-ı Hak'dan kaynaklanan aslın Allah'u Teâla olduğunu bize bildiriyor. Şöyle ki, Sühreverînin Abdullah b. Mesud'tan rivayet edildiğine göre, Peygamber (a. s.)”Muhakkak şeytanın ve meleğin, insanoğlu üzerinde yönlendirici bir etkisi vardır ,şeytanın etkisi; kötülüğe sevketmeye ve hakkı yalanlamaya,meleğin etkisi ise ;hayra ve hakkı tasdik etmeye yöneliktir. Meleğe ait, hayra yönelik tesiri gönülde hisseden kimse bunu Allah'tan bilsin ona hamdetsin kötülük tarafına çekmeye çalışan bir tesiri hisseden kimsenin şerrinden Cenâb-ı Hakk'a sığınsın.”³⁹⁸ buyurdu. Ve ardından şu ayeti okudu. ”Şeytan sizi fakirlikle korkutur, ve size çirkin şeyleri yapmayı emreder.”³⁹⁹Havâtır,kalblere gelen bir hitap şeklidir. Havâtır, bazan Cenâb-ı Hak'tan, bazan meleklerden bazan şeytanın ilgasıya olur. Bazende nefsin kavuşması şeklinde Görülür. Kuşeyrî, melekten kaynaklanan havâtıra, ilham, nefisten meydana gelen havâtıra, “hevâcis”, şeytandan kaynaklanana, “vasvas(vesves)” ismini verirken, Cenâb-ı Hakk cihetinden gelene

³⁹⁶ Gazzâlî, a. g. e, c. III, s. 30-31;Krş. Necip Taylan, a. g. e, s. 102-103.

³⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, c. IV, s. 164.

³⁹⁸ Tirmizî, Tefsiri Sureti'l-Bakara, 35;Sühreverî, a. g. e, s. 573.

³⁹⁹ 2. Bakara/268.

ise;” havâtır-ı Hakk” ismini veriyor. ⁴⁰⁰Havâtır, bir başka şekli ve ondan daha genel olan kulun kastı olmadan kalbine gelen şeye varidât ismi verilir. Buna “vakiâ” denir. Yani ansızın kalbe gelen şeydir. Varidât, ⁴⁰¹sadece hitap türünden olmaz, hal türündende olabilir. Varidlerde bazen Hakk’tan, bazen ilimden dolayı gelir. ⁴⁰²Kelabâzî(ö. 380-384/990-994) Ta’ârûf adlı eserinde hatırların nasıl keşf edileceğini şöyle izah eder: “Allah’tan olan hatır, tevhid nuru ile; melekten olan hatır, mârifet nuru ile kabul edilir. Nefs, iman nuru ile hevâ ve hevesinden menolunur. Şeytana ise, İslam nuru ile karşı konulur.”⁴⁰³

Kuşeyrî, şeyhlerin, haram yiyen kimsenin ilham ile vesveseyi birbirinden ayıramyacağı üzerinde ve nefsin doğru, kalbin yalan söyleyeceği üzerinde ittifak ettiklerini nakleder. ⁴⁰⁴Cüneyd-i Bağdadî(ö. 297/909) ise,nefsin hevacesi ve şeytanın vesvesesinin şu şekilde ayrılacağı görüşündedir;”Nefs, senden birşey isterse, bunda inat eder, direnir. Bu hususta bir zaman sonra bile olsa muradına vasil olup, maksadını elde edinceye kadar ısrar eder durur. Meğer ki, nefse karşılık açılan savaş, samimi bir şekilde devam ettirilmiş olsun. Bu halde bile, isteği konusunda sana tekrar tekrar münâcaat eder. Şeytan seni bir günah işlemeye çağırır da, sen o işi yapmamak suretiyle ona muhalefet edersen, başka bir günah işletmek için, seni kandırmaya çalışır. Çünkü, şeriata muhalif bütün davranışlar, şeytana göre müsavidir. Şeytanın maksadı daimi surette seni her hangi bir günaha bırakıpta, hususi surette belli bir günahı işletmek gayesinde değildir.”⁴⁰⁵ Burdan da anlaşıldığı gibi, nefsin amacı, haramdan veya mübah olan şeylerden kendini tatmin etmektir. Fakat şeytan ise, insana her hangi bir günah işletmek suretiyle kendi tatminine ulaşır. Nefs isteğinde taki o şeye kavuşuncaya kadar devam eder. Bu bazan yıllarca devam edebilir. Tasavvuf tarihinde nefsin terbiye etmek için kırk yıl ekşi bir ayranı ona vermekte direnen meşhur sûfiler, kimi şairlere ilham etmişti. İşte bunu tipik örneklerinden biri kimi zaman tasavvuf şiiirleriyle tanınan Necip Fazıl Kısakürek’e ilham etmiş olmalıdır ki, şöyle bir beyti vardır.

⁴⁰⁰ Kuşeyrî, a. g. e, s. 217-218.

⁴⁰¹ Vârid:Kulun kastı olmaksızın gaypden kalbe gelen manalara denir. Süleyman Uludağ a. g. (sözlük) s. 511.

⁴⁰² Kuşeyrî, a. g. e, s. 220; Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, İstanbul 1992, s. 482.

⁴⁰³ Kelâbâzî, a. g. e, s. 135

⁴⁰⁴ Kuşeyrî, a. g. e, s. 218;Krş.. Sühreverdî, a. g. e, s. 580.

⁴⁰⁵ Kuşeyrî, a. g. e, s. 218-219;Krş.. Süleyman Ateş, a. g. e, s. 481.

Allah dostu odur ki, nefesine tek pay biçmez

Kırk yıl bir ekşi ayran özler de onu içmez.⁴⁰⁶

Çağımız Sûfilerinden Abdulkadir es-Sûfi, varidi sûfinin kalbini doldurup taşıran bir sele benzetir. Bunun sayesinde tecrübe merkez olan nefsin sırlarının dağılıp çözüleceğini ve nefsinin kendi vâridinin sınırlarında bitmediğini, algılamasına giren herşeyi, nesneleri, kişileri ve mekanı da kuşatıp içine aldığını, bildiğini belirtir. Bunlarla kendisi arasında hiçbir fark göremediğini ve bütün bunlar olurken, duyuların karışmadan meydana geldiğini söylüyor. Bunun sebebin ise, nefsin nur taşkınına uğramasının olduğu görüşündedir. Bu görüşünü şöyle ifade ediyor. "Kalbte bir pınar gibi, şırıldayanlar aşkın ilk belirtileridir. Ve o hâlâ bunun kendisinden varoluşa doğru aktığını zanneder. Ama aslında onu bir girdâp gibi kendi içine çeken varoluşu doldurup taşırmaktadır. Bütün ameller onu amelleri olur. Bütün herşeyde onun ruhu vardır. Bu ayrılık engelleri ilk çözüldüğüdür. Geçici olarak zamansız kalmıştır. Mekan erir ve tevhid deryasından tadar."⁴⁰⁷ demektedir. Bazı sûfiler ise, varidâtın amel cinsinden insanın kalbine geldiği ve çeşitli varitlere kalbin ihtiyacının olduğunu, bundan dolayı da müslümanlara değişik şeylerin farz kılındığı görüşündeler.⁴⁰⁸

Birde Kuşeyrî havâtır türünden olan şahidden bahseder. Şahidin çoğulu şevahiddir. Sûfiler, şahid sözü ile o anda insanın kalbinde hazır ve mevcut olan şeyi kastederler. Sûfilere göre gaib olan birşeyi gözönündeymişcesine kuvvetli bir şekilde hatırlama olayıdır. Bir kişinin kalbini neyin düşüncesi kuşatıyorsa o şey, o şahıs için bir şahid olduğu görüşünde oldukların belirtiyor.⁴⁰⁹ Mahir İz (ö.1974) ise, şahid konusunda şöyle diyor, "Kalbin kendisiyle beraber olduğu şey, sevgi âlemi, vecd gibi.."⁴¹⁰

Sivâsî'nin, kalbin seyr-i süluk anında yükselme anındaki hallere değinmediği göze çarpıyor. Hevâtır-ı varidâtın ve şevâhidin v. b. atlanması bunu gösteriyor.

⁴⁰⁶ Necip Fazıl Kısakürek, Çile, İstanbul 1986, s. 85.

⁴⁰⁷ Abdulkadir es-Sûfi, **Yüz Basamak**, (Çev:Yusuf Tatlısu) Ankara 1993.

⁴⁰⁸ Said Havva, **Ruh terbiyemiz**, (Çev: Cengiz Yağcı,) Petek Yay. İstanbul Trz., s. 98.

⁴⁰⁹ Kuşeyrî, a. g. e, s. 220.

⁴¹⁰ Mahir İz, a. g. e, s. 168.

Telvin ve Temkin:

Yine müellifimizden “mü’minin kalbi Allah’ın arşıdır. ” Beni yerler ve gökler almadı, lakin bir mümini kulumun kalbi aldı”⁴¹¹ gibi mevzû hadisleri kullanmadığını görüyoruz. Onun aynı zamanda ayet ve hadisleride çok sınırlı kullandığını da görüyoruz. Sivâsî,mümin kulların kalbleri zikir nuru ile öyle bir seviyeye gelir ki, vahşi hayvanlar dahi tasarrufta bulunabilecek seviyeye ulaştıklarından bahseder. Bu hali, bir azizin arslanların kulağından tutarak başlarını birbirine vuruşunu naklediyor. Yine aynı azizin zikrinde gevşeklik yapması ve nefsinin rahatlatmak için, yatıp uyuması sonucunda, bir sivrisineğin karşısında düştüğü acziyeti anlatırken ,o azizin hangi halet-i ruhiyetde olduğunu anlatsaydı daha iyi olurdu kanaatindeyim. Zira, Sûfiler seyr-i süluk esnasında, bazıları “telvin ehli” bazıları da “temkin ehli”dir. “telvin,” renkten renge girme, sürekli değişme manasındadır. “telvin ehli,” halden hale giren bir velinin halidir ki, bir halin kendilerinde karar kılma olayı yoktur. Bu tip veliler her an için yükseliş ve düşüş içindedirler. “temkin” ise, bir mekanda yerleşme, karar kılma, istikrarlı olma, devamlı olma, değişmeme gibi manalara gelmektedir. “Temkin ehli” ise, bir velinin bir halinin artık onda değişmez konuma gelmesi ,balığa su, canlıya hava mesabesine gelme hadisesi gibi, bir ruhani mevkiye gelme olayıdır ki, bu hakikat ehlinin makamıdır. ⁴¹²

Buradaki aziz, yükseliş ve iniş durumunda olan bir velidir. Yani halden hale giren telvin ehlidir. Eğer bu aziz, temkin ehli bir veli olsaydı, kendine ibadet ağır gelmiyecekti. Zira, temkin ehli için ibadet, bir balık için su ne ise, o konumdadır. Aynı zamanda, aslanların kafalarını birbirine toslama olayıda kendinde makam olarak verilen bir tasarruftan olacağı için, her ne zaman istese vukû bulabileceğinden, aslanların kulaklarından tutup birbirine tostlayabilecekti. Zira Kuşeyrî, telvin ehlinin,ebedi olarak ziyadeleşme ve fazlalaşma halinde olduğunu belirtirken, temkin sahibinin önce vuslata, sonra ittisale ermiş olduğunu belirterek şöyle diyor; “Beşerî ve nefsanî hükümdarın yok edilmesini, hakikat sultanın sâliki istilâ etmesi kastedilmiştir.

⁴¹¹ Aclunî, c. II, s. 130.

⁴¹² Kuşeyrî, a. g. e, s. 211;Krş.. Hucvirî, a. g. e, s. 520-523. ; Sühreverdî, a. g. e, s. 659 ;Sülemî, a. g. e, s. 131 ; Mevlânâ , Ali b. Hüseyin, **Reşahat**, (sad. Necip Fazıl Kısakürek), İstanbul 1991, s. 114-115.

Bu hal kulda daimi olursa o kul temkin sahibi olur.”⁴¹³ diyor. Sivâsî’nin diğer bir hikayede de bir şeyhin, ölümü yaklaşmış bir padişahın kızını şifâ bulması için bedel olarak vermesi karşılığında şefaât ederek ,sıhhate dönmesi olayını da tefsirin önemli kitaplarından “Tefsir-i Kebir” ve kelâmın çok değerli kitaplarından “Şerhü’l-Mevâkıf” gibi eserlerin “eceli müsemma” bölümlerine teferruatlı bilgi için bakılabileceğini işaret etmesi olayı sık olmasa da referans gösterme açısından çok önemli bir hadise olduğunu da belitmemiz gerekir.

Velilerin Nazarı:

Sivâsî, “Menâzilü’l-Arifin”de geçen hikayelerde,ister padişâhın kızının hayata dönmesi hikayesindeki şeyhin durumunda olsun , isterse Abdulkâdir Geylânî’nin çocuğunu kaybeden annenin kendisine yalvarması sebebiyle kadının kaybolmuş çocuğunu, duâ ve münâcaatı neticesinde, annesine kavuşmasına vesile olması olayında olsun, her iki velinin de temkin ehli bir veli olduğu vurgulanarak izah edilse daha iyi olurdu. Zira onüçüncü varakta Sivâsî “bu kategorideki veliler, mümkünattan neye iradelerini bağlarsa eserleri bâki kalırdı. Süphesiz ki, nefsleri “nefs-i Rahmani”dir. Ve nazarları, nazar-ı Deyyândır.” derken, bir noktaya işaret ediyor. Veli, Allah’a yakınlıkta öyle bir aşamaya gelir ki, o zatın istekleriyle Allah’ın iradesi bütünleşmiş olur. O velinin bir şeyin olmasın dilemesi, Allah’ın dilemesi kadar etkili olacağı görüşünde olanlar çoktur. İşte bu görüşte olanlardan biri de Abdulkâdir Geylânî’dir. Bir velinin muradının, gerçekleşmesi demek, Allah’ın iradesinin tecelli etmesi demektir ki, bu da ancak temkin makamına ulaşmış kutsi velilerde olur. ⁴¹⁴

Bu konuda gerek Abdulkâdir Geylânî, gerek İbn Arabî ve gerekse, Hoca Ubeydullah gibi tasavvufun büyüklerinden olanlar, Allah’ın arif kuluna verdiği tasarruf ile himmetle mahlukları dahi diriltebileceğini ifade ederken tıpkı, Hz. İsa’nın mucizesinde olduğu gibi arifin de, himmetinden zuhur eden tasarrufların Allah’ın izniyle olduğunu ifadeyle beraber şu ki; arifin iradesi Allah’ın iradesinin dışında değildir. ⁴¹⁵ Bunun için peygamber (s. a. v) bir hadis-i şerifte şöyle buyuruyor. “Kulum

⁴¹³ Kuşeyrî, a. g. e, s. 211.

⁴¹⁴ M.M. Şerif, İslam Düşünce Tarihi, c. I, s. 392.

⁴¹⁵ İbn Arabî, *Fusûsü’l-Hikem*, (Çev: Nuri Gençosman), İstanbul 1992, s. 93-94. ;krş.M. M. Şerif, a. g. e, c. I, s. 392; Mevlânâ, Ali b. Hüseyin, *Reşahat*, s. 146-147.

kendisinin üzerine farz kıldığım ibadetleri işleye işleye yaklaştığı kadar başka bir şeyle bana yaklaşılamaz. Kul daimi surette nafil ibadetlerle de bana yaklaşır. Hem o kadar çok yaklaşır ki, en nihayet ben onu sevdim mi ? O kulun, gören gözü, işiten kulağı, olurum. Artık o benimle görür ve benimle işitir. ”⁴¹⁶

Bu hadisi şerifi biraz daha geniş düşünüldüğü zaman Allah gören gözü, işiten kulağı olduğu gibi, bir Sûfinin murat eden iradesi, güç yetiren kudreti de olabileceğini anlayabiliriz. İşte bu şekilde bir yorum yapmak suretiyle mesele daha aydınlanmış olurdu.

Sivâsî, kalblerin nuraniyetle birbirlerine tesir ederek faydalandırdıkları gibi, kararmış kalblerinde birbirlerine kirlenme ve kararmada etkilediklerini ifade eder. Aynı zamanda nuranileşmede zirveye ulaşmış feyiz ehlinin kalbindeki yoğun nur sebebiyle bazı harikulade (kerametlerin) görüleceği gibi, günah kirleriyle kararmış haset ve çekemezlikte çok ileri boyutlara ulaşan kafirlerin, bazılarında olağan üstü (istidraci) hallerin görülebileceğini söylüyor. Buna misal olarakta peygamberimiz (s. a. v) zamanında yaşayan ”Beni Esed kabilesinden”⁴¹⁷ bir hasetcinin nazarının, bir hayvanın ölümüne sebep olacak kadar güçlü olduğundan bahsediyor, Oysa nazar olayını biraz daha açabilirdi. Zira, nazar olayı, tasavvufta çok önemli yeri işgal eder. Nazar: lugata gözle kavrama ve bilmé manasındadır. Gözle bakma ve kalble bakma olarak ikiye ayrılır.⁴¹⁸ Tasavvuf ıstılahında ise, kemale ulaşmış, kamil insanın, müridlere ve süluk ehline bakışları ki, bu bakış müridlerin ruhlarına tesir ederek, onlara yeni bir şekil vererek, gönül dünyalarını feyzle doldurarak kemale ulaştırır. Bu nazarın olgunlaştırıcısı mevkinde kullanılmıştır. Tarikatların hepsinde mürşidin nazarın feyzin coşmasına sebep olduğu kabul edilir.⁴¹⁹

Sülemî’ye göre, mürşidin müride olan nazarının önemi çok büyüktür. Ona göre, sahabeler arasındaki dereceler dahi Peygamber (s. a. v.)’in nazarından ve muhabbetle kalbinin yönelmesinden kaynaklanıyor. Peygamberin nazarı Ebu Bekir’e daha fazla ve tam olmasından dolayı, kendisinden cihad için sadaka istendiğinde

⁴¹⁶ Buharî, Rikak, 38; İbn Mace, Fiten, 38.

⁴¹⁷ er-Razi, Tefsir-i Kebir (Mefatihü’l-Gayb), c. XXX, s. 88. Beni Esed kabilesindeki bu hasedci kişinin nazar olayını burada Razi, nakletmektedir.

⁴¹⁸ İbn Manzûr, Lisânü’l-Arab, c. V, s. 215.

⁴¹⁹ M. Zeki Pakalın, c. II, İstanbul 1993, s. 664. ; Süleyman Uludağ, a. g. e, s. 465-466.

malının hepsinin vermesi kolay oldu. Ömer b. Hattab'a, Peygamber (a. s)'ın nazarı, Ebu Bekir'e göre eksik olduğundan, o malının yarısını getirirken, Sad ibn Vakkas'a âlemlerin Efendisinin nazarı, daha az olduğu için malının üçte birini vermeyi teşvik ettiğini belirterek müridin nazarı kadar müridin bereketleneceğini vurgular.⁴²⁰

işte bundan dolayı bütün tarikatlar nazar olayına değer verirken, bunlar arasında özellikle melâmiler ve ondan sonrada en büyük değeri, mevleviler veriyor. Özellikle mevleviler, semâ âyinlerinde nazar olayını bizzat birbirlerine nazar etmeleri tarikat esaslarındandır.⁴²¹

Şunu da belirtmek gerekir ki, nazar nurlu kalbten meydana gelirse, bu nuru kaldıracak kapasitede ise, Hakk'a yönlendirir ve derecesini yükseltir. Eğer kişi o seviyede değilse, bu nuru taşıyamıyacağından ölümüne de neden olabilir.⁴²² Aynı zamanda nazar günahlarla çok kararmış bir kalbden gelirse, ya muhatabının ölümüne sebep olur veya kötülüğe sevk ederek, günah işletebilir diyebiliriz. Aynı zamanda nuranî kalbten gelen hayra vesile olan nazarın neticesinde keramet, kararmış kalbten gelen nazarın neticesinde oluşan harukulade hale de istidrac diyebiliriz.⁴²³ Zira gönülden gönüle gizli bir yol vardır ki, bunu gönül ehliden başka kimse bilemez. Bu yol, kişilerin kalblerindeki durumlarına göre değişir. Çok yoğun olan kalbler iyilikte ve kötülükte cazibe merkezi yani kutup olur.

Kalbin Manevi Tasarrufu:

Tabî'dir ki, nazarın arkasından gelen tasarruf gücü anlatılmadan, bu meselelerin anlaşılması zordur. Tasarruf faaliyet gösterme, yetki kullanma anlamında ve Allah'ın eşyayı ve bütün varlıkları velisine musahhar kılması anlamındadır. Oysa hakikatte tasarrufta bulunan Allah Teâlâdır. Velilerde himmetleriyle varlıklar üzerinde Allah'ın izniyle tasarrufta bulunurlar.⁴²⁴

İbn Arabî, rasûllerin ancak kendilerine vahyolunanla hükmedebileceklerinin ve tasarruf kudreti bildirilirse tasarruf edenler, tasarruftan men edilirse vazgeçerler. Eğer

⁴²⁰ Sülemî, a. g. e, s. 11.

⁴²¹ M. Zeki Pakalın, a. g. e, c. II, s. 664.

⁴²² Sultan Veled, Maârif, (Çev: Meliha Ambarcıoğlu), İstanbul 1991, s. 42.

⁴²³ Kelâbâzî, a. g. e, s. 108-109.

⁴²⁴ Süleyman Uludağ, a. g. e, s. 469-470.

tasarruf serbest bırakırsa terketmeyi uygun görduklarını anlatırlar. Şeyh Şibli'nin ,oğlu Ebu's-Suud'un kendisine onbeş seneden beri tasarruf verildiği halde, onu zarafet icabı terkettiğini bildirmiş olduğu bu hali,İbn Arabî doğru bulmaz. Ebu's-Suud'un bu davranışı, İbn Arabî'ye göre, tasarrufu boşa harcamak olarak değerlendirilmektedir. İbn Arabî, kendisinde tasarruf yetkisi verildiğini fakat, kendisinin mârifetin kemalinden dolayı tasarruf yetkisini terketdiğini söylüyor⁴²⁵

Bu tasarruf olayını, özellikle Nakşibendi tarikatının büyüklerinin tâ müridlikden halifelige geçişlerine kadar, çok kullandıkları, Reşahat'ta yer yer vurgulanıyor.⁴²⁶Yine bir Nakşibend müridi olan Necip Fazıl Kısakürek, Şeyhi olan Abdulhakim Arvasi'nin, kendisinin kalbine nazar ederek tasarrufta bulunduğunu fakat kendisinin kemal noktasına gelmediğinden, kalbinin şiddetli ağrı karşısında dayanılmaz duruma geldiğini nakleder. Buna benzer olayı bir Reşahat müellifi kitabında nakletmektedir.⁴²⁷

Tabi nazar olayı esnasında, yoğun olan kalbden az yoğun olan kalbe nur akarak muhatabı istenen seviyeye getirir. İşte bundan dolayıdır ki,"Risaleyi Kudsiye" de bir beyitinde şöyle deniyor.

Gönülden gönüle bir yol vardır halilâ

Minel kalbi ilel kalbî sebilâ⁴²⁸

Yunus Emre'nin de nazar hakkında şu dörtlüğü meşhurdur. Zira Yunus'a ermiş insanların nazarı bırak insana tesir etmesini basit toprağı mücevher kılacak kadar etkilidir. İşte bunu belirten dörtlüğü:

Erenlerin nazarı toprağı güher eyler

Erenler kademinde toprak olasım gelir

Mevlânâ Hüdâvendigar bize nazar kılalı

Onun göklü nazarı gönlümüz aynasıdır.⁴²⁹

⁴²⁵ İbn Arabî, a. g. e, s. 176.

⁴²⁶ Mevlânâ, Ali b. Hüseyin, a. g. e, s. 52-53.

⁴²⁷ Necip Fazıl Kısakürek, **Batı Tefekkûfı ve İslam Tasavvufu**, İstanbul 1994, s. 154-155.; Mevlânâ, Ali b. Hüseyin, a. g. e, s. 237.

⁴²⁸ Şeyh İsmet Efendi, **Risaleyi Kudsiye**, İstanbul 1383, s. 32.

⁴²⁹ Yunus Emre, Divanı, (Haz: Faruk K. Timurtaş) Ankara 1986, s. 48 .

Mürşidin nazarı müride hayat verirken aynı zamanda onu hak yolda ram eder. İşte Necip Fazıl'ın "Çile" adlı şiir kitabında bu hususu aydınlatmaya yarayan bir beyit şöyledir.

Bana yakan gözler ile bir kerecik baktınız;
Ruhuma büyük temel çivisini çakdınız! ⁴³⁰

Son olarak Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) şu sözüyle nazar bahsini tamamlamak istiyorum. "Hakk'ın öyle kulları vardır ki, ibâdına nazar ettikleri vakit, onlara libas-ı saadeti giydirirler. Zira onların nazarlara, Hakk'ın nazarı ve inayetleri, Hakk'ın inayeti, gazabları, Hakk'ın gazabıdır. "⁴³¹

Sivâsî, kararmış kalb sahiplerinin ve hasetçi kimselerin kalblerinin tesiri sihir kabilinden olduğunu belirterek, Beni Esed Kabilesindeki, hasetçinin Peygamberimiz (s.a. v) e nazarlara etkisiz kılmak için, Allah'ı Teâlâ'nın "Kalem" suresinin 50-51. ayetlerini nazil ettiğini, müminlerinde bu gibi durumlarda, bu ayetlerden okumak ve yazıp yanında taşımak suretiyle korunacağını kaydettikten hemen sonra, ahlaki derecelendiriyor ve insanın değerinin suret, güç ve beden her hangi bir özelliğiyle olmadığına değinerek, tafsilatıyla anlatıyor. Oysa ki bunlar, kalbin bedenin üzerindeki tasarrufları anlatılırken ve uzuvları zikredilirken anlatılsa, daha yerinde ve konu bütünlüğü açısından daha iyi olurdu.

Tabîi olarak bu kıyaslamalar yapılırken, bazı hataları, âfâki değerlendirme ve kıyaslamaları da görüyoruz. Mesalâ; "şekil bakımından güzellik ve çekicilik, fazilet önemli olsaydı, insanların çoğunluğunu temsil eden kadınların akılları noksan olduğu halde değerli olmaları gerekirdi." sözleri, tenkide ve eleştiriye çok müsait sözler olduğu kanaatindeyim. Zira Kur'an-ı Kerim; "**Biz, insanı en güzel biçimde yarattık.**"⁴³² derken, kadın erkek ayrımı yapmıyor ve mârifet elde edinilmesi ile ilgili ayetlerde, çoğunlukla erkeklere, bazende kadınlara hitap edilmiyor, müştereken "insana" hitap ediliyor. Zira psikolojik bir vakiadır ki; kadın erkeği yakışıklı görür, erkekte aynı şekilde kadını güzel görür ve değerlendirir. Bu olay tamamen iç salgı bezlerinin kişinin değerlendirme duyusu olan belleğini yönlendirmesinden ibaret olan

⁴³⁰ Necip Fazıl Kısakürek, Çile, s. 75.

⁴³¹ Mevlânâ, Fihi Mâ Fih, s. 222

⁴³² 93. Tin/4

bir yanılgıdır.⁴³³ Buradaki değerlendirme köklü bir geleneğin etkisinde kalarak, erkek gözüyle kadına bakışla ilgili bir değerlendirme olduğu kanaatindeyim.

Sivâsî, insanın kıymeti beden gücüyle olsaydı ondan daha güçlü hayvanlar varken insanda fazilet kalmıyacağını ifade eder. Aynı zamanda hile ve desisede de şeytanın insanlardan çok daha ileride olduğunu söylerken; Meseleyi öyle bir boyuta getiriyor ki, insanın faziletinin cinsel yönden de olamayacağını vurgulayarak, bu yönden kuşların en hakiri olan serçe kuşundan dahi çok aşağı seviyede olduğunu söylerken, serçe kuşunun günde yüz defa çiftleşmesinden bahsetmesin de çok mübalağalı ifade kullandığı kanaatindeyim. Zira buradaki, yüz defa tabiri tıpkı arap belâgatında “yetmiş kez” gibi kesretten kinaye olduğu kanaatindeyim.

Nefsini Bilen Rabbını Bilir İzahı:

Buraya kadar da görüldüğü gibi, Sivâsî'nin nefsin derin bir tahliline girmedigini tesbit etmiş bulunuyoruz. ” Nefsini bilen, Rabbını bilir. ”⁴³⁴ sözü üzerine bina edilemek istenen fikirler, bu bölümde beklendiği kadar açıklanmamış ve tasavvufta çok büyük önem arz eden nefsin mertebeleri ise, pek kısa olarak “Mârifetü'l-Ahret” bölümünde 29. varakta izah edilmeye çalışılmıştır. Oysa ki, nefsin çeşitleri, mertebeleri ve “Nefsini bilen, Rabb'ını bilir ” sözünü Sûfilerin değerlendiriş şekilleri izah edilerek bu konunun aydınlatılması gerekirdi. Ayrıca mârifetullahta, bu sayede daha iyi izah edilmiş olurdu.

Nefsin tarifi ve kuvvetleri hakkında daha önce izahatlar yapıldığı için, burada Sûfilerin “Nefsini bilen, Rabbını bilir. ” sözlerinden ne anladıklarını açıklamaya çalışacağım.

Hucvirî, insanın kendi hakikati hakkında bilgi sahibi olmasının farz olduğunu belirtirken; nefsi hakkında bir şey bilmeyenin başkası hakkında hiç bir şey bilemeyeceğini vurgulayarak, Allah'ı Teala'yı tanımakla mükkel olan bir kulun herşey den önce, kulun kendi nefsini tanıması gerekliliğini “Nefsini bilen, Rabbını bilir” Hz. Ali'nin sözünü hadisi şerif olduğunu söyleyerek, temel ilke olduğu

⁴³³ Köknel Özcan, a. g. e, s. 38-41.

⁴³⁴ Aclunî, a. g. e, c. II, s. 343. Aclunî, Bu hadisin sahih olmadığı bildirirken şöyle bir cümlede ekliyor. ”İbn Arabî; bu hadis her ne kadar rivayet yönünden sahih değilse de bizim katımızda keşifle sabittir. ” demektedir.

görüşündedir. ⁴³⁵Hucvirî, bu sözü şöyle izah eder. “Nefsinin fâni olduğunu bilen, Rabbını bâki bir varlık olduğunu bilir. Nefsini zilletle tanıyan, Rabbını izzet sahibi olduğunu anlamış olur. Nefsini ubudiyetle tanıyan, Rabbını rububiyetle tanıyabilir. ” ⁴³⁶Kendine en yakın olan, kendini tanımayanın, diğer varlıkları tanımasının imkansızlığını belirterek, kişinin kendini bilmesinin önemini izaha çalışır. Hucvirî, insanı sadece ruhtan ibaret kabul eden ehli kible olan kimseleri de tenkit ederek, muhakkiklerin görüşünü benimsemektedir. İnsanın, ruh, nefis ve beden üçlüsüyle insan olduğunu belirterek, ruhun akıllı, nefsin hevesi ve bedeninde his sıfatlarının varlığıyla insanın, bütün âlemin numunesi ve nişanesi olduğunu ifade ederek, insanın kendini tanıması demek aynı zamanda, ruhun da tanınması manasına geleceği, ruhun da tanınması demek, aynı zamanda, yerin ve göğün nuru olan, Allah’u Teâla’nın tanınması anlamına geldiğini de değişik bir ifadeyle söylüyor. ⁴³⁷

Tasavvuf tarihinin seçkin simalarında biri olan Sülemî ise, “Nefsini bilen Rabbını bilir. ” sözünün hadis olmadığının farkında olarak, bu sözün seleften birine ait olduğunu söyler ve bu kelâm-ı kibara şöyle bir mana verir. Sülemî, kulun kendini bilirken, Rabbını bilemeyeceğini, kulun ancak, kendini unuttuğu zaman Rabbını bilebileceği görüşündedir. Ebu Turâb en-Nehşebi’nin şöyle dediğini rivayet eder. “Allah’ın ahlakını bilmeyen kimse Allah’ı bilemez. İnsan ancak Allah’ın emirlerini bilmekle mârifetin esasına erer. Rabbını bilirse, onun hükümlerini ve emirlerini bilir. Gücü yettiğinde emirlerini tutar. Böylece onun üzerinde sıdk alametleri belirir. Sonra sıdkta iyice meleke kazanır, sâdıklardan olur. ” ⁴³⁸ Sülemî, kişinin kendini unutarak Allah’ı bileceğini söylerken, sûfilerin fenâ, mahv, gaybet, sekr ve cezbe hallerini kastettiği kanaatindeyim. Çünkü bu durumlarda kulun tamamen kendini kaybetmesi olayı söz konusudur. Bu olay tıpkı bir sarhoşun içkinin aklını başından alarak, insanın bilinç altındaki düşüncelerinin fiillere dönüşmesi gibi manevi sarhoşluğun (sekr) tesiriyle de insan üst bilince yükselerek, hakikatın Sûfinin diline ve fiillerine sirayeti söz konusudur.

⁴³⁵ Hucvirî, a. g. e, s. 310.

⁴³⁶ Hucvirî, a. g. e, s. 311.

⁴³⁷ Hucvirî, a. g. e, s. 310-312.

⁴³⁸ Sülemî, a. g. e, s. 118.

Sühreverdî, Sûfilerin hepsinin “nefsi” kötülüklerin kaynağı olarak gördüğünü kabul eder. O, nefsi ateş gibi görür. Nefsin kıvılcımını bütün âlemi yakacak kadar büyük olduğuna inanır. Allah’u Teâla’nın nefsi önce Rasulüllah (s. a. v.)’e sonrada bir lûtûfla Sûfilere tanıttığını ekler. Bütün sâlik kulların, nefsin şerrinden Allah’a sığındıklarını nakleder. İşte bu şekilde kişinin kendini bilmesi Rabbini bilmesine vesile olduğunu söylemektedir. Zira insan nefsinin şerrini, hile ve desiselerini anlayarak onun oyununa ve tuzağına düşmeyerek Rabbına ibadet etmek suretiyle Allah’a yaklaşarak Allah’ı tanımaya imkan bulacağı görüşündedir. ⁴³⁹İbn Arabî de, Hakkı bilmenin Peygamber(a. s.) tarafından nefsi bilmeye bağlanmış olduğunu belirterek, Allah’u Teâla’nın “yakında biz ayetlerimizi onlara ufuklarda gösteririz”den kastın, kişinin nefsinin dışında olan âlem olduğunu bildirir. Aynı zamanda Allah’ın “biz ayetlerimizi onların nefslerinde gösteririz” demek suretiyle de kişinin benliğini kastettiğini belirterek “âfâk ve enfüse” bakanların onun hak olduğunu anlayacağını söyler. ⁴⁴⁰

Yine İbn Arabî,”Arif kendi nefsinden Hakk’ın nefsini anladı. Çünkü onun nefsi, Hakk’ın hüviyetinden başka birşey değildir. Kainatta hiçbir varlık yoktur ki, Hakk’ın hüviyetinden gayri olarak vücud bulsun. Belki o şey Hakk’ın aynıdır. Yani, bu suretlerde bilen anlayan ve tastik edên Hakk’dır. ”⁴⁴¹ diyerek, “vahdet-i vücûdu” bu sözlerle de izaha çalışıyor. Aynı zamanda İbn Arabî, Allah’ı bilmek isteyen kimsenin âlemide bilmesi gerektiğini belirtir. Çünkü nefsini bilen, nefsinde beliren Rabbini de bilebileceği kanaatindedir. Âlem’in Allah’u Teâla’nın ilahi isimleriyle üflediği bir nefhadan meydana gelerek yaratıldığını ifade ederek insanın nefsinin Allah’ın bir tecellisi ve isimlerinin yansıması olduğunu vurgulayarak,böylece nefsin bilinmesinin Rabbın bilinmesine zemin hazırlayacağı görüşündedir. ⁴⁴² Çünkü, İbn Arabî’ye göre insan, hakkın zuhurundan ibarettir. Hak ise insanın aslı ve kaynağıdır. Bundan dolayı, insanın kendi nefsini bilmesi, Rabbini bilmesine bir başlangıç olduğu görüşündedir. Böylece insanın Rabbini bilmesini nefsin bilmesinin bir sonuç olduğu izah ederken, kişinin doğrudan doğruya Rabbini bilmesinin imkansız olduğunu ve bunun ancak

⁴³⁹ Sühreverdî, a. g. e. s. 58.

⁴⁴⁰ İbn Arabî, a. g. e, s. 55.

⁴⁴¹ İbn Arabî, a. g. e, s. 154.

⁴⁴² İbn Arabî, a. g. e, s. 195.

nefsinin acziyyetini bilmesiyle, tam olarak nefsini tanıyacağını, nefsini tanımasıyla da Rabbini bilmiş olacağı görüşündedir.⁴⁴³

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ise, bütün âlem nura gark olsada, gözünde nur olmayan kimsenin asla o nuru göremeyeceği kanaatindedir. Ona göre asıl olan, nefisteki kabiliyettir. Nefsi başka, ruhu başka değerlendiren Mevlânâ, uyku vasıtasıyla bedenden ayrılan nefis, bedende hayatîyetini devam ettiren ruh olduğunu ifade ediyor. "Nefsinı bilen, Rabbini bilir."⁴⁴⁴ sözünün Hz. Ali'ye ait olduğunu belirterek, bu kelâmın nefis için söylendiğini, ruh için söylenmediğini vurgular. Bu sözü nefis içinde demenin makul olmadığını ifade ederken, nefsin şerh edilince herkes tarafından anlaşılacağını ve insanların o nefsi bilmediklerini vurgular.⁴⁴⁵ Yine bir vahdeti vücutçu Sûfî olan Yunus Emre, bu sözü veciz olarak şöyle izah eder:

İlim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsen ya nice okumaktır.
Okumaktan mâna ne kişi Hakk'ı bilmektir

Çün okudun bilmezsin ha bir kuru emektir.
Okudum bildim deme çok taât kıldım deme
Eri hale bilmez isen abes yire yilmektir.⁴⁴⁶

"Men arafe nefsehu" dersen evet değilsin
Melâikten yukarı seyran arzu kılarınsın
Bilmedin sen seni sedefte ne cevhersin
Mısra sultan olmadın Kenan arzu kılarınsın.⁴⁴⁷

Yürü var epsem ola (ne) simsarlık satarsın
Ali gibi er gerek iş bu sırra iresin
Muhammed Hakk'ı bildi, Hakk'ı kendüde gördü
Cümle yerde Hakk hazır göz gerektir göresi.⁴⁴⁸

⁴⁴³ İbn Arabî a. g. e, s. 326.

⁴⁴⁴ Acluni, a. g. e. 2. c, s. 343.

⁴⁴⁵ Mevlânâ, Celâleddin Rumî, *Fihî Mâ Fih*, s. 54.

⁴⁴⁶ Yunus Emre, a. g. e, s. 31.

⁴⁴⁷ Yunus Emre, a. g. e. s. 145

⁴⁴⁸ Yunus Emre, a. g. e. s. 208.

Yunus Emre, Ali gibi er gerektir derken, daha önce “Fihi Mâ Fih”te geçtiği gibi bu sözün Hz. Ali’ye ait olduğu imâ ediliyor. Mevlânâ’nın da bu sözü, vahdet-i vücûtcu bir anlayışla izah etmeye çalıştığını görüyoruz. Bir âyânda görülen her şeyin o olduğu gibi bu nefsi izahla da anlaşılmayacağı veya çok az anlaşılabileceğini ifade ederken, dinleyen kimse bu âlemin dışında bir âlem var olduğunu hissederse, onu talep etmenin ızdırabı meydana çıkar. İnsan bedeninde iki şahsın kavga halinde olduğunu, bununda büyük cihat olduğunu belirtir. İnsani tarafı, ilim hikmetini ve bedene hakimiyetini ister.⁴⁴⁹ Aynı zamanda nefsi bilmenin, yok olan maddenin mârifeti için değil, Allah’ın emirlerine uymak için olduğunu ifade eder. Ve der ki;”Ey çeşme sende güneşten bir nur vardır. Eğer o nuru tanırса güneşi tanırsın.”⁴⁵⁰ Mevlânâ’nın burada çeşmeden kastı insanın kendisidir. Çeşmedeki güneşten kaynaklanan nurdan da, insana üflenen ruhu kast etmektedir. Burdaki güneş ise ,Allah’dan kinayedir. İşte Mevlânâ’nın “Nefsini bilen, Rabbını bilir: ” sözündeki ,nefsiden muradın insana üflenen ruh olduğunu söyleyerek başlangıç dönemi Sûfilerinden ayrılarak, vahdet-i vücûtcu Sûfilerin anlayışını yansıtır. Bu sözdeki nefsi kelimesin Sultan Veled ise, şöyle izah eder. Her kim nefsini iyi tanırса o, şüphesiz ki, Rabbını da tanımıştır. İnsan ruhunun saf kaynakdan geldiğini, kişinin onu günahla, vesveselerle kirlettiğini belirterek, Allah’ı anmak suretiyle benliğini vesveselerden arındırmak suretiyle tekrar eski saf, temiz hale getirebileceği, bu sayede de Rabbını bilmesi kolay olacağı görüşündedir. O, bu konuda şöyle diyor. “Tanrı her şeydedir ve her şeyde insandadır. O halde bu tarzda kendini gören ,Tanrı’yı da görmüş olur. Tanrı’nın nuru senin kalbinin içindedir. Tanrı’nın nurunu anlayana ne mutlu !” derken, aynı zamanda insanın mahiyetinin her ne kadar letafetinden görünmez bir cevher olsa da, insanın bunu idrak etmesi ve anlaması için nur verildiğini de vurgular. Bundan dolayı kişinin Rabbını bilebilmesi için her şeyden önce, nefsini temizleyerek tanınması gerektiğini vurgular⁴⁵¹. Zira bu durum Rabbın tanınması için bir aşama olduğunu kanaati onda da hakimdir.

⁴⁴⁹ Mevlânâ, *Fihi Mâ Fih*, s. 54-55

⁴⁵⁰ Mevlânâ, a. g. e, s. 226-227.

⁴⁵¹ Sultan Veled, a. g. e, s. 330.

İmamı Rabbanî de “Nefsini bilen Rabbini bilir” sözünü şöyle değerlendiriyor: İnsan nefsini şer ve nakıslık yönü ile bilirse, yine kendisinde bulunan hayır, kemal ve güzellikler, yüce mukaddes vacibu’l-vücut zat’tan gelen emanet olduğunu anlarsa, o zamanda zorunlu olarak Yüce Allah’ı hayır,kemal ve güzellikleriyle bilmiş olur.” diyor.⁴⁵²

Aynı zamanda İmam-ı Rabbânî(ö.1034/1628) vahdet-i vücûtcu Sûfileri de tenkid ederek “kulun kendi nefsini, Kâdir olan Mevlâsının aynı görmesinde ne gibi bir hayır ve kemâl vardır. Kaldı ki böyle bir görüş, edebin olmayışını gösterir.” diyor.⁴⁵³ İmam Rabbânî kendi tasavvufî anlayışı gereği nefsin Allah’ın varlığına şahit olduğunu belirtir. İmam-ı Rabbânî , İbn Arabî ve o düşüncede olanları genel olarak bu konuda tenkitten geri kalmıyor.

“Nefsini bilen, Rabbini bilir” kelam-ı kibarı üzerinde en fazla duran Sûfilerden biri de şüphesiz ki, İbrahim Hakkı’dır. Ona göre nefsini bilmenin anahtarı âlemi bilmekle mümkündür.⁴⁵⁴ İnsan bedeniyle âlem arasındaki benzerlik şudur ki,” beden” âlemin küçültülmüş şeklidir. Ona göre ontolojiyi iyi bilmek, nefisleri bilmeye zemin hazırlar. İnsan ruhunun bedendeki tasarrufu neyse, Allah’ın kainattaki tasarrufu aynıdır. İnsan, bedenindeki ve kainattaki harika sanatı düşünerek, bu eserin bir müessirinin olacağını kavrayıp, onun isim, sıfat ve fiillerinin âlemin içindeki ve kendi nefsindeki tecellilerini bularak, kişi bizzat nefsinden gönül yoluyla, Rabbına gideceği görüşündedir. O, insanın, kendi varlığını dikkatle incelemek suretiyle, yaratıcısını tanımak için ana rahmin düşdüğünden, mükemmel hale gelinceye kadar ki, geçirdiği evreleri düşünmesinin yeterli olacağını da söyler.⁴⁵⁵

Tabi şunu da belirtmemiz gerekir ki, müellifimiz Sivâsî, Kur’an-ı Kerim’de insanın ana rahminde gelişimi sırasında geçirmiş olduğu evreleri anlatan ve bundan ibret alınmasını isteyen birçok ayeti kerime var iken bunları görmezlikten gelircesine hiç zikr etmemesi gerçekten dikkat çekici bir olaydır. Fakat İbrahim Hakkı insanın geçirmiş olduğu bu evreleri anlatırken ayetler de kullanır.

⁴⁵² İmam-ı Rabbânî, Mektubât, (Çev: Abdulkadir Akçiçek), c. I, 234. Mektup, istanbul 1985.

⁴⁵³ İmam-ı Rabbânî, a. g. e, c. I, 234. Mektup.

⁴⁵⁴ İbrahim Hakkı, a. g. e. s. 96.

⁴⁵⁵ İbrahim Hakkı, a. g. e, . s. 103-107.

İbrahim Hakkı, insanın kendini tanıması hususunu anlatırken, insanın bedeniyle kâinat arasındaki benzerlikleri ifade ettikten sonra, ikinci aşama olarak insan ruhu ile Allah'ın sıfatları arasındaki benzerliğe geçer. Allah'ı Teâla'nın; Hayy, Alim, Basîr, Mütevekkil, Mürîd, ve Mutasarrıf olduğu gibi, insan ruhu da; hayat, ilim, semî, basar, kelâm, irade ve tasarruf sıfatlarıyla sıfatlanmıştır. Lakin insan ruhu, sıfatlarını kullanımda bedenın uzuvlarını alet olarak kullanımda ihtiyacı vardır. Allah'ı Teâla, sıfatlarının kullanımda alete ve eşyaya ihtiyacı yoktur. O, bu konuyu kısaca değerlendiriyor. Âlem, bekâsını Allah'a borçlu olduğu bedeninde devamıyetını ruha borçlu olduğu görüşündedir. İşte bundan dolayı kişi, nefsinin, fiil ve sıfatlarını bilirse, Allah'ın fiil ve sıfatları anlaması kolay olur Zira kulun fiil ve sıfatlarıyla, Allah'ın fiil ve sıfatları arasında benzerlikler vardır. İbrahim hakkı, bu anlatılan sebepten dolayı kendini tanımaya ulaşabilen kişilerin, Rabbı da tanımaya ulaşmış olacakları görüşünü savunurken, Sivâsî, insanın kalbinin melaıke cinsinden olduğunu kabul ederek kıyaslamasını meleklerin sıfatlarıyla yapması bizi, Allah'ı Teâla ile kulun ruhunun sıfatını dahi olsun kıyaslamaktan çekindiği kanaatine götürüyor.⁴⁵⁶

Buraya kadar önemli Sûfilerinin “Nefsini bilen, Rabbını bilir.” kelâm-ı kibarını değerlendirışlerinden görüyoruz ki, her sûfî, nefis kelimesini kendi meşrebini anlayışını isbatlamak için, adeta bir vasıta olarak görüyor gibi. Bir vahdet-i vücûtcu sûfî, her ne kadar da nefsin kötü yönlerini zikr etsede sonunda kuldaki Hakk'ın vahtedini işaret eden şeyin nefis, kimisinin ifadesiyle de ruh olduğunu, kulun bunu bilmek suretiyle Rabbını tanıyacağı noktasında birleşiyorlar. Bunlar tamamen enfûsî hareket ediyorlar. Diğer grup ise ,şuhûdî anlayışla nazariyesine göre, buradaki “nefis” kelimesin degerlendiriyorlar. Şuhûdî anlayışta olanlar kainattan hareket ederek âlemin nuruna yükseliyorlar. Diğer bir ifadeyle noksanlığı bilmekle kemale, şer ve kötülük bilerek iyilik ve güzelliğe, doğru yükselmektir. Şuhûdî anlayışta olanlar kainattaki her şeyin Allah'ın varlığına bir şahid gördükleri için bedenden ruha, âlemden Allah'a doğru bir âfâkî yükselişi esas olarak alırlar. Bazıları da İbrahim Hakkı gibi, heri iki anlayışı dengede tutmaya çalışır. İşte müellifimiz Sivâsî, onlardan biridir.

⁴⁵⁶ Krş.. İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 107-109.

Nefsin Mertebeleri:

Sivâsî ,nefsin mertebeleri olan “nüfûsu seb’a”yı üç mertebede ele almış ve birkaç cümleyle geçiştirmiştir. Oysa ki,nefsin seyr-i sulûk esnasında geçeceği menzilleri hemen sûfî büyüklerinin hepsi yedi mertebe olarak değerlendirmişler. Tasavvufta sûfinin hangi nefis mertebesinde olduğunu bilmesi çok büyük önem arz eder. Zira her nefis mertebesi, Allah’ın değişik isimleriyle aşılr. Bunu mürşidin bilmemesi demek, yerinde sayması demektir. Gerçi müellifimiz Sivâsî,burada da,Gazzâlî’yi taklid ediyor gibidir. Zira Gazzâlî’de “İhyau Ulumi’d-Din” adlı eserinde nefsi üç merhalede değerlendirmiştir.⁴⁵⁷

Nefsin, gazab ve şehvet kuvvetlerinin kendinde cemettiği bir manada kullanılışı vardır ki, daha çok kadim sûfiler nefis dedikleri zaman bunu kastetmişlerdir. Daha önce geçtiği üzere ,Hucvirî, Kuşeyrî ve Gazzâlî gibi sûfiler bunlardandır. Nefsin genelde iki manada degerlendirilmiş olduğunu konunun başında izah etmiş olduğumuz hatırlatalım. Nefsin anlamı, insanın hakikati ve kişinin kendisi manasındadır. İşte insanı hakikati olan nefsin çeşitli merhaleleri ve sıfatları vardır. Bunlar;emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râdiye, merdiye, kâmile olarak yedi mertebeye ayrılır.

Nefs-i Emmâre:

Nefs-i-natika şehvânî arzulara boyun eğer, onun emrine itaat ederse, bütün durumlarda ona muvafakat edip, onun hükümlerine girdiği zaman bu nefse “emmâre nefis” denir. Kur’an-ı Kerim’de “**Şüphesiz nefis, kötülüğü emredicidir.**”⁴⁵⁸ buyuruluyor. Bu nefsin makamı , seyr-i ilallah (Allah’a doğru)dır. Âlemi bu görülen şahadet âlemdir. Yeri göğüstür. Hali şehvetlere meyletmektir. Varidi şeriata muhalefetdir. Nuru mavi, “şuhudu tevhid” Allah’ın fiilleridir.⁴⁵⁹

Nefs-i-emmâre'nin sayılamıyacak kadar sıfatları çoktur. Temelde oniki kötü sıfatı vardır. Bunlar;şehvet, gazap,kibir,cahalet, cimrilik,haset, istihza ,başkasına eziyet etmek, küfür, şirk ,gafler ve kin gibi sıfatlardır.⁴⁶⁰ Kişinin bu nefisten kurtulması için, önce çok istiğfar ve bol salavat getirmesi gerekir. Aynı zamanda

⁴⁵⁷ Krş.. Gazzâlî, a. g. e, c. III, s. 10-11.

⁴⁵⁸ 13.Yusuf/53.

⁴⁵⁹ İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 547; M. Ali Ayni, *İslam tasavvuf Tarihi*, s. 119.

⁴⁶⁰ Abdulkadir Geylânî, *Fuyuzât-ı Rabbânî*, “İlahi Feyizler” (Çev: Celâl Yıldırım) s. 46. İstanbul 1975; İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 563.

kelimeyi tevhide devam ederek ve nefisle mücahedeyle, bu nefsi emmâre illetinden kurtulabilir. Bu makamda olan kişi hiçbir zaman kendinden emin değildir. ⁴⁶¹ Bundan dolayı kişi hiç bir zaman nefsine meydan vermez.

Nefsi emmâre ve levvâme arasında olan kimsede iki hal gelip çatır. Bunlar; havf(korku), reca(ümid) halleridir. Bu nefis halinden kurtulmaya yardımcı olan şeyler; az yemek, az uyumak, az içmek az konuşmak, daima zikir ve tefekkürle meşgul olmak, tevekkül, tefviz, teslim, sabr ve rıza yolununa girmekle olur ancak. ⁴⁶²

Nefs-i Levvâme:

Eğer nefis; sorumluluğunu idrak ederek Hakk'a uyduysa, fakat henüz geçici şevhete meyletmekten kendini kurtaramadıysa ve bir günah işlediği zamanda bundan pişman olup kendi kendini kınayıp, vicdan azabı duymaya başlarsa, işte böyle bir nefse "levvâme nefis" denir. Bu makamın adı seyr-i ilallah (Allah için)dir. Âlemi berzaktır. Yeri gönüldür. Hali muhabbettir. Nuru sarıdır. Gidişatı tarikattır. ⁴⁶³

Nefsi levvâmenin sıfatları; levm, heves, fikir, ucub, halkla çekişme, kahr, gizli riya, makam sevgisi ve şehvet tutkunluğudur. Nefs bu sıfatlara rağmen Hakk'ı hak, batılı da, batıl görür. İyiliğe güzelliğe isteklidir. Fakat bunlardan kurtulamamaktadır. Bu yüzden dolayı da ızdırap çekmektedir. Bu durumlar genellikle seyr-i sulûka yeni başlayan taliplerde olur. Burada talip iki konum arasındadır. Talip, günah ve isyan tarafını seçerse Hak'tan ve üstadından ayrılır. Bunun aksi ise, Hakka yönelme üstadına bağlanmadır. ⁴⁶⁴ Nitekim Kuran-ı Kerim'de Cenâb-ı Hak "Kendini kınayan nefse and olsun ki.. . ! "buyuruyor. (Kıyamet/2). Bu makamda olan kimse "Allah" isminin zikrine devam etmesi gerekir. Bu durumda kişi zikir ve fikirden lezzet duyar. Sâlik bu makamda nefsi levvâmededir ki, hafv ve reca hali bütün şiddetiyle devam eder. ⁴⁶⁵

Levvame makamı, takva ehli olanların en ileri menzilleridir. Takva ehlinin sevapları, Allah'a yakın olanların günahı mesabesindedir. Zira mukarrabîn, bu makamda durmazlar. Müşahade makamı, mukarrabin içindir. Takva ehli olanlar

⁴⁶¹ M. Ali Ayni, *İslam tasavvuf Tarihi*, s. 121-122; Krş.. Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, s. 45, Ankara

⁴⁶² İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 547; M. Ali Ayni, a. g. e, s. 122.

⁴⁶³ Abdulkadir Geylânî, a. g. e, s. 47; Krş.. İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 568; İsmail Çetin, *Edep Varış Lutufu Dönüş*, s. 100.

⁴⁶⁴ İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 568; krş.. İsmail Çetin, a. g. e, s. 100.

⁴⁶⁵ İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 566; M. Ali Ayni, a. g. e, s. 123; Altıntaş, Hayrani, a. g. e, s. 46.

onların kokusunu dahi almayacak bir durumdadır. Takva ehli müşahedeye ermedikleri için, amellerini kendileri için olduğunu görürler. Fakat onlar eşyayı ve kulların fiillerini Allah'ın yarattığı müşahededen perdelenmişlerdir. Bundan dolayı onlar ızdıraplıdırlar.⁴⁶⁶ Bu makamın âlemi, misal âlemi olduğu için, bu mertebedeki kişinin, bu âlemde birtakım manalara muhatap olarak, Mevlânâ'nın hitabıyla, kıymeti artmış olur. Tabi bazen de şeytan böyle haller göstererek, sâliki “olgunlaştım” zannına kaptırır. Bu durumda kişinin bunlara iltifat etmemesi gerekir. Levvâme makamındaki kişi için en önemli şey şehvetin yolunu kesmektir. O da yeme, içme ve giyme tutkusunu ihtiyacına göre gözetmesi gerekir⁴⁶⁷.

Nefs-i Mülhime:

Nefsinin bu yönelişi giderek şehvânî nefisle zıtlaşmada ne kadar güçlü olursa ve kendi âlemine daha fazla yönelip, ilhamları almaya kabiliyetli hale gelirse, buna “nefsi mülhime” adı verilir.⁴⁶⁸ Bu mertebede olan sâlik, devam ettiği zikirden tamamen lezzet almaya ve kalbinde aşk ateşi yanmaya başlar. burada sâlik dünya muhabbetinden vazgeçer. Ahiret mükafatını dahi bırakarak, Allah'ın rızasını talebe başlar.⁴⁶⁹

Bu nefsin âlemi, ruhlar âlemidir. Seyr-i anil'Allah'dır. Nurları kırmızıdır. Sıfatları; ilim, tevazu, sabr, tevbe, şükür, cömertlik, kanaat ve tahammül, özürleri kabul etme ve güzel zandır.⁴⁷⁰ Bu mertebeye gelen sâlik, her yapılan fiilin Allah'ın kudretinden sadır olduğunu müşahade ederek, mahlukları anlayışla karşılar. Bu makamda Rabbını ve kendini bilen bir kamil insanın rehberliğine ihtiyacı vardır. Aksi halde sâlikin ayağı tekrar eski haline kayabildiği hususunda kamillerin ekseriyesi hemfikirdir. Bu esnada sâlik birçok şeyi keşfedererek kalbi bazı sırlara erer. Bu makamda sâlikin ilmi ve “yakîn”den “ayne'l-yakîn'e” ulaşır.⁴⁷¹ Şunu da belirtmek gerekir ki, levvâmedeki ümid ve recâ halleri “kabz” ve “bast'a” dönüşür.⁴⁷²

⁴⁶⁶ İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 569-570; Krş.. Mehmed Zahid Kotku, *Nefis Terbiyesi*, s. 268.

⁴⁶⁷ İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 578-581.

⁴⁶⁸ İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 547; krş.. İsmail Çetin, a. g. e, s. 101.

⁴⁶⁹ M. Ali Ayni, a. g. e, s. 123; Hayrani Altıntaş, a. g. e, s. 47.

⁴⁷⁰ Abdulkadir Geylânî, a. g. e, s. 47; krş.. İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 59; Mehmed Zahid Kotku, a. g. e, s. 268; İsmail Çetin, a. g. e, s. 101.

⁴⁷¹ İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 593; M. Ali Ayni, a. g. e, s. 123-124.

⁴⁷² İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 566.

Sâlike bu makamda hakikatin müşahedesi o derece üstün gelir ki, şeriat sınırlarının ötesine ulaştığını zannetdiğinden hakikatin sırrının yine şeriat için de olduğunu bilerek onun hüküm ve inceliklerine göre hareket etmesi gerekir. Burada sâlikin zikri Huve ve Hu'dur. Sâlik nefsiyle mücadeleye devam ederse, aşkı artıp, hayreti de kuvvetlenir. Şevk ve sarhoşluk, alakasızlık gibi hallerden varsa da yine Sûfilerce makbul görünen bir haldir. Bu makamda haller değişken olduğundan bazen “kabz” (daralma hali) ağır basar, bazen “bast” (genişleme) hali olur.⁴⁷³

Bazen sâlikin kalbi öyle daralır ki, sanki kopup parçalanıyormuş gibi olur. Nefsi mülhimeye kadar sâlik tek başına bir mürşide ihtiyac duymadan çıkabilir. Fakat bu makamda hayvani nefis iyice terbiye edildiğinden şeytan burada açık bir şekilde sâlike saldırmaya başlar. Bundan dolayı sâlik bu noktada meleğin ilhamına ve şeytanın ilkasına hedef olduğundan çok tehlikeli ve zor bir makamdır. İşte burada mürşide ihtiyac vardır.⁴⁷⁴

Nefs-i Mutmainne:

Nefsi natika, şehvânî nefsin hükmünden çıkıp, gerçek kulluk makamına ulaşırsa, şehvetler büsbütün yatışıp, emir ve irade altına girip, sükuna kavuştuğu zaman buna “ nefsi mutmainne” denir.⁴⁷⁵ Böyle bir nefse, Kur'an-ı Kerim'de; “**Ey mutmain olmuş nefis...**”(fecir/27-28) işaret edilir. Bu makamda artık nefis mutmâin olur. Bu makamın seyr-i ma'Allah (Allah ile beraber olmak) dır. Âlemi, Muhammedî Hakikattır. Yeri ise sırdır. Hali vuslat ve samimi tatmin halidir. Kendine gelen mana şeriat sırlarıdır. Nur beyazdır.⁴⁷⁶ Bu nefsin sıfatları; cömertlik, el açıklığı, tevekkül, sabr, amelin çokluğu, riyazet, güler yüzlülük, teslim, tefviz, şükür, tam müşahede, kalbi sevinç, senâ, tefekkür, gibi sıfatlardır.⁴⁷⁷

Bu makama ulaşan sâlikin gönlünden dünya muhabbeti tamamen çıkar. Her şeyde sadece Hakk'ın fiillerinin tecellilerini görür. Bu sebepten, bu makama çıkan sâlik gayet cömerttir. Her şeyi dostunun yoluna feda edebilir. Hatta canını da seve seve verir. Aşkı her gün daha ziyade fazlalaşır. Şeriattan bir milim dahi ayrılmaz.

⁴⁷³ İbrahim Hakki, a. g. e, s. 606.

⁴⁷⁴ İsmail Çetin, a. g. e, s. 101.

⁴⁷⁵ Gazzâlî, *İhya*, c, III, s. 11; krş.. İbrahim Hakki, a. g. e, s. 567; M. Ali Ayni, a. g. e, s. 119

⁴⁷⁶ Abdulkadir Geylânî, a. g. e, s. 47; İbrahim Hakki, a. g. e, s. 612.

⁴⁷⁷ İbrahim Hakki, a. g. e, s. 612; Mehmed Zahid Kotku, *Nefis Terbiyesi*, s. 223

Tamamen yaşantısını Allah rasulünün hayatına benzetir. Bu makamda sâlik temkin noktasına ulaşmış, iman-ı kamile kavuşmuştur. Bu makamda sâlike artık ilhamlar yapılır. Ona sırlar verilir. Eşyanın hakikatına ve mana inceliklerine vakıf olur. Burada sâlike artık keşf ve keramet verilir.⁴⁷⁸

Sûfiler, kerametın aslında kötü, çirkin bir şey olmadığı, ancak sâliki yolundan ve hedefinden şaşırabileceği kanaatindeler. Bu haller sâlikler için bir tuzaktır. Sâlikin bu konuda uyanık olması gerekir. Bu makama ulaşan sâlik, belli dua ve virdleri kendine ders addedip, Allah'ın sevgisini herşeyin üstünde tutar. Sâlik bu makama ulaşınca irşat makamına layık görülür. Oysa ki, nefsi kâmileye ulaşmadan sâlik irşada ehil değildir.⁴⁷⁹

Nefs-i Râdiye:

Nefsi natika yükseliş halinde bütün makamları gözünden çıkardıysa ve bütün isteklerinden vazgeçerek, tam bir rıza ile vasıflanmış olduğunda, bu “nefsi raziye” diye isimlendirilir.⁴⁸⁰ Bu nefis hakkında Kur'an-ı Kerim'de “**Razı olmuş ve razı olunmuş olarak Rabbine dön.**” (Fecr/28) buyurmaktadır. Bu makamda sâlikin seyri fi'llah (Allah için yine onda fenâ bulmak)dır. Âlemi lâhutî(ruhani) âlemdir. Mahalli sırrın sırrıdır. Hali fenâyâ ulaşmıştır. Nuru yeşildir.⁴⁸¹

Nefsi raziye makamındaki sâlikin sıfatları; kerametler, zühd, aşk, ihlas ,boş sözlerden uzak olma hali, vera, ilahi huzur, tam bir teslimiyet gibi, sıfatlara haizdir.⁴⁸² Bu makama ulaşan kişiden beşeriyet sıfatları silinerek, sâlik kendini müşahedeye tamamen daldırır. Bu âlemde meydana gelen, zuhur eden her şeye canı gönülden teslim olarak, çok içli bir hale gelir, göz yaşları su gibi akar. Sâlik artık, ilahi huzurda en ince edep dairesine girer. Öyle bir deryaya dalar ki, onun duası asla reddolunmaz. Lakin kendisi öyle bir olgunluğa gelmiştir ki, çok zorda kalmadığı sürece dua etmekte hayâ eder. Bu durumdaki sâlikin eşyaya tasarrufta bulunma selahiyyeti ve saltanatı verilir. Herkes tarafından hürmet gösterilecek konuma gelir. Bu makamdaki sâlikin vird “Hayy” ismiyle “lâ mevcuda velâ maksudâ velâ mahbube, illallah”dır.⁴⁸³

⁴⁷⁸ İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 612; M. Ali Ayni, a. g. e, s. 125.

⁴⁷⁹ İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 614-619.

⁴⁸⁰ İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 619; Hayrani Altıntaş, a. g. e, s. 47.

⁴⁸¹ Abdulkadir Geylânî, a. g. e, s. 47; İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 619; M. Ali Ayni, a. g. e, s. 125-126.

⁴⁸² Abdulkadi Geylânî, r, a. g. e, s. 46; İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 619; Mehmed Zahid Kotku, a. g. e, s. 239.

⁴⁸³ İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 119-120; M. Ali Ayni, a. g. e, s. 126.

Bu nefis mertebesindeki sâlikin, artık fiillerin tecellisinde, isim ve sıfatların tecellisine mazhar olarak, altıncı makama yükselir. Oradan da, Hakk'dan gelen bir cezbeye "Hakk'al-Yakîn" makamı olan yedinci makama ulaşır. Sâlike isimler tecelli olduğu zaman, Allah'ın isimlerinden birinin kulun kalbine keşf edilmesi şeklinde olur. Aynı şekilde sıfat tecelliside, Allah'ın sıfatlarından birinin keşfedilmesi şeklin de olur.⁴⁸⁴

Nefs-i Merdiyye:

Sâlikin rıza hali tam bir olgunluğa ulaştığı zaman, Allah katında makbul, insanlar yanında sevgili ve saygılı bir duruma geldiği ise ,buna " nefsi merdiyye" denir. Bu makam seyri anillah (Allah'dan başka her şeyi terk edip yalnız O'na yönelmek)tir. Âlemi, şu görünen maddi âlem olan şahadet âlemidir. Mahalli gizlidir. Hali hayrettir. Yolu şeriattır. Nuru siyahtır. Bu makamın sıfatları;Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak, Allah'dan başkasını terk, herkese lutuf şefkatla muamele, güzel ahlak, mârifetullahı kespeme, hataları bağışlama ve örtücü olma gibi, sıfatlara haizdir. Bu makamda sâlik Allah'ın "Kayyum" ismini zikir olarak vird edinir. Bu nefis halinin en barizi Hâlik'ı ve mahlukun sevgisinin birarada bulunmasıdır.⁴⁸⁵

Bu mertebeye ulaşan sâlikin hayretide gitgide artar. Hatta Hz. Ebu Bekir gibi, bazı büyüklerin "Rabbım sana olan hayretimi artır. " diyerek niyazda bulunmuşlardır. Hatta bu şahıs öyle bir mertebeye gelir ki, Allah'ı Teala bu kişi hakkında ".. Kulum, kendisinin üzerine farz kıldığım ibadetleri işleye işleye yaklaştığı kadar hiç bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum daimi surette nafile ibadetlerle de bana yaklaşır.Hem o kadar yaklaşır ki, en nihayet ben onu severim.Onu sevdim mi kulağı gözü olurum.Artık o benimle görür benimle işitir."⁴⁸⁶ kudsi hadisinde buyurulduğu nokta tecelli eder. Bu sayede sâlik bütün övülen sıfatlarla donatılmış olur. İşte bu kişi verdiği söze son derece bağlıdır.⁴⁸⁷

Bu nefis mertebesinde karar kılan sâlike,halifelik hil'atı verilir. Burada sâlik, seyri sülûk esnasında soyunduğu her kötü sığata karşılık, güzel bir sıfatla sıfatlanarak

⁴⁸⁴ İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 621-622. Krş.. İsmail Çetin, a. g. e, s100-101.

⁴⁸⁵ Abdulkadir Geylânî,, a. g. e, s. 47;İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 625; M. Ali Ayni, a. g. e, s. 126; Mehmed Zahid Kotku, a. g. e, s. 257.

⁴⁸⁶ Buharî, Rikak, 38;İbn Mâce, Fiten, 38.

⁴⁸⁷ İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 625-627; Hayrani Altıntaş,, a. g. e, s. 48.

,hakikatlerin hakikati olan “**Hakikat-ı Muhammediye**’ye⁴⁸⁸ ulaşacak bir konuma gelir. Çünkü bu makamda sâlike, Ademî sûret keşf olunur. Zira bütün sûfilerin amacı ve temenisi buna bir an ulaşmaktır. bunun sayesinde bütün eşyanın hakikati Sûfiye açılır. Hz. Adem’in melekler üstün olduğu yönde işte budur. Zira Allah’u Teala Kur’an-ı Kerim’inde “**Adem’e isimlerin tümünü öğrettik**” (2. Bakara/31) buyurduğu bu makamdır. Bu makamdaki olan kişi Allah’ın nazargâhı konumuna gelir.⁴⁸⁹

Nefs-i Kâmile:

Sâlik artık bu makamda, bütün kemal sıfatlarla donatılarak, en yüksek kemâl derecesine ulaştığından dolayı, insanları kemâl eerdirmek için irşatla emrolunarak, tekrar halka döndürülecek konuma gelirse, bu durumdaki nefise, “nefs-i kâmile” diye isimlendirilir.⁴⁹⁰

Bu makamın seyri billah (Allah ile olma)dır. Âlem-i kesrette vahtedin, vahdette kesretin tecelli âleimidir. Mahalli “ahfâ” (gizlinin gizlisi)dır. Halî “bekâ” dır. Varidi daha önce anlatılanların hepsidir. Bu makamda belli bir renk olmadığından nuru renksizdir. Nefsi kâmilenin sıfatları, övülen, iyi ve güzel sıfatların tamamıdır. Burada sâlikin virdi Allah’ın “Kahhâr” ismidir. Bu isim kutub velilerin virdidir. Bu makamda kulun riyazete ihtiyacı yoktur. Bütün durumlarda orta bir yol tutulur. Bu mertebedeki sâlike ibadet canlılara hava, su ne konumdaysa , o kadar kolay olur.⁴⁹¹

Şunu da belirtmek gerekir ki, bu makamın peygamberlere has bir nefis mertebesi olduğunu söyleyen çağımız sûfileri de vardır. M. Zahid Kotku onlardan biridir. Zira bu sûfilere göre, bu makamda sulûk ehlinin hiçbir hakkı yoktur. Bu nefis mertebesi peygamberlik makamı olduğundan, kişinin bu makamda olduğunu iddia etmeye haklarının olmadığı görüşündeler. İşte bundan dolayı sâlikin altı nefis merhalesi görüşündeler.⁴⁹²

İşte Müellifimiz Şemseddin Sivâsî’nın kanaatimize göre, nefsin makamlarını; emmâre, levvâme, ve mutmâinne olarak üç mertebede kısaca anlatması yerine, yukardaki gibi tafsili, bir şekilde anlatsaydı daha uygun olurdu.

⁴⁸⁸ Hakikat-ı Muhammediye; Allah’ın ilk zuhur olduğundan dolayı bütün hakikatlerin hakikatıdır.Hatta bütün peygamberlerin hakikatide meleklerin hakikatide budur.Muhammedi hakikatin yanında diğerler gölge konumundadır.Hayreddin Karaman, İmam-ı Rabbani ve İslam Tasavvuf, s. 221, daha geniş bilgi için aynı eserin s. 221-235, bakılabilir.İstanbul 1992.

⁴⁸⁹ İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 628.

⁴⁹⁰ İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 549; Hayrani Altıntaş, a. g. e, s. 48.

⁴⁹¹ Abdulkadir Geylânî, a. g. e, s. 47;İbrahim Hakkı, a. g. e, s. 631; M. Ali Aynî, a. g. e, s. 129.

⁴⁹² Mehmed Zahid Kotku, a. g. e, s. 258-270; İsmail Çetin, g. e, s. 101.

III. BÖLÜM

MARİFETULLAH'IN DEĞERLENDİRMESİ:

Müellifimiz Sivâsî, menzillerin en önemlisi ve bütün seyr-i sülûkun amacı olan marifetullahı, diğer menzillerden daha kısa olarak üç varakta geçiştirilmiştir. Oysa evvelâ, bir tarifi yapılmalıydı ve bu konuyla ilgili ilk dönem sûfilerinin görüşleri verilmeliydi. Ayrıca, marifetullahı elde etme hususunda, sûfiler genel hatlarıyla kaçay ayrılıyorlar belirtilerek, görüşlerinin verilmesi kanaatimce daha iyi olurdu. Özellikle, marifetullahı ulaşmadaki müşâhede olayı, tasavvuf tarihinde çok önemli yeri olan “şuhûdî ve vücûdî” gibi, iki büyük nazariyenin doğmasına sebep olmuştur. İşte müşâhede olayı, bu kadar önemli olduğu halde, bu eserde değinilmemesinin büyük bir eksiklik olduğu kanaatindeyim. Şimdi burada, eksik gördüğümüz taraflardan önemlilerini aktarmaya çalışalım.

Marifetin Tanımı:

Marifet; hususi, tecrübî, amelî ve tatbikî bilgi, tanımak, aşinâlık manasındaki bilgidir. İlim ise; umumî, nazarî ve mücerred bilgi manasındadır. Kalbten kaynaklanan bilgiye “marifet”, akıldan kaynaklanan bilgiye de “ilim” denir. Marifette bilgi edinme yolları; ilham, sezgi ve keşfdır. İlmi bilgilenme yolu ise, istidlâldır. Marifet; tasavvuf sahasının bilgisidir. İlim ise; zahiri sahanın bilgisidir. Tasavvuf ıstılahında marifetin anlamı; bir sûfinin, ruhanî halleri yaşayarak, ilahi hakikatlerin zevkini yaşayarak, elde edilen bilgiye, “marifetullah” denir. İşte bu ilimle vasıflanan insana da “arifbillah” denir.⁴⁹³ Marifetullah hakkında Kur'an-ı Kerim'de “Allah'ı hakkıyla takdir edemediler”⁴⁹⁴ ayeti geçmektedir. Hucviri, bu ayeti açıklarken, Peygamber (a.s)'ında “Şayet siz; Allah'ı hakkıyla tanımış olsaydınız, denizlerde su üzerinde gezerdiniz. Duanız sayesinde, dağlar yerinden oynardı.” buyurmuş olduğunu belirtiyor.⁴⁹⁵

⁴⁹³ M. Zeki Pakalın, MEB, a. g. e, c. II, s. 407,

⁴⁹⁴ 6.En'am/91.

⁴⁹⁵ Hucvirî, a. g. e, s. 397.

Marifeti Sûfîlerin Değerlendirmeleri:

Hucvirî, bütün hal ve zamanlarda, kul için en önemli şeyin Allah'ı Teâlâ'yı tanımak olduğunu vurgulayarak, Cenâb-ı Hakk'ın "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (51. Zariyat/56) buyruğundaki "kulluk etsinler" ifadesinin, "tanısınlar" anlamına geldiğini belirtir.⁴⁹⁶ "Kur'ân-ın Tercümanı" olarak şöhret bulan İbn Abbas'ta "ibadet etsinler" ifadesini "tanımaları için" olarak tefsir etmiştir.⁴⁹⁷ Yine sûfîler, "Allah'ın göğsünü İslam'a açtığı kimse, Rabbından bir nur üzere değil midir?"⁴⁹⁸ Ayet-i kerimesinde geçen nur kelimesinin, mârifetullah olduğunu söylerler.

Kuşeyrî, "Risale"sinde Peygamber (a. s.) "Bir evin temeli o evin esasıdır. Dinin esası ise, Allah'ı Teâlâ hakkında mârifet, yakîn vb. ve kötülükten men edici akıl sahibi olmaktır. Hz. Aişe; annem, babam, sana feda olsun ya Rasulüllah ! Men edici akıl ne demektir? diye sordu. Rasulüllah, kişinin Allah'a asi olmasını engelleyen ve Rabbına hırsıyla itaat etmeyi sağlayan akıldır."⁴⁹⁹ buyurduğunu naklederek, bu hadis ile mârifetullahı izaha çalışır. Kuşeyrî, ulemâ yanında mârifetin ilim manasına geldiğini, her ilmi mârifet ve her mârifeti de ilim olarak değerlendirdiklerini ifade eder.

Hucvirî de aynı kanaatte fakat; sûfîlerin mârifeti değerlendirme şekillerinin, âlimlerinkinden farklı olduğunu söyleyerek, şeyhlerin, Allah hakkındaki sıhhatli bilgiye "mârifet" ismini verdiklerini ve mârifetinde, bu sebepten dolayı ilimden üstün olduğunu ifade ettiklerini söyler.⁵⁰⁰

Tasavvufun büyüklerinden ve hemen hemen bütün tarikatların üst zincirinde kilit ismi olan Cüneyd-i Bağdadî; mârifeti iki kısma ayırıyor. "a) Tanınma (ta'arruf) yolu ile hasıl olan mârifet. b) Tanıtma (ta'rif) yolu ile hasıl olan mârifet. Ta'arrufun manası şudur; Ulu ve Yüce Allah kullarına kendisini bizzat tanıtır. Bu nevi maârif hakkında İbrahim (a. s.): "Ulûf edenleri zevale erip yok olanları sevmem." (6. En'am/76) demiştir. Yani (ben delili değil medlulü isterim.) Ta'ârifin manası şudur; Allah kudretin eserlerini "âfâkta ve enfüste" maddi ve manevi âlemlerde gösterir.

⁴⁹⁶ Hucvirî, a. g. e, s. 397.

⁴⁹⁷ Sülemî, a. g. e, s. 82.

⁴⁹⁸ 39. Zümer/22.

⁴⁹⁹ Kuşeyrî, a. g. e, s. 488.

⁵⁰⁰ Hucvirî, a. g. e, s. 389.

Sonra da onlarda bir lütuf(latif akıl) meydana getirir . Bu lütuf sayesinde eşya, kendisinin bir Sâni'i (Hâlik'ı) bulunduğunu insanlara gösterir. Avamdan olan müminlerin mârifeti budur. İlki ise havvasın mârifeti ki, hakikatte hepsi O'nu, onunla tanımıştır. ⁵⁰¹diyerek Allah'ı Allah'la tanıma olayının havvassa mahsus olduğu kanaatindedir. Diğer yollarınsa, ilim erbabı da bunun içine dahil olmak üzere, ümmetin avamına mahsustur diyerek, ilk yolun yüceliğini belirtmek istiyor.

Sülemî ise, mârifetin bir Allah vergisi olduğunu, Allah'ın o bilgiyle, ârif kulunun kalbini aydınlattığını söyler. Kalbinde Allah'tan başka birşey olan kimsenin, mârifetinin doğru olmadığını belirterek, Allah'ın mârifet verdiği kimsenin kalbinde, kendinden başkalarını barındırmayacağını ifade ediyor. Buna benzer Şibli'nin görüşünü de, Kuşeyrî risalesinde naklediyor. ⁵⁰²

Ahmet b. Asım Antakî(ö.239/853) gibi, bazılarında mârifeti Allah'a olan korkuyla doğru orantılı olarak kıyaslamıştır. Zira onlara göre, kulda ne kadar çok korku olursa, o kadar mârifet sahibi olduğunu gösterir. Bazılarında, mârifet sahibi olandan mahlukun korkacağını, onun hayatının dengeli ve ahenkli olacağı görüşündedirler. Kimisinin inancına göre de, mârifet ehlinin, dünyevi şeylerden rağbetinin kalkacağını söylerler. Kimisi de, mârifetin bir nur olduğunu, orada Mevlâ'nın görüldüğünü söylemişlerdir. Sehl b. Abdullah(ö. 283/896) gibi bazı sûfilerde, mârifetin kişinin dehşet ve hayretini artıracığını ve bu iki halin bulunduğu kimseninde mârifet ehli olacağını ifade ederken, bazılarında, ârifin gönlüne doğan sırlara mârifet ismini vermiştir. ⁵⁰³

Burada, her sûfinin kendi halet-i ruhiyesine göre, mârifet anlayışlarını değerlendirdiklerini görüyoruz. Çünkü her sûfinin geçirdiği seyr-i sulûk, diğerlerine her ne kadar benzerlik arzetsen de, diğerlerinden farklıdır. Zira sûfiler, Allah'a giden yolun, kişilerin nefisleri sayısınca olduğunu söylemeleri bundan dolayı olsa gerektir.

Sûfiler her ne kadar da mârifet anlayışları hususunda farklılıklar arzetsen de, ekseriyet itibarıyla iki gruba ayrılıyorlar. Birinci gruba dahil olanlar, Allah hakkında mârifeti, kişinin Allah'a olan aşkını, Allah korkusu ve nefsinin tanımak suretiyle elde

⁵⁰¹ Keâbâzî, a. g. e, s. 95.

⁵⁰² Sülemî, a. g. e, s. 29; Kuşeyrî, a. g. e, s. 489.

⁵⁰³ Kuşeyrî, a. g. e, s. 490-492.

edilebileceğini savunurken, İkinci grubu temsil eden sûfiler ise; kulun mârifete ulaşmasının, ancak Allah'ın kendini kuluna tanıtmasıyla gerçekleşebileceğini savunduklarını görüyoruz.

Müellifimiz Şemseddin Sivâsî ise, onsekizince varakta, avâmın, Allah'ın kâmil bir şekilde mârifetinden yoksun olduğundan, Allah'ın sanatının, fiil ve sıfatlarıyla ancak bilinebileceğini ifade ederek birinci gruba dahil olurken, asıl itibarıyla de, Allah hakkında tam bir mârifetin imkansız olduğunu söyleyerek, ikinci grup sûfilerin fikirlerini benimsediğini görüyoruz. Buradan şunu da anlıyoruz ki Sivâsî, mârifeti, havâsın ve avâmın mârifeti olarak ikiye ayırarak, sûfilerin düşüncesinde böylece dengede tuttuğunu görüyoruz. Sivâsî'nin, bu anlayışıyla mârifet hususunda Cüneyd-i Bağdadî'nin “a)Tanınma(ta'arruf) yol ile hasıl olan mârifet. b)Tanıtma (târif) yoluyla hasıl olan mârifet”⁵⁰⁴ anlayışıyla hemen hemen aynıdır.

Sivâsî'nin burada, mârifetullah hakkında kabul ettiği birinci yol, esere bakarak, inceleyerek, müesser hakkında bilgi edinme yoludur ki; bu istidlâl ehlinin kullandığı bir yoldur. İkinci yol ise, bizzat müesserin, yani Allah'ın kula kendisini ilham ve keşif yoluyla kendini anlatmasıdır ki; bu da sûfilerin yoludur. İşte Müellifimiz, bir islam âlimi ve sûfisi olarak, her iki yolunda öneminin farkında olduğundan dolayı, her iki metodu da dengede tuttuğunu görüyoruz.

Yine Sivâsî, mârifetullahı anlatırken, her kimseye layık olduğu uygulamanın yapılması gerektiğini ifade eder. Her mahlukun, ayrı ayrı kabiliyetlere haiz olduğu gibi, insanların da farklı anlayış düzeylerinde olduklarını, bu nedenle Allah'ın mârifetinden bahsederken, kişinin anlayış durumunun gözöne alınması gerektiğini de vurgular. Hz. İbrahim'e , Firavun'un “Rabbın kimdir?” diyerek, Allah hakkında sorularına, hep kainattaki Allah'ın varlığına delil olan eserleriyle ve sıfatlarıyla cevap vermiş olup, anlayışının noksan olduğundan dolayı da, zatıyla ilgili cevap vermediğini ifade ederek, bu gibi insanların, Allah hakkında ancak bu kadar bilgi edinebileceklerini söylemekten de geri durmaz.

Sivâsî, mârifetullah menzilinde, İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) “vahdet-i vücûd” anlayışının temelini teşkil eden “ tenâzü'l-nazariyesine” hemen başlangıçta değinerek

⁵⁰⁴ Kelâbâzî, a. g. e, s. 95.

Allah'ın zatı taayyünden arınmış ve şahıslaşmaktan uzak tek birdir. ” derken “vahted-i vücûd” anlayışında olmayan bir sûfî olduğu ortaya çıkıyor. Aynı zamanda, “taayyün ve la taayyün”ün Allah için perde olduklarında bir beyitle ifade ediyor. Taayyün hakkında “ bu konuda söz, çok az ve illetli olarak mevcuttur” derken, sadece taayyün kelimesini söyleyip geçmesi dikkati çekiyor. Burada, Sivâsî vahdet-i Vücûd anlayışının temel prensibi olan taayyün nazariyesine değinmişken, kısaca izah etmesi daha iyi olurdu kanaatindeyim. Temel ilkelerini kısaca açıklayıp, şu yönlerde hatalı veya isabetlidir, şeklinde bir izah beklenirdi. Zira, hiç bir izah yapılmadan sadece kavramından bahsetmek, uzun ve tafsilatlı izah etmekten daha çok insan zihninde soru işareti bırakabilir. Peki, İbn Arabî'nin “taayyün” nazariyesi nasıldır? İbn Arabî bu nazariyesini, Peygamberimize isnat edilen bir mevzu hadis olan “kenz-i mahfi” hadisi olarak şöhret bulan ”Ben bir gizli hazine idim, bilinmeyi murad ettim de bundan dolayı kainâtı yarattım.”⁵⁰⁵ şeklinde olan bu söze sistemini genelde dayandırıyor. Şimdi İbn Arabî'nin “tenazülât-ı hamse”veya “seb'a” denilen nazariyesine bir göz atalım.Burada, “ervah, misal ve. şahadet” âlemleri bir madde olarak alındığı zaman, “tenazülât-ı hamse” olur.

Tenâzülât-ı Seb'a:

1-Lâ-taayyün veya “el-Gaybû'l-Mutlak” diğer bir deyişlede “Vücûd-ı Mutlak”:Varlığın zuhurundan önce, varlık mutlak gizli idi. Yani sadece “Vacibü'l-Vücûd” olan Allah vardı. İşte buna İbn Arabî, varlığın bu durumuna “taayyün” yani belirlenmemiş varlık “ahadiyyet” derecesinin karşılığı olarak “el Hazretü'l-Camia” diyerek isimlendirir. Orada hiçbir sıfat, hiçbir isim ve fiil kayıtlanması yoktur. Vücûdu, akıl, duyular ve mukayese yoluyla anlamak mümkün değildir.

2-Taayyünü'l-Evvel: Mutlak Varlığın ilk tecelli haline, aynı zamanda “Vahdet” hali de denir. . Tabi bu aşama, kendinden sonra ki zuhurlara göre batın durumundadır. Bu ilk tecelli hali, zatın kendi Vucudunun ilk belirme, zuhura gelme, meydana çıkma, diğer bir tabirle, kendine aynadar kılma olayıdır. Burada zatın bütün sıfatları tecelli olarak zahir olur. Buna aynı zamanda “Hakikatü'l-Muhammediye” veya

⁵⁰⁵ Acluni, a. g. e, c. II, s. 173.

“Nuru Muhammediye” de denir. Bu tecelli kendisinde bütün isim ve sıfatları cem edip kapsamıştır.

3-Taayyünü’s-Sâni: Bu mertebeye “Vahdaniyet” mertebesi de denir. Bu mertebede, “Vacibü’l-Vucud’un” isim ve sıfatlarının gerektiği bütün külli ve cüzi manalarının hepsininin suretleri, birbirinden ayrılır. Vahdaniyet mertebesindeki her şekil, şahadet âlemindeki varlıkların bir hakikatıdır.

4-Âlemü’l-Ervâh: Bu mertebede; Vahdaniyet mertebesindeki isim ve suretler, birer basit cevherler halinde zuhur eder. Bu âlem ruhlar âlemi olduğu için, bu cevherlerin şekli ve rengi, zaman ve mekan gibi, cisani özellikler burada yoktur.

5-Âlemü’l-Misâl: Bu âlemde ruhlar âlemindeki cevherler latif suret ve şekilde hariçte zahir olur, bu âlem ruhlar âlemiyle, şahadet âlemi arasında bir köprü konumundadır. Bu âleme, berzah âlemi de denir.

6-Âlemü’l-Şahadet: Bu âlem, misal âlemindeki latif suretlerin cisimlerdeki görüntüleridir. Şahadet âleminde tecelli, cisimlere olduğu için beş duyu ile idrak edilir. Aynı zamanda hariçten açıkça görülmesinden dolayıdır.

7-İnsan-ı Kamil: Bu tecelliye “hazreti camia”da denir. Bu tecelli, “zat”ın isim ve sıfatlarının en mükemmel bir şekilde tecelli ettiği varlıktır⁵⁰⁶. Bu mertebede olan kul Allah’ın yer yüzündeki “halifem” dediği insan oğludur⁵⁰⁷. Bu insan “mikro âlem” olan zattır. Bu İbn Arabî’nin “varlık anlayışı”, diğer bir tabirle “Tenazül” nazariyesi, asırlarca tartışılmış olan bir anlayıştır. Kimi felsefeciler, bunun tamamen Aristo ve Plotin felsefi nazariyelerinin “suduru nazariye”sini, islama adapte etmiş olmakla suçlarken,⁵⁰⁸ bir kısım sûfi de; İbn Arabî’nin, keşiflerinde yanılmış olmakla tevîl ederken,⁵⁰⁹ bir kısım sûfi de; hayranlık duymaktan kendini alamadığından, eserlerinde “Futuhât’a” can, “Fusûs’a” da gönül demiştir⁵¹⁰. Şimdi burada, İbn Arabî, hakkında bu görüş sahiblerinin hepsinde belli ölçüde haklılık payı olabilir, bazı ithamlarda tam manasıyla onda olabilir veya İbn Arabî hakkındaki bu görüşler ithamdan öteye gitmeyebilir. İşte budurumda Sivâsî, zamanının büyüklerinden bir sûfi

⁵⁰⁶ es-Sûfî, Abdülkadir, **Muhammedî Yol**, (Çev. Ersin Balcı), Ankara 1993, s. 171-176.; Hilmi Ziya Ülken, **İslam Felsefesi**, s. 280-281. ; Krş..Selçuk Eraydın, a. g. e, s. 239-341.

⁵⁰⁷ 2.Bakara/30

⁵⁰⁸ Hilmi Ziya Ülken, a. g. e, s. 281.

⁵⁰⁹ İmam-ı Rabbânî, Mektubât, 2. c, 314. Mektub, (Çev:A. Akçiçek) istanbul 1985.

⁵¹⁰ H. Muhammed Parsa, **Tevhide Giriş** “Faslu’l Hitab” (Çev. Ali Hüsrevoğlu), İstanbul 1988, s. 7.

olduğu için, eğer İbn Arabî'nin görüşlerini hatalı buluyorsa ki, öyle görüyor; Zira “Allah’u Teâlâ’nın taayyünden ber, uludur” derken, sadece bir cümleyle reddetmekle yetinmemeliydi. Tıpkı İmam-ı Rabbânî gibi, tenkid etmesi gerekirdi. Eğer İbn Arabî'nin “Bizi ehli kitab yerine koyun, ne reddedin, nede kabul edin.”⁵¹¹ şeklindeki görüşünü duyup kabul etmiş ise, bu durumda “taayyünden” kanatımce hiç bahsetmemesi gerekirdi. Şu bir gerçektir ki, her zaman siyasi güç, zamanındaki fikir ve düşünce hareketlerine etki ettiği gibi, tasavvufi hareketlerede etki etmiş olduğu da bir gerçektir. Zira, tasavvufun doğuşunu hazırlayan amillerden birisi de, Emevi Saltanatının dünyaya bağlılığına bir tepki hareketi olarak değerlendiren tarihçilerde vardır. ⁵¹²Aynı şekilde, Sivâsî'nin bulunduğu asırda, tarihe genel bakışta da değinildiği gibi, İmam-ı Birgivî gibi, son derece sert kadılar, Ebussuûd efendi gibi, şatahat ehli tasavvuf erbabının, idama fetva vermekten çekinmeyen dirayetli şeyhu'l-islamların icraatlarının olması ve müellifimiz de, yeterli ilmi seviyesi olan bir islam âlimi olmasından dolayı; “Taayyün” nazariyesini bir cümleyle de olsa tenkit etmiş olmasında bir tesiri olabileceğini düşünüyorum. Zira “Gülşen-Abad” eserinde vahdet-i vücûd ağırlıklı düşünceler hakimdir.⁵¹³

Yine Sivâsî, insanların ekseriyatının avam olduğunu göz önüne alıyor olsa gerekir ki, kişinin kendi noksanlığını bilmek suretiyle Allah’ın kemâline, ve kendinin sonradan meydana geldiğini anlayarak, Allah’ın idrak edilebileceğini de vurgular. Bu yolun da, insanların ekseriyetine faydalı olduğunu belirtmekten geri durmaz. İşte bundan dolayı, müellifimiz bu bölümde, insanın nefsi ile Allah arasında kıyaslamalar yaparak, Allah hakkında bilgi sahibi olunabileceği görüşünü savunurken, Allah’ın fiil, sıfat ve vahdaniyetini anlama hususunda, yeteri kadar ilmin var olduğunu vurgularken de, Allah’ın zatı hususunda da ilmin yetersiz olduğunu da vurgulamaktan kaçınmaz. Müellifimiz, zaman zaman şiirlerinde kişiye layık olmadığı muamelenin yapılmaması gerektiğini ifade eder. Aynı zamanda Kur’an-ı Kerim’de de Allah’u Teâlâ insanları üç şekilde -“ hikmet, mevize-yi hasene ve münazara” - davet edilmesi yolunu gösterirken, kişilerin farklı mizac ve anlayış biçimlerinde olduklarını, bunun ise “mârifetullah”a

⁵¹¹ H.Osman Akfırat, *Erenlerin Kalb Gözü*, “Basiretü’s- Sâlikîn” , s. 122.

⁵¹² Yaşar Nuri(Öztürk, *Tarih Boyunca Tassavvufi Düşünce*, s. 26-27; Fazlur Rahman, a. g. e, s. 180.

⁵¹³ Hasan Aksoy, *Şemseddin Sivâsî ve Mevlidi*, s. 25.

ulaşma hususunda da geçerli olduğunu vurgular. Sivâsî, genelde örnekleme, cüzden külle ve noksanlığı göstererek, kemâlin varlığına yükselme metoduyla, asıl maksada ulaşılabileceğini göstermeye çalışır. Sivâsî, bu bölümde mârifetullahın nasıl elde edileceğini daha çok kelimâ metotlarla izaha çalışmıştır. Oysa tasavvufi amaçla kâleme alınan “Menazilü’l- Ârifin” keşf yoluyla, aşk yoluyla, müşâhede yolu ve ilham yoluyla olan, Allah hakkında mârifet sahibi olma şekillerini daha önceki üstad şeyhlerin üzerinde durmasına nazaran, Sivâsî’nin bu eserinde pek rastlamıyoruz. şimdi bunları kısaca anlatmaya çalışalım.

Mârifetullahı Ulaşmada Aşk:

Tasavvufun ilk dönemi olan zühd devrinde, mârifetten çok amelleri yerine getirmek suretiyle “Ubudiyyete” ağrılık veriliyordu. İlhamla bilgilenmekten daha ziyade, ibadeti fazlalaştırma, fiili keşfe ulaşmadan daha ziyade, ahlâkı güzelleştirmeye, keramet ehli olmaktan daha çok, istikamet ehli olmaya önem veriyorlardı. Zaten bu ikinci derecede bahsedilenler, önem verilerek üzerinde titizlikle durulan, şeylerin içinde zuhur ediyordu. Meselâ; Keramet olayı, zaten sağlam bir istikamet içerisinde bulunuyor, zuhur ediyordu. şşte, aşk konusunda onlardan biridir. Birinci bölümde yeri geldiği için üzerinde tafsilatıyla durulduğundan dolayı burada sadece mârifetullahla ilgisi vurgulanacaktır. Meşhur mutasavvıfların ilklerinden olan Haris el-Muhasibî kendinden önce ki sûfilerden biraz daha ileri giderek, ilahi aşk konusunda söylemiş olduğu sözlerle, sûfi literatürüne yeni bir ehre kazandırdı. Onun en belirgin özelliklerinden biri hiç şüphesiz ki, ilk olarak kul için bir lutuf olan, Allah aşkını işlemiş olmasıdır.⁵¹⁴ Zira Muhasibi, Allah aşkının içindeki mârifetullah’ın gizliliği hakkında şöyle diyor: “Aşıkların kalblerine, kendi aşkının tohumlarını saçan O’dur. Kendini bize bildiren, bizi kendine itaat ettiren. . . de hep O’dur. . . Ancak biz O’nu (Allah’ın) aşkın karakterlerinden, Allah’ın ona bol bol saçtığı lutuflardan, Allah’ın onu, doğru yola götürüşünde ve kalbine ilham ettiği şeylerden tanırız.”⁵¹⁵ Gerek, Haris el- Muhasibî ve gerekse Rabıyatü’l-Adaviye gibi, aşka önem veren sûfilerin hepsi, aşkın bütün tasavvufi hallerini kapsayacak kadar yüce ve geniş olduğu

⁵¹⁴ Erol Güngör, *İslam Tasavvufun Meseleleri*, İstanbul 1993, s. 69

⁵¹⁵ Erol Güngör, a. g. e, s. 69-70.

görüştünderler. ⁵¹⁶ Zira aşk, sâliki sessizce çıkabilecekleri makamların hepsine ulaştırır. İşte, Rabia hakkında akademik çalışma yapan Margaret Smith şöyle diyor; “Aşk mertebesi, rıza, şevk ve ünsü kapsar. Bir yandan şevk, sevgiyle kavuşma arzusunu, üns de, sevgili ve aşkın arasında oluşan yakın ilişkiyi simgeler. Aşık, aşktan direkt olarak, ilahi sırlara (mârifete)geçer. Allah’ı, pervasız olarak görebilir ve “Tevhid”de onunla “Bir” olur. ”⁵¹⁷ Zira aşkın aşk ateşi, Allah ile kendi arasındaki zulmani ve nurani perdelerin hepsini yırtarda, ilahi sırların, gönül aynasına aksetmesini sağlar. Bundan dolayı tasavvufta, yanmadan olgunlaşma, aramadan sevgiliyi bulma, virane olmadan, ma’mur olma yoktur. İşte Müellifimiz Sivâsî, aşıkların menzil katetmelerini bir şiirinde şöyle ortaya koyuyor:

Vasıl olmaz kimse Hakk’a cümleden dûr olmadan
Kenz açılmaz şol gönülde tâki pürnûr olmadan
“Mûtû kable ente mûtû” sırrına mazhar olan
Gördü anlar haşr ü neşri nefha-i sûr olmadan
Hak cemâlin ka’besini kıldı âşıklar tâvaf
Yerde Ka’be gökyüzünde Beyt-i ma’mûr olmadan
Mest hem mestâne geldim tâ ezelden tâ ebed
İçmişem aşkın şarabın âb-ı engûr olmadan
Mest olanlar kelâmı kendünden gelmez veli
Pes ene’l-hak nice söyler kişi Mansur olmadan
Bir devâsız derde düşdi bu dil-i Şemsî müdâm
Hakk’a makbûl olmak ister halka menfur olmadan⁵¹⁸

“Mârifetü’n-Nefs” bölümünde, daha önce aşk konusu üzerinde, sûfiler arasındaki önemine binâen, yeri geldiği için genişçe durmuştuk. Aşk, tasavvuf geleneğinde mârifetullah’a ulaşmada, Allah’a vuslatta en güvenilir ve en itibar edilen bir yol olmuştur. İşte bundan dolayı Mevlânâ Celâleddin Rumî, “ hamdım, piştım, yandım” derken, akabinde insanların zihninde “oldum” kelimesini uyandıran Rumî’ye göre aşk, gaibten haber veren ve Allah’a ulaştıran ruhânî bir kılavuzdur. ⁵¹⁹

⁵¹⁶ Margaret Smith,, Bir kadın Sûfi:Rabiya, (Çev. Özlem Eraydın), İstanbul 1991, s. 129.

⁵¹⁷ Margaret Smith,, a. g. e, s. 129.

⁵¹⁸ Bursalı, Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, İstanbul 1333, s. 96,

⁵¹⁹ Nicholson, R. A. , Mevlânâ Celâleddin Rumi, (Çev:Ayten Iermioğlu) Tercuman 1001 Eser 1973, s. 47.

Mârifetullahı Ulaşmada İlham ve Sezgi:

İlham kelimesinin manası; bildirmek, haber vermek, Allah'ın kullarından dilediğine mahsus olarak, vahy türünden, nefiste yapması veya yapmamasını istediği hususunda, gönderdiği bir ilka anlamlarına gelir⁵²⁰ Tasavvuf ıstılahında ise; feyz yoluyla kalbe ilga olunan, özel bir bilgi ve mana anlamında kullanılır. Bu bilginin sahasında, tefekkürün yeri yoktur.⁵²¹ İşte bu düşüncede olanlardan bir Şeyh Ebu Medyen'dır. "Ebu Medyen'in (ö.560/ 1193) dostlarından biri " falanın falandan bana haber verdiğine göre ..." diye söze başlayınca hemen lafı keser ve " bize kuru ve bayat şeyler yedirtmeyiniz" derdi. Bununla şunu anlatmak isterdi, ayet ve hadislerle ilgili olarak Allah'tan kalbinize gelen fetihlerden, keşiflerden, ilhamlardan ve buluşlardan bahsediniz, himmetimizi yüceltiniz."⁵²² Yine bu düşüncede olanlardan biri de İbn Arabî'dir. İbn Arabî bu hususta şöyle diyor; " Allah'a hamd olsun, ilim konusunda Hz. Peygamber'den başkasını taklid etmedim, bilgilerimizin hepsi korunmuştur, nakil ve rivayete dayanmaz. Allah'a çok şükürler olsun, söylediklerimizin hepsi Allah'ın kalbimize verdiği ilhama dayanmaktadır. Ulum-u zevkiyenin kaynağı ilahi tecellidir..."⁵²³ Daha bunu gibi bir çok sûfî ilhamı böyle değerlendiriyor.Şunu belirtmemiz gerekirken, İlhamlar, birkaç şekilde olması nedeniyle, islam ulemâsı ilhamın şeytandan mı yoksa Allah'tan mı? olduğunu, hangi kaynaktan geldiğinin kontrol edilmesi ve sınırlandırılması mümkün olmadığı için, aynı zamanda bu sahada yanılma ve hayalin karışma ihtimalinin mümkünatının çok olabileceğinden dolayı, kıymet olarak istidlâli bilgi gibi itibar etmemişlerdir. İşte bu sebepten dolayı, İslâm âlimleri ve müctehidler katında, "eğer ilham sahibi şeytanın telbisinden emin ise, ilham başkası için değil sadece kendisi için delil olur. " denilmiştir. ⁵²⁴ Zira ilhamlar, sadece Cenâb-ı Hak'tan gelmez. Kişiyi gelen ilhamları dört grupta görmekteyiz.

1-Allah'tan kişinin gönlüne gelen ilhamlar.

2-Kişinin nefsinden gelen ilhamlar.

3-Melekten kişinin gönlüne atılan ilhamlar.

4-Şeytanın ilka ettiği ilhamlar, olmak üzere dört cihetden ilham gelir. ⁵²⁵

⁵²⁰ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arabî*, c.XX I, s. 555.; Süleyman Uludağ, a. g. e, (Sözlük) s. 24.

⁵²¹ M. Zeki Pakalın, MEB, a. g. e, c. I, s. 52.

⁵²² Süleyman Uludağ,, *İslam Düşünce Yapısı*, s.144.

⁵²³ Süleyman Uludağ,, a. g. e, s. 139.

⁵²⁴ H. Osman Akfırat, a. g. e, s. 281.

⁵²⁵ Sühreverdî, a. g. e, s. 576;Bkz..M. M. Şerif , a. g. e, 1. c, s. 403; Kuşeyrî, a. g. e, s. 218.

İşte böyle karışık olmasından dolayı, sezgiye ve ilhama dayalı bir mârifet anlayışı “ulemâ tarafından kabul edilmedi ve edilemedi.”⁵²⁶ Bu nedenle ilhamlar, böyle dört yönden geldiği için, hangisinin Hak’tan, hangisinin melekten, hangisinin şeytandan ve nefsinden olduğunu ayırmakta güçleşir. Zira şeytan, bazen insanı dalalete götürmek için, iyiliği tavsiye ediyormuş gibi ilhamlar ederek, daha büyük bir iyilikten mahrum ettiği, menkıbe kitaplarında ve çeşitli kaynaklarda geçen meşhur olaylardandır. İşte bu sebepten dolayı seçkinlerin günahı, sıradan bidayet ehlinin sevabı konumunda görülmüştür. Zira şeytan, seçkinleri daha faziletli ibadetten alıkoymak için, başka bir ibadetin daha faziletli olduğunu ilka eder. Kişi tam kâmil değilse, bu ilhamın Hak’tan geldiğini zannederse büyük sevaptan mahrum kalır. Tabi büyük sûfiler, bu ilhamları birbirinden ayırmanında yolunu bulmuşlar. Meselâ; Bir ilhamın, nefisten mi? yoksa şeytandan mı? olduğunu ayırma hususunda, Cüneyd-i Bağdadî şöyle diyor: “Nefs’ senden bir şey isterse, bunda inad eder, direnir. Bu hususta, bir müddet sonra bile olsa, muradına vasıl olup, maksadına ulaşınca kadar, ısrar eder durur. Meğer ki, nefse karşı açılan mücadeleyi, samimi bir şekil de devam ettirmiş olsun. Bu halde bile, isteği konusunda sana tekrar tekrar müracaat eder. Şeytan, seni bir günah işlemeye çağırır da, sen o işi yapmamak suretiyle ona muhalefet yaparsan, başka bir günah işletmek için, seni kandırmaya çalışır. Çünkü şeriat karşı olan bütün davranışlar, şeytan için eşittir. Şeytanın maksadı; daimi surette her hangi bir günaha, seni davet etmekten ibarettir.”⁵²⁷ Tabi, bu gelen ilhamlarda bilgilenmede söz konusudur. Şeytan, insanı kötülüğe sevk ederken, o şeyi yanlış bilgilerle süsleyip insanı kandırırken, Allah ve melekler; Allah’a yakın kulun, daha fazla sevap kazanması için ve Allah’a yaklaşmış bir kul olması için, kulun kalbine bir takım bilgiler ilham ederken, o şeyin hikmetini ve hakikatının bilgisinide kalbine koymak suretiyle, amelin ifa edilmesini kolaylaştırır. Aynı zamanda, sûfilerin çoğunun daha önce bahsetmiş oldukları gibi, Allah’u Teâlâ bu ilhamlar vesilesiyle, tıpkı peygamberlere kendini vahiy yoluyla tanıttığı gibi, ilham ettiği kimseyi de mârifet ehli yapar. Fakat sâlik, sulûkunun ortasında iken aldığı ilhamlarla, kemâle ulaştıktan sonra almış olduğu ilhamlar arasında, büyük fark vardır. Şöyle ki; bidâyette sûfinin almış olduğu ilhamlarda, şeytanın ve nefsin ilkası fazla iken, kemâlin sonunda, bu ilka yok denecek kadar azdır. Ama hiç bir zaman, vahiy gibi masum ve saf değildir.

⁵²⁶ Fazlur Rahman, a. g. e, s. 197.

⁵²⁷ Kuşeyrî, a. . g. e, s. 218-219; Krş.. Sühreverdî, a. g. e, s. 576-584.

İlham Çeşitleriyle İlgili Ayetler:

a)Şeytandan Gelen Fısıltı ve Telkinleri.

“Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. (Bunlar) aldatmak için, birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabbin dilese idi onu yapamazlardı. Artık onları, uydurdukları şeylerle başbaşa bırak. ”⁵²⁸

“Görmedin mi biz kâfirlere, şeytanları gönderdik, onları oynatıp(günahlara) sürüklüyor. ”⁵²⁹

b)Nefsin Fısıltı ve Telkinleri.

“Şüphesiz nefs kötülüğü emredicidir. ”⁵³⁰

“Yoo, daima kendini kınayan nefse, and içirim”⁵³¹

c)Meleğin İlhamları.

Abdullah b. Mes’ud (r. a) dan rivayet edilmiştir ki; “Muhakkak şeytanın ve meleğin, insanoğlu üzerinde yönlendirici bir etkisi vardır. Şeytanın etkisi, kötülüğü ve hakkı tasdik etmeye yöneliktir. Melekten bilsin hamd etsin. Kötü tarafına çekmeye çalışan bir tesir hisseden kimse de, şeytan ve şerrinden Cenâb-ı Hakk’a sığınsın. ”⁵³²

d)Allah’tan Gelen İlhamlar. .

“Ama biz(im uğrumuz)de cihad edenleri, biz, elbette yollarımıza iletiriz. Muhakkak ki Allah, iyilik edenlerle beraberdir. ”⁵³³

“Hidayet bulanlara gelince, Allah onların hidayetlerini artırmış ve onlara, korunmalarını(kendilerini kötü sonuçtan koruyacakları vasıtaları) vermiştir. ”⁵³⁴

“Eğer takva üzere olursanız, Allah size bir nur furkan ve nur verir.”⁵³⁵
Peygamberimiz (s. a. v) de;“Allah’ım! kalbime bir nur koy, gözüme bir nur ihsan et, kulağıma bir nur lutfet, sağıma bir nur bahşet, sol tarafıma bir nur koy, önümü nurlu

⁵²⁸ 6. En’âm/112.

⁵²⁹ 19. Meryem/83.

⁵³⁰ 12. Yusuf/53

⁵³¹ 75. Kıyâmet/2.

⁵³² Tirmizî, Tefsir ü Sureti’l-Bakara, 35.

⁵³³ 29. Ankebût/69.

⁵³⁴ 47. Muhammed/17.

⁵³⁵ 8. Enfâl/139.

kıl, bana bir nur ihsah et.”⁵³⁶ İşte bu ayetler nedeniyle olsa gerek ki; “Sûfilere göre ilham esastır. Akılla nakil ise, imkan ölçüsünde onu anlamaya yarayan vasıta”dır.⁵³⁷ Ama bununla beraber sûfiler, nakil ve akıllı hiçbir zaman inkar etmemişler, tıpkı ilhamı sınırlandırdıkları gibi, aynı zamanda nakil ve akılla da bir hudut çizmekten geri durmamışlardır. Bundan dolayıdır ki sûfilerin büyükleri, gelen ilahi ilhamlarla bilgi sahibi olmayı da, en önemli bilgi kaynaklarından biri olarak değerlendirmişlerdir. Sûfilerin, tartışmasız en büyüklerinden biri olan Abdulkâdir Geylânî (ö. 561/1165) “Füyûzât-ı Rabbânî” adlı eserinin önemli bir kısmını, ilhamla yazdığını belirtir.⁵³⁸ Yine tasavvufun ileri gelenlerinden biri olan İbn Arabî, (ö. 637/1239) “Fususul-Hikem” adlı eserinin önsözünde, Hz. Peygamberin bu eseri yazması için verdiğini, tamamen ilhamla yazdığını ifade ediyor.⁵³⁹ Aynı şeyi Mevlânâ (ö. 637/1273) da da görüyoruz ki; “Mesnevi” adlı eserini tamamen ilhamla yazdığını duyup hayret eden oğlu Sultan Veled’e (ö. 712/1312) serzenişte bulunarak, ilhamla yazıldığını söyler.⁵⁴⁰ İşte bundan dolayı daha bir çok sûfî, aklî ve naklî bilgi kaynağı olarak görmekte beraber, en ulvî ve kutsî bilgileri keşif ve ilhamla, yani sezgiyle elde ettiklerini söylerler. Keşif ve ilham sayesinde kişi, Allah’ın zatıyla sıfatları hakkında, doğrudan bilgi edindikleri halde buna bilgi demezler de, mârifet ve irfan bilgisi derler. İşte bu bilgi Müşâhedeye dayanan, vasıtasız bilgidir.⁵⁴¹ Sûfiler, buna bilgidен daha fazla değer verirler. İlham çeşitlerinden “havâtır, varidât ve şevâhid”i daha önce “Mârifetü’n-Nefs” bölümünde, yeri geldiği için anlattığımızdan dolayı, keşfin mârifet değerine geçiyoruz. Bazen de, ilhamı kullanan bazı kimselere karşı sûfiler, çok sert çıkmışlar ve onları dinden çıkarmakla suçlamışlardır. İşte Hucvirî, (ö. 465/1072) onlardan biridir. O şöyle diyor: “ Bir taifede “mârifet ilhamdır” demiştir, buda imkansızdır. Çünkü mârifette, bâtınında Hakk’ın da bir delili vardır. Halbu ki, hata, sevap, yanlış ve doğru konusunda, ilham ehli için bir delil yoktur. Sebepde şudur; İlham ehli olanlardan biri, “Allah Teâlâ’nın mekanı olmadığı bana ilham edildi “ diyor, diğer biri “ Allah’ın mekanı vardır diye bana ilham edildi” diyor. Şimdi biri

⁵³⁶ Buhârî, Da’avat 10; Müslim, Salatü’l-Musârin, 26.

⁵³⁷ Süleyman Uludağ, *İslam Düşünce Yapısı*, s. 143,

⁵³⁸ Abdulkadir Geylânî, a. g. e, s. 1-19.

⁵³⁹ İbn Arabî, a. g. e, s. 19-21.

⁵⁴⁰ Mevlânâ, *Mesnevi*, c. IV, s. 326.

⁵⁴¹ M.M Şerif, a. g. e, c. I, s. 128.

diğerine zıt olan bu iki iddiadan, doğru ile yanlış ayırt etmek için, mutlaka mümeyyiz bir delilin mevcut olması lazım gelmektedir. Bu taktirde de iddia konusu olan husus delille bilinmiş olur. O zaman da ilhamın hükmü batıl olur. ”⁵⁴² diyen Hucvirî, Brahmanlar ve ilhamcıların görüşünün bu olduğunu vurgular. Kendilerinin sûfilerin yolunda olduğunu iddia eden ve ilham aldıklarını söyleyen bu insanların, aslında dalalet üzere olduklarını ifade eder. “Zira ilham iddia eden on kişi, bir hükümde yek diğeriyle çelişen on ayrı görüşün doğruluğunu iddia etmektedir. O halde bu iddiaların tümü batıldır. Bunlardan hiçbirisi hak üzere değildir”⁵⁴³ diyen Hucvirî, mârifetin şariat olduğunu, nübüvvet ve hidâyet olabileceğini söylerken, ilham olmadığını da belirterek, ilhamın delil bakımından, mârifet konusunda hükmünün geçersiz olduğunu vurgular. Böylece o, ilhamı kullanan kişileri göze alarak, bu kimselere şiddetle hücum ederek, mârifet hususunda ilhamın olmayacağını belirtir. Tabi Hucvirî’yi bu işe iten sebep, zamanlarında ilham olayının kötü emelleri uğrunda kullanan kimselerin ileri gitmelerinin, böyle bir görüş bildirmesinde etkili olduğu kanaatindeyim. Keşf yoluyla mârifete ulaşmak, tasavvufun en yüksek makamıdır. Bu hadisede, büyük bir mücâhede gerektirir. Tasavvufla ilgili güzel bir eser veren İbn Haldun, (ö.807/1406) bu mücâhedeyi üç şekilde değerlendiriyor. a) **Takvâ ve Verâ Mücâhedesi.** b) **İstikamet Mücâhedesi.** c) **Keşf**

Mârifetullah’a Ulaşmada Keşf:

Keşf: lugatta; açığa çıkma, perdelerin açılması, örtülü olanı açma, gizli olanın meydana çıkması, sezmesi, tahmin etme anlamlarına gelir. Tasavvuf ıstılahında ise; insanın, gaible temas kurmasına engel olan hicab perdelerinin ardındaki gaible ilgili hadiseler, bizzat hal yoluyla bunların hakikatini yaşayarak ve müşâhede ederek vakıf olma hadisesidir. Burada, beden ve his perdesinin kalkması ve ruh aleminin seyredilmesi olayıdır. Bu perdenin kalkma olayına, kalp gözü açılması veya keşif ismi verilir⁵⁴⁴. Keşfin tam ve sıhhatli olması için, evvelâ salikin, takvâ, verâ ve istikamet

⁵⁴² Hucvirî, a. g. e, s. 403.

⁵⁴³ Hucvirî, a. g. e, s. 403.

⁵⁴⁴ Süleyman Uludağ, a. g. e, (Sözlük) s. 286.

mücadelesini kamil bir şekilde yerine getirmesi gerekiyor. Bunları şu şekilde izah edebiliriz.

Keşfinin sıhhatli Olması İçin Gerekli Olan Mücahedeler.

a) Takvâ ve Verâ Mücâhedes:

Bu mücâhede de sâlik, bütün himmetini takvâ ve verâ ehli bir kişi olmaya harcar. Aynı zamanda amacına ulaşmak için, nefsiyle mücâhedeye girer. Bu mücâhedenin amacı; Allah'ın koymuş olduğu hudutlara riayet etmektir. Burada, zahiri itibariyle Allah'ın emirlerine karşı gelme haline son verilmesi, bâtinî itibariyle de kalbi fiillerin murâkabe altında tutulması, bu mücâhede de asıl amaç olur. Nitekim Peygamber (a. s) "Helal bellidir. Haramda bellidir. İkisi arasında şüpheli şeyler vardır. Bunlardan sakınan, din ve ırz bakımından kendisini temize çıkarır."⁵⁴⁵ Burada sâlikin amacı takvâ sahibi bir müslüman olmaktır. Bu da gerçek mânâda dine bağlılık demektir. Keşf ve keramet sahibi olmak, burada asıl amaç olmamaktadır. Ama bu mücâhede sonucunda da, keşf ve keramet olabilir. Bu mücâhede şekli, dinen farz-ı ayın kılınan mücâhededir. Çünkü sâlik, ilahi azaptan bunun sayesinde kurtulur.⁵⁴⁶

b) İstikamet Mücâhedes:

Bu mücâhede "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol."⁵⁴⁷ ayetin de buyrulduğu gibi bir mücâhededir. Bu mücâhede de amaç; nefsi ıslah etmek ve bütün fiillerde vasat bir yol takip etmek. Eğer sâlik, istikamet üzere olmayı gerçekleştirirse, ahlâkı güzelleşir. Hayırlı işleri kolaylıkla yapar. Kur'anî ve Peygamberî bir ahlâka ulaşır. Tabi ki insanı bu mücâhedeye yönlendiren neden, daha yüksek manevi makamlara ulaşma arzusu ve kurtuluşa erme isteğidir.⁵⁴⁸

İbn Haldun, bu mücâhedeye, nefsanî huyların terbiye edebilmek için, kötü huyların zıtlarının sürekli yapılmak suretiyle ulaşılabileceğini belirtir. Şöyle ki; cimrilik bulunan kimse, cömertliğe devam etmekte, kibirlik bulunan kimse, tevâzu ile canının istediğini yememek suretiyle tedavi edilebileceği gibi, bu vesileyle süreklilikte kazanır. Tabî bu istikamet üzere olmak çok zordur. Her ne kadar böyle olsada,

⁵⁴⁵ Buharî, İman, 39; Müslim, Musâkat, 20.

⁵⁴⁶ İbn Haldun, *Tasavvufun Mahiyeti* "Şifâu's-Sâil" s. 48, 49, 124.

⁵⁴⁷ 11. Hud/113.

⁵⁴⁸ İbn Haldun, a. g. e, s. 125-126.

zamanla bu istikamete devam etmek suretiyle, meleke kazanırlar da zorlukların etkisi kalkar. Tabi bu istikamette, bütün beşeri sıfatların yok edilmesi söz konusu değildir. İstikamete ulaşmak ve nefsin hile ve desiselerinden kurtuluncaya kadar riyazet, bir müddet gereklidir. Bu istikametle mücâhedenin amacı; daha yüksek derecelere çıkma ve istidadını kullanmak içindir. ⁵⁴⁹Bu iki yolda da her hangi bir mürşide ihtiyacı yoktur. Kitaplar ve ihlaslı âlimlerin sözleri yeterlidir⁵⁵⁰. Takvâ mücâhedesini kolayca yerine getiren sâlike, istikamet mücâhedesini kolaylaştırır. İstikameti tam yerine getiren sâlike de, keşf ve ıtlâ yolu açılır. Bizim burada en fazla üzerinde durmak istediğimizde, üçüncü yoldur

c)Keşf ve İttılâ Mücahedesini:

Bu mücâhede, keşf ve ıtlâ olan mücâhededir. Bu mücâhedenin gayesi; riyazetle beşeri sıfatları yok ederek ve bedeni kuvvetleri işlemez bir duruma getirmek suretiyle, ehlî olan sâlike, ölümden sonra vaki olacak olan rü'yet gibi, bir çok hakikatların, nurânî ve zulmânî perdelerinin kalkmasıyla görünmesini sağlamaktır. Bu vesileyle, Rabbânî latifesiyle, tecellilere mazhar olmak suretiyle Hakk'ın huzurunda durarak, ilhamlara muhatap olabilsin. Sûfiler, böyle bir mücâhedeye girişen kimseler için, belli şartların mevcut olduğunu ifade ederler.

Evvelâ, keşf ve ıtlâ mücâhedesinin başarılı olması, takvâ ve verâ mücâhedesinin başarılı olmasına bağlıdır. Zira cennetteki derecelerin ilkinin elde etmek, her şeyden önce buna bağlıdır. Bunun en düşük derecesi, cehennemden azad olayıdır. Nitekim, tasavvufî hallerinin çokluğu ile ünlü İbn Cerîrî (ö.321/933) şöyle diyor; “Kim Allah’la kendi arasında takvâ ve murâkabeyi hakim kılmassa, o keşf ve müşâhede haline ulaşamaz.”⁵⁵¹Takvâ mücâhedesini tam olmadan istikameti olmaz.

Keşf ve ıtlâ yolunda riyazet şarttır. Ama şunu belirtmemizde gerekir ki, sâlikin amacı, keşf ve keramet olurda, istikamet mücâhedesini tamamlamadan ve tam kalbî tasviyeye ulaşmadan, bir takım keşf ve bilgilere mazhar olursa, bu da hakikatta ters olursa, sâlikin buna itibar etmemesi lazımdır. Zira “ibâhe”,yani şeriata ters söz

⁵⁴⁹ İbn Haldun, a. g. e, s. 125-131.

⁵⁵⁰ İsmail Çetin, a. g. e, s. 48.

⁵⁵¹ İbn Haldun, a. g. e, s. 132.

söyleyen, yoldan sapanlar hep bu durumdadır.⁵⁵² Zira bir takım keşf ve kerametlere ulaşmada da, müslim ve gayri müslimler eşittir. Bazı gayri müslimler, birtakım uykusuzluk ve aç kalmak suretiyle, başta kalbi tasfiye etmekle, kalbtteki perdeleri kaldırılabirler. Bu tip keşiflerde, istikamette şart olmadığından, hakikat tersinden akseder. Yani bu keşifler, kişinin anlayışına göre zuhur ettiğinden dolayı, felaketten başka bir kazanç getirmez. Ama gerçek manada keşf ve ıtlâ yolunda, şeyhe ihtiyaç vardır. Bu zatın, mücâhede şekillerinde tecrübe sahibi olmuş ve Allah’la arasındaki zulmâni ve nurâni perdeleri kaldırmış, kalbi Allah’ın nuruyla dolu bir mürşidi kâmile ihtiyacı vardır. Böyle bir mürşid, ihtiyaç olduğunda yolun ahvalini bilir, yolun sarp ve engelli kısımlarından müridini aşamalı olarak geçirir. Bu vesileyle mürid, Allah’ın rahmetine ulaşarak, keşf ve ıtlâ sahibi olur. Tabi ki, bu mertebeye ulaşmak için, sıkı bir riyazetle beraber, uzlet ve halvet şarttır. Tâ ki, cismaniyete tamamen ruhaniyet hakim olup, arzu ve istekler yok oluncaya kadar, mücâhedeyle devam edilir.⁵⁵³ İşte bu mücâhede sonunda, sûfilerinden cehri tarikının imamı sayılan Hz. Ali’nin şu “Ölmeden önce ölünüz.”⁵⁵⁴ sözü gerçekleşmiş olsun.

İbn Haldun, bu hususu şöyle değerlendiriyor. “Keşfin mârifetinden meydana gelen hazzın, bazen dünya hayatında hâsıl olacağını ve bunun mertebelerinin muhtelif” olacağını belirtir⁵⁵⁵. Tasfiye ve mücâhede yoluyla meydana gelen keşfler de şu üç şekilde değerlendirir: a)Muhadra, b)Mükaşefe,c) Müşâhede.

Keşfin Çeşitleri

a)Muhadra:

Muhadra,hakikatla sâlikin arasındaki perdelerin sonu, keşif mertebesinin başıdır.Yani muhadra, keşf sahasının başlangıcıdır. Kuşeyrî’ye göre; “Muhadra, kalbin (Allah nezdindeki) huzurudur. Bazen, delillerin tevatür haddine ulaşması ile muhadra hali hasıl olur. Bu ise, hicâb ve setr halinden sonra bahis konusu olur. Bazen muhadra, zikir kuvvetinin kalbi istilâl etmesi ile hasıl olur. (Bunun sonunda keşf hali meydana

⁵⁵² İbn Haldun, a. g. e, s. 133-134.

⁵⁵³ İbn Haldun, a. ge, s. 134-135.

⁵⁵⁴ Aclunî, a.g. e, c. I, 384.

⁵⁵⁵ İbn Haldun, a. g. e, s. 118.

gelir. Kalb ya delil veya zikr haliyle birlikte makamına ulaşır. ”⁵⁵⁶ İşte bu keşf haliyle beraber, bilgilenme olayı da gerçekleşir. Artık bu noktada sâlik, Allah’ın isimlerinden gelen nurlu feyizle huzura ulaşır

b)Mükaşefe:

Bu, muhadradan sonra, ondan yüksek bir bilgilenme, mükaşefe durumudur. Kuşeyrî mükaşefe hakkında şöyle diyor: “Mükaşefe, açıklık vasfını taşıyan bir delil ile, kalbin(Hak’kın) huzurunda oluş manasındadır. Mükaşefe halinde, delil üzerinde düşünmeye yol aramaya ihtiyaç yoktur. ”⁵⁵⁷ Zira Kuşeyrî’ye göre; mükaşefe halinde, sâlikin zikri kendinde hiç bir kuşku bırakmayacak şekilde kalbi istilâ etmiştir. Artık kalbte şüpheye yer kalmadığından, dolayı ondan sakınmaya da gerek yoktur.

Sülemî’ye göre ise; sâlik “dışını düzeltip, içini de kontrol edince, kendisinde mükaşefe hali belirir” diyor. Irak sûfilerine göre ise; mükaşefe hali, “gaybe ait bazı bilgilerin sâlike açılmasıdır. Sâlike bu bilgiler içinde hükmedilir ve kendisi bunlara göre hareket ettirilir. Kendisine halkın halleri açılır. İnsanların hiç bir hali ondan gizli kalmaz. Horasanlı sûfilere göre; mükaşefe, sâlike nefsin kusurlarının açılması, sırda gizlenen hainlerin gösterilmesidir. Sâlik böylece başına gelen halin sağlamını çürüğünü bilir. Ne dıştan, ne de içten, gafil olmaz. ”⁵⁵⁸ derken, mükaşefenin yörelere ve insan karakterine göre, farklılık arzettiği açıkça kendini gösteriyor. Burada biraz da, insanın ihtiyacına göre öncelikle perdelerin açılmaları söz konusudur. Bu hususta Sülemî, mükaşefenin hakikat durumları hakkında şöyle diyor: “ Kimine kendi halleri gösterilir, kimine muradı açılır. Kimine de umumun halleri (her kesin hali) açılır. Ama bunları söylemesine izin verilmez. Kimine Hakk’ın halktan muradı (ne istediği halkı ne için yarattığı) açılır. Kimine keşifler olur, kendisine ve diğer velilere mahsus mertebelerden açılan bilgileri söylemesine izin(verilir. Bunlar velayet mertebelerinin sonuna ulaşmış, emanet (güven) makamına gelmiş, emin velilerdir.”⁵⁵⁹ İşte bunlardan biri olan Ali el-Havvas(ö.939/1633) bu tip sûfilerdendir.Bulunduğu beldedeki bütün

⁵⁵⁶ Kuşeyrî, a. g. e, s. 207; Krş.. İbn Haldun, a. g. e, s. 118; Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 475.

⁵⁵⁷ Kuşeyrî, a. g. e, s. 207; Krş.. İbn Haldun, a. g. e, s. 119; Süleyman Ateş, a. g. e, s. 475-476.

⁵⁵⁸ Sülemî, a. g. e, s. 131.

⁵⁵⁹ Sülemî, a. g. e, s. 131.

⁵⁵⁹ a.y.

sûfilerin derece katedip düştüklerine varıncaya kadar vakıf olduğu nakledilir.⁵⁶⁰ Sülemî, mükâşefe halinde özel bir bilgilenme olduğunu belirtirken, fazla detaya girmiyor. Oysa ki burada, iki tür bilgilenme söz konusudur. Birincisi, kullar ve eşyanın hakikatı hakkında bilgilendirme olayıdır. Tabi bu tür bilgilendirme, yörelerdeki insanın mizacı, ihtiyaçları ve velayet makamındaki mertebeleriyle doğru orantılıdır. Çünkü velayet makamının zirvelerine çıkmış bir velinin bilgilendirilmesiyle, hâlâ yükseliş halindeki, mükâşefe suretiyle bilgilendirilmesi bir değildir. Bundan daha üst seviyede keşf ise müşâhede olayıdır.

c) Müşâhede:

Mukâşefe halinin kemâle ulaşmasından sonra, müşâhede hali meydana gelir. Kuşeyrî 'ye göre müşâhede; "her hangi bir şüphe bahis konusu olmadan, Hakk'ın, kulun kalbinde zuhurudur" der ve şöyle ekler: "sır ve ruh semasından, setr bulutları açılınca, şuhud(temaşa)güneşi şeref burcundan parlamaya başlar."⁵⁶¹ Kuşeyrî, sâlik gönlünü, hiçbir manevi leke bırakmıyacak kadar berrak bir hale getirirse, onun kalbinde hakikat güneşinin parlayacağını ifade eder.⁵⁶² Herşeyden önce, müşâhedeye ulaşmak için, kişinin kalbini tasfiye etmesinin şart olduğu noktasına varıyoruz. Hucvîrî, sûfilerin Allah'ı ve O'nun tecellilerini, kalb gözüyle görmek hali olduğu görüşündedir. Müşâhedenin iki çeşit olduğunu ifade ediyor: Birisi, kişinin yakîninin sıhhatli oluşundan dolayı, diğeri de muhabbetin galebesinden dolayıdır. Bu olay, şu sebepten kaynaklanır;sevgili, muhabbet mahallinde öyle bir dereceye ulaşır ki, bütün mevcudiyeti tümüyle sevgiliden, dosttan bahsetmek haline gelir. Ondan başkasını görmez. Bu konuda Muhammed b. Vasîtî (ö.320/932)şöyle nakleder: "Hiç kimseyi görmedim ki Allah Teâlâ'yı onda görmüş olmayayım." Muhabbet, sâliki herşeyden soyarak, onu herşeyde fail gösterir. Bu birinci yol, ona göre "istidlâl yoludur." İkinci ise, "cezbe yoludur."⁵⁶³ Bu yolları şöyle izah eder: "Biri, kendisi için ayan beyan oluncaya kadar, onun hakikatını, delillerini isbat ederek istidlâl sahibi olur. Öbürü

⁵⁶⁰ Yaşar Nuri Öztürk, *Tarih Boyunca Tasavvufi Düşünce*, s. 347.

⁵⁶¹ Kuşeyrî, a. g. e, s. 207;Bkz.. Süleyman Ateş, a. g. e, s. 476-477.

⁵⁶² Kuşeyrî,a.g.e,s.207.

⁵⁶³ Hucvîrî, a. g. e, s. 476.

meczub ve meslûb, yani Hakk, delilleri ve hakikatları onun için hicap kılar. ”⁵⁶⁴Yani delillerde, cezbeli bir sâlikle Hakk arasında, bir perde teşkil eder. Görüldüğü gibi, Hucvirî müşâhede esnasında, cezbeye dikkati çekerek, her türlü istidlâli bilginin, sûfiyle Allah arasında engel olduğunu ve güçlü müşâhedenin sonundaki cezbenin, her türlü istidlâli bilgiyi de yok edeceğine işaret etmektedir. Zira sâlik, kesbi bilgiden çok daha güçlü bir bilgilenmeye ulaşmaktadır. Tıpkı güneşin doğmasıyla, yıldızların kaybolması gibidir.

Şunu da belirtmemiz gerekir ki Hucvirî, Hz. Muhammed (s. a. v)’in miractaki rü’yet hadisesini, Müşâhede olayı ile izah ediyor. Allah’u Teâlâ’nın, Hz. Muhammed(s. a. v)’e miraç durumunu belirtirken, şu ayet-i kerimeyi “Muhammed’in gözü oradan ne kaydı, ne de onu aştı.”⁵⁶⁵ şöyle izah ediyor: “Yani Allah’a olan iştiağın şiddetinden, kalbi ile görmesi lazım geleni görmedikçe, gözünü kapayınca mutlaka kalbiyle Mucidi(ve Hakkı) görür.”⁵⁶⁶ şeklinde açıklama getirmektedir. Buna biraz daha açıklık getirmek gerekirse, Abdullah Tusterî’nin(ö. 283/896) şu ifadesi “Rububiyyet öyle bir sırra sahiptir ki, eğer o zuhur etse, nübüvveti helak ederdi. Nübüvvet öyle bir sırra sahiptir ki, eğer o açığa vurulsaydı, bilgiyi(mârifeti) silip süpürürdü . Mârifette öyle bir sırra vardır ki, eğer Allah onu açığa çıkarsaydı, şeriati bir hiç mesabesine indirirdi.”⁵⁶⁷Aslında burada “şeriati bir hiç mesabesine indirirdi” sözüyle, böyle yüksek seviyeli bir bilginin tesirinden kurtulamaz, cezbeden ayrılamaz ki, şeriati yerine getirebilsin. Yani akıl kalmaz ki, teklifle sorumlu olsun manasındadır. Yoksa mulhidlerin dediği gibi,yakîne ulaştık, bizden teklif kalktı şeklindeki şeytani sözleri söyleyenlere, en sert tepkiyi de yine sûfiler yapmıştır. Tıpkı, güneşin doğmasının yıldızları yok etmeyip, onun nuru karşısında, yıldızın nurunun çok sönük kalması gibidir.

İşte Sülemî de, müşâhede esnasında böyle bir bilgilenmenin olduğu kanatındadır. Zira ona göre Müşâhede; “sâlikin, gaiblerdeki ceryan eden şeyleri, Allah’ın gerek kendi hakkında, gerekse yaratıkları hakkında yaptıklarını görmesi,

⁵⁶⁴ 53. Necm/17.

⁵⁶⁵ Hucvirî, a. g. e, s. 475.

⁵⁶⁶ a.y.

⁵⁶⁷ Fazlur Rahman, a. g. e, s. 198.

gelip giden halleri bilmesidir. Müşâhede sahipleri de müşâkefe ehli gibi, çeşitli makamlara ayrılırlar. ”⁵⁶⁸ diyor. .

İbn Haldun, müşâhede olayının, keşf mertebelerinin en yükseği olduğunu belirtirken, şöyle diyor. “Müşâhede, Allah’ın sıfatları, fiilleri ve melekûtun sırları hakkında, en mükemmel derecedeki mârifettir.”⁵⁶⁹ Bu açıklamadan da anlaşıldığı gibi, mârifetin en yüksek şerefli ve en yücesi elde edilmiş olur.

Müşâhede Hakkında Büyük Sûfilerin Düşüncesi:

Cüneyd-i Bağdadî, “Müşâhede, kendini kaybederek Hakk’ı bulmandır. ”Ebu Osman Mekkî (ö.291/903) “Müşâhede, araya setr ve inkıta hali girmeden, tecelli nurlarının ard arda sâlikin kalbine gelmesidir. Peşpeşe çakan bir şimşek farzedilse, gece, gündüz gibi aydınlık olur. ”⁵⁷⁰ diyor.

Ebu’l-Hüseyin en Nûrî (ö.295/907)ise, kişide (benlikten) “kendisinden bir damar kaldıkça, kulun Müşâhedesini sâhih değildir. ” Yâni, kişinin nefsinden bir eser kaldığı sürece, Müşâhedenin sahih olmayacağını ifade eder. Şöyle diyor: “Sabah olunca kandile ihtiyaç kalmaz. ”⁵⁷¹ Allah’ın varlığına Müşâhede ile şahid olan, bundan başka aklî ve şerî delillere ihtiyaç duymayacağından, bunlara gerek kalmaz.

Bu konuda Bayezid-i Bestamî ise şöyle diyor: “Allah’ın öyle kulları vardır ki; eğer dünya ve ahirette bir lâhza Allah’tan mahcup kalsalar, mürted olurlardı. Hucvirî bu sözü şöyle izah ediyor: “Allah onları, aralıksız olarak sürekli Müşâhede ile beslemekte ve mahabetlerinin hayatı ile onları diri tutmaktadır. Müşâhede ehli olan, mahcûb hale gelince, mutlaka (huzuru Hakk’tan tardedilir). ”⁵⁷²

Nakşibendi tarikatının kurucusu Bahâuddini Şah-ı Nakşibendi’nin (ö.791/1388)ilk halifesi olan Muhammed Parsa,(ö.922/1516) müşâhede için iki mertebede görüyor: “Birincisi;sihhatlı yakîn ile erişilen müşâhede, İkincisi; Muhabbetin galebesiyle erişilen müşâhededir. Bunda muhabbet, o dereceye ulaşır ki, aşkın bütün varlığını, dostun düşüncesi tutar ve dosttan başka birşeyi görmez. ”⁵⁷³ Yani burada müşâhede, sihhatlı yakîn

⁵⁶⁸ Sülemî, a. g. e, s. 131.

⁵⁶⁹ İbn Haldun, a. g. e, s. 119.

⁵⁷⁰ Kuşeyrî, a. g. e, s. 207.

⁵⁷¹ Kuşeyrî, a. g. e, s. 208.

⁵⁷² Hucvirî, a. g. e, s. 477.

⁵⁷³ H. Muhammed Parsa, a. g. e, s. 268.

ve muhabbetle doğru orantılıdır. Ne kadar yakîn kuvvetli ve saf olursa, müşâhede o derece erken ve kuvvetli olur. Aynı şey muhabbetin aşka galebe çalması için de geçerlidir.

İmam-ı Gazzâlî'nin bu hususta şöyle dediği nakledilir: "Bilesin ki, ebrar (iyiler)in hasene diye işledikleri işler, mukarrebûna göre seyyiattır. Mukarrebûnun, Allah'ın isimlerinin manalarından olan nasipleri üçtür. Birincisi: Bu manaları Müşâhede ve mükâşefe yoluyla bilip, hatası tasavvur olunmayacak şekilde katı burhan ile, hakikatların ortaya çıkması ve Allah'ın o sıfatlarla alâkalı olan bilginin, ona keşf olunmasıdır. Bunların vuzuh ve beyanda, kendi batınının müşâhedesinden, kendi sıfatlarını idrak ettiği gibi yakînın olmasıdır. Bu da zahiri duyularla, yani beş duyu ile olmaz.

İkincisi: Kendilerine keşf olunan celâl sıfatlarını, o zaman mekan içinde düşünmemelidir. Aslında kalbin bu büyütme ile dolması tasarruf olunmaz. Ancak bu sıfatın, kemâl derecesiyle münkeşif olmasına şevki ve bu sıfatın tecellisini müşâhede arzusunu artırmalıdır. Eğer o kulun takatı buna kafi geliyorsa ve kemâli o derece değilse, mümkün olan derecede yoluna devam eder. Fakat hiçbir zaman şevki kırılmaz. Şevki kırılırsa, ya mârifet zayıftır, yahut da kalbin, o sıfatın cemâl ve celâl halini Müşâhede şevkiyle değil, başka bir şekilde doludur. İşte bunun içindir ki, Allah'ın sıfatlarına muttali olmak isteyen, kalbinden Allah'tan başka ne murad varsa sürüp çıkarmalı ve o hale hazırlanmalıdır.

Üçüncü: Bu sıfatlardan mümkün olduğu kadar nasibini almaya, onlarla ahlâklanmaya ve güzellikleriyle süslenmeye çalışmalıdır. Kul ancak, onlarla Rabbânî olur. Yani Rabb'a yaklaşır." şeklinde izah ediyor.⁵⁷⁴

İşte Gazzâlî, müşâhede olayını böyle bir sıralamaya tabi tutarak izah ederken, müellifimiz Sivâsî, "Menâzilü'l-Ârifin" çalışmamızın baş kısmında, Gazzâlî'nin üzerinde durduğu bu dört büyük meseleyi kapsadığından bahsederken, "Mârifetullah" bölümünde, müşâhede olayından hiç bahsetmemesi ve iki üç varakla mârifetullah'ı izaha çalışması, kanatime göre yetersizdir.

Bu hususta, İbn Arabî ise şöyle diyor: "Keşf ehline arifler gelince, onlar Allah'ın her nefste her an tecelli ettiğini görürler. Halbuki tecelli tekrarlanmaz. Şu halde onlar her tecellinin yeni yaradılışı getirdiğini ve eski varlığı giderdiğini, şühud

⁵⁷⁴ H. Muhammed Parsa, a. g. e, s. 273, 273.

gözüyle görürler.Tecellinin bir varlığı gidermesi, onun gidiş anında varlığın fânî olmasıdır.Yeni bir varlığın yaratılması da, başka bir tecellinin onu meydana getirmesidir. ”⁵⁷⁵ diyor. Burada İbn Arabî, Müşâhede Ehlinin, Allah’ın her an kainâtı yaratışını müşâhede ettiklerini söylerken, taayyün nazariyesinide isbata çalışır. İşin aslında, tasavvufun iki büyük nazariyesi olan “Vahdet-i Vücûd” ve “Vahdet-i Şuhûd” anlayışı, bu müşâhede olayının neticesinde zuhur etmiştir.

İşte İmam-ı Rabbânî ise, müşâhede anlayışının tamamen “vahdet-i şuhûd” anlayışını aksettirdiğini söyler. Mektubat adlı eserinde şöyle diyor: “Bil ki, bu kalblerin nasibi O yüce Hazretten yana iken, şüphesiz ve tereddütsüz bilmekten başka birşey yoktur. Bu kesin ve tereddütsüz bilgiyi, ister rû’yet saysınlar, isterse müşâhede saysınlar, ikiside birbirine eşittir. Kalb için rû’yet olmadığı zaman gözler için nasıl olur?Zira dünya hayatında iken, bu vücûdun gözü, bu muamelede muattaldır.

Bu babdaki şeyin gayesi şudur: İkân olarak isimlendirilen kalbdeki mana, misal âleminde rû’yet suretiyle zuhur eder. Kendisi mukin olan dahi, görünen surette zuhur eder. Çünkü şahadet âlemine münasip olan her mânânın ve yakîni bilginin, misal âleminde bir rû’yet şeklinde zuhuru vardır. İkan, rû’yet suretinde zuhur edince, zaruri olarak kesin bilgiyle alâkalı olan suret zuhur eder. Sâlikte o sûreti misal aynasında müşâhede edince, aynanın vasıtalığını düşünmezde, bu sûreti hakiki zanneder. Kendisine, rû’yetin hakikatı hasıl olduğunda, rû’yet kendisi için zuhura geldi zanneder. Bilmez ki bu rû’yet, ikanın suretidir. ”⁵⁷⁶ İmam-ı Rabbânî, sûfilerin Allah’ı gördüklerini iddia ettikleri müşâhede olayında, aslında Allah’ı görmediklerini, sadece Allah hakkında şüphesiz ve tereddütsüz bilme olayının, sembolik olarak görüldüğünü ifade eder. Yani ikanî bilginin, misal âleminde şekillere bürünmesinden başka birşey olmadığı görüşündedir. Bu tecelli olayı sonunda oluşan sembolik ikanî, Allah’ın görünmesi olarak kabul eden sûfilerin yanıldıklarını ve bu tecelli eden görüntüyle, Allah’ı gördüklerini söyleyen sûfilerin sözlerinin bir hata ve yanılmadan öteye gidemiyeceğini görüşündedir. İşte tasavvufunun iki temel nazariyesinin zuhuruna sebep olan “müşâhede” olayından Sivâsî’nin bahsetmemesi ve üzerinde durmaması, kanaatimize göre büyük bir eksiklikler.

⁵⁷⁵ İbn Arabî, a.g.e s. 160-161.

⁵⁷⁶ İmam-ı Rabani, Mektubat, 1. c, 257. Mektub, s. 237, Fazilet Neş. İstanbul Trz.

Birçok tasavvuf ıstılahlarında olduğu gibi, müşâhede tabiride derece derecedir. İşte Reşâhat müellifi, müşâhedenin bu yönü hakkında şöyle diyor: “Yüksek evliyanın erdiği müşâhede (hali hiç) kaybolmaz. Eğer kaybolacak olursa, daha üstün bir müşâhedeyle ermelerinden dolayı olur.”⁵⁷⁷ İşte bütün kâmil insanların arzusu, daha yükseği olmayan ve değişmeyen müşâhedeyle ulaşmaktır.

Kimi sûfilerde, mârifet ve müşâhede hakkında değerlendirme yaparken, müşâhedenin mârifetten daha sonra gelip, mârifetin en mükemmel şekli olduğunu söylüyorlar. Allah hakkında daha iyi bilgilenmek için, müşâhedenin kıyaslamasını yapanlardan biri de, Muhammed Parsa’dır. O şöyle diyor: “Allah’ın hayalinin, aklen anlaşılmayan iki derecesi vardır. birincisi mârifettir ki, bunun ötesinde bir derece daha vardır. O da müşâhededir. Mârifet ile müşâhedenin, kemâl bakımından birbirine nisbeti şudur: Müşâhede maşukun didârını görme, lezzetini tatmak, mârifet ise; bu zevki hayal etmektir. Müşâhede ne kadar mükemmel olursa, lezzet de o kadar mükemmel olur.

Mârifet ve müşâhede de müşterek bir durum vardır. Aynı mârifet, başka bir yerde karşına bir başka türlü çıkar. Bir evvel ki ile hiç alakası yoktur. Halbuki, aynı şeydir. Bu bir ağacın tohumu gibidir. Mârifet nasıl bu âlemde yönlerden temizlenmişse, müşâhede de öteki âlemde yönlerden temizlenmiştir. Didârı görmek mârifete bağlıdır. Her kimin mârifeti yoksa, didârdan perdelenmiştir.”⁵⁷⁸ Burada Muhammed Parsa, diğer birçok velide olduğu gibi, müşâhedeyle mârifetin kemâline bağlıyor. Mârifetin kuvvet ve varlık derecesiyle, müşâhedenin doğru orantılı olduğu görüşündedir. Aynı zamanda kişinin mârifetinin, her seferinde değişik sembollerde görüldüğünü söylediği görüşü ile de, müşâhedeyle yeni bir boyut kazandırıyor.

Mârifetullah’a Bizzat Allah’ın Bilgilendirmesiyle Ulaşma:

Müellifimiz Sivâsî, gerçek manada Allah’ın, fiil ve sıfatlarıyla anlaşılamayacağını belirtirken, bu görüşünü de bir iki cümleyle geçiştiriyor. Tasavvufun büyüklerinden bir kısmının kanaatı da bu şekildedir. Bu hususu, Kur’an-ı Kerim’de “Allah’ı hakkıyla taktir edemediler.”⁵⁷⁹ şeklinde ki ayeti olsun, gerekse Peygamber (s. a. v)’in “Allah’ın zatını

⁵⁷⁷ Mevlânâ, Ali b. Hüseyin, *Reşahat* s. 321.

⁵⁷⁸ H. Muhammed Parsa., a. g. e, s. 326.

⁵⁷⁹ 6. En’am/91.

nihayet ulaşmayan sûfiler olduğu görüşünde oldukları da açıkça ortadadır. Şimdi bu meseleyi daha detaylı düşündüğümüz zaman, mârifetullah anlayışı hususunda, sûfilerin seyr-i sulûk esnasında kendilerinin bulundukları haleti ruhiye ve ulaştıkları makamı ifade ettiklerini görüyoruz. Sûfilerin hallerini yansıtan sözlerindeki farklılık ve izafilik, aslında sûfinin bidâyetle nihayet arasındaki evrelerinden başka birşey değildir. Zira başlangıçtaki sûfinin durumuyla, esrar âlemine dalan sûfinin manevi kapasitesi ve Allah hakkında bilgilenmesinin çok farklı olması gayet normaldir. Çünkü, Kuşeyrî ve Hucvirî gibi tabâkat eseri veren sûfilerin eserlerinde şunu görüyoruz. Sûfi aynı şahıs olmasına rağmen, mârifet hakkında farklı tanımlar yapıyor. Bunun sebebi de, sûfinin sülûkunun başlangıcında, ortasında ve nihayetinde, Allah hakkında farklı farklı bilgilenmesinden ve keşif, müşâhede ve mârifet hususunda, gönül gözündeki ibadet ve itaat nuru ile latifleşerek yok olması neticesinde, daha önce perdelendikleri hakikatın kendilerine zahir olmasıyla, önceki sözlerine muhalif, fakat daha isabetli keşif ve mârifete ulaşmışlardır. İşte bunun bariz örneklerinden birini, Şiblî'de görüyoruz. Şiblî, sülûkunun başında, nerede birisini görse, Allah deyin şeker vereceğim der ve Allah diyenin ağzına şeker koyar. Şiblî bir müddet sonra, cebine altın ve gümüş koyarak, Allah diyenin ağzını altınla dolduracağını söyler ve Allah'ın ismini söyleyenin ağzını altınla doldurur. Nihayet Şiblî öyle bir boyuta gelir ki, insanların Allah'ın adını ağızlarına almasından daha çok hiç birşeye öfkelenmez bir hal alır. Niçin böyle yapıyorsun? Oysa daha önceleri şeker ve altın veriyordun diyenlere şöyle der: “Önceleri bu lafzatullahı bilerek söylediklerini sanıyordum. Oysa şimdi öyle olmadığını görüyorum.”⁵⁸⁷ İşte böyle bir anlayışla, bidayet durumuyla nihayet durumunu barıştırmaya çalışır bir haldedir. O şöyle diyor: “Mârifet, hayretin devamlı oluşudur.” Biraz öncede geçtiği gibi, aynı makamda bir başka ifade de şöyledir: “mârifetin hakikatı, mârifetden aciz kalmaktır.” Bu hayret kavramını Hucvirî şöyle ifade ediyor: “Hayret iki nevidir. İlki bir şeyin varlığı ve mahiyeti, İkincisi ise, bir şeyin keyfiyeti hakkında hayrettir. Allah'ın varlığında hayret şirk ve küfürdür. Allah'ın keyfiyetindeki hayret ise, mârifettir. Çünkü Allah'ın varlığında ârîfin şüphesi yoktur. Allah'ın keyfiyeti ve nasıl bir varlık olduğu hususunda ise, akıl için mecal yoktur.”⁵⁸⁸

⁵⁸⁷ Hasan Şahin ve Seyfullah Sevim, a.g. e, s. 70.

⁵⁸⁸ Hucvirî, a. g. e, s. 408.

düşünmeyin, verdiği nimetlerini düşünün. ”⁵⁸⁰ hadisi ile, Hz. Ebu Bekr’in bu husus taki şu sözü: “Seni anlamayı anlamaktan aciz olmayı anlamak, seni anlamaktır. ”⁵⁸¹ Hz. Ali ise;Allah’ı ile tanıdım.. Allah’tan başkasını da, Allah’ın nuruyla tanıdım. ”⁵⁸², İmam-ı Şafi’nin “Yâ Rabbi seni hakkıyla bilemedik. ”⁵⁸³ sözü, büyük sûfi sâliklerinin, sonunda ittifakla söyledikleri bir sözü ifade ediyor. İşte bunlardan biri olan Cüneyd-i Bağdadî, seyr-i sulûkunu tamamlayan bir sûfi olarak, bu hakikatı şöyle ifade ediyor. “Allah’ı Allah’tan başkası bilmez. ”⁵⁸⁴derken, sûfilerin başladıkları noktaya dönme olayları söz konusudur. Şöyle ki; Allah’u Teâlâ “Allah’ı hakkıyla taktir edemediler . ” (6. En’am/91)ayeti kerimesinin manasıyla, daha sûfiler seyr-i sulûka başlamadan, Allah’ı hakkıyla bilemeyeceklerini bilgisel olarak bilmelerine rağmen, Allah’ın mârifeti hakkında daha fazla bilgi için seyr-i sulûka giren sâlikler, seyr-i sukûnun sonunda daha önceki, Allah’ı hakkıyla bilemeyeceklerini, Allah’ın mârifetlerinin hakikatını hal olarak bizzat idrak ederek, daha önce geçen ayeti zevkle idrak etmiş olurlar. İşte Allah’ın mârifeti hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyen bir sûfi, daha iyice cahilliğini idrak edip, sakinleşerek başladığı noktaya döndüğünü görüyoruz. İşte bundan dolayı sûfi, beşeriyetini hakiki mevcudun karşısında tam idrak ettiğinden, tıpkı Hz. Ebu Bekir’de olduğu gibi, acziyeti nâmütenahi bir boyutta olur. İşte bunlardan biri olan Ebu’l Hüseyin en-Nuri’de, bu konuda şöyle diyor: “Allah üzerine Allah’tan başka (kalbler için) delil yoktur. İlim sadece hizmeti eda etmek için taleb olunur, mârifetin sıhhati için değil. ”⁵⁸⁵Ona göre ilimden istenen, Allah’ı bilmek için değil, Hakk’ın emirlerini yerine getirerek, insanlara hizmet etmek olabileceği, Allah hakkında tam anlamıyla bilgilenmenin mümkün olmayacağı görüşündedir. İşte bu görüşte olanlardan biride, İmam-ı Şibli’dir. O da tıpkı, Ebu Bekr sıddık gibi düşünenlerdendir. Şibli, hayrete daldığı bir sırada şöyle diyor: “Mârifetin hakikatı, mârifetten aciz kalmaktır. ”⁵⁸⁶ İşte sulûkunun nihayetine ulaşmış büyük velilerin, sûfilerden bazılarının Allah hususunda bilgi sahibi olduklarını iddia edenler hakkında, onların daha bidâyette veyahutta kemâlatta henüz

⁵⁸⁰ Aclûnî, a. g. e, 2. c, s. 371.

⁵⁸¹ H. Muhammed Parsa,, a. g. e, s. 28.

⁵⁸² Hucvirî, a. g. e, s. 399.

⁵⁸³ Damad-ı Gelenbevî, Tühfetü’l-Fevâid alâ Cevâhiri’l-Akaid, İstanbul, 1328, s. 49.

⁵⁸⁴ H. Muhammed Parsa, a. g. e, s. 274.

⁵⁸⁵ Hucvirî, a. g. e, s. 400.

⁵⁸⁶ a.y.

İşte sûfilerin, bizzat Allah'ı tanıma hususunda birbirinden farklı olmaları, hep seyr-i sulûkları esnasında hallerinin değişik olmasından kaynaklandığı görülüyor. Fakat mârifetullah bilgisinde zirve ulaşan bütün velilerin hepsi, acizlikleri ve hayretlerinde ifadeden öteye gitmedikleri, bizzat kendi itiraflarından anlaşılıyor. Bu noktada sûfi öyle bir noktaya geliyor ki, Allah hakkında mârifetim var diyemiyor. Hatta bazısının dili tutuluyor, ancak aczimi idrak ettim. O'nu idrak ne mümkün diyor. Tıpkı ilimde çok yükselen âlimin, ilminin artmasıyla doğru orantılı olarak, bilgi eksikliğini görmesi ve mutlak bilgiye göre ilmî eksikliğini daha iyi idrak etmesi gibi, sûfilerde Allah'ı anlamada, aynı bilinç düzeyine geliyorlar.

İşte gerçek mârifet erbabından biri olan Hz. Ali'nin, yine bu husustaki bir görüşü de şudur: "Mârifet, Allah konusunda kalbinde ne tasavvur edersen et, Hakk'ın onun zıddı olduğunu bilmektir. Hayret ! Hayret! Hakk'ın hiçbir kimseden hazzı yoktur. (O kimseye muhtaç değildir, Kimse onun mahiyetini bilmez.)Ârif yoklukta dolaşan bir varlıktır. O'nu ifadeye sığdırmaz. . Zira mahluk, sonradan olandır. Sonradan olan, önceden olanı nasıl ihata eder. ”⁵⁸⁹ şeklinde ifade eder. Bu konuda ileri giden gerçek mârifet ehli, Allah'ın yüceliği karşısında hayretinden başka birşey bilemiyor. Allah'ın mârifeti ne kadar artarsa, hayretide o denli derinleşir.

İşte, hayret deryasına dalanlardan biri de Hallâc-ı Mansûr'dur. Onun şu ifadelerinin, bu konuyu daha açık bir hale getireceği kanaatindeyim. "Biri "kendimi kaybederek Onu buldum" derse, bende "kaybolan, hep var olanı nasıl bulur" diye sorarım? "Kendi varlığımla buldum O'nu" derse, "iki tane kadim olmaz"derim. "Cehle düştüm buldum O'nu" diyene sözüm şudur: "Cehle perdedir, mârifet ise perdelerin ötesindedir." derse "O'nu isimlerle bildim" isim musemmadan ayrılmaz. O mahluk değil ki, derim. "O'nu, O'nunla bildi. " diyen, iki tane mabuda işaret etmiş olur. "Onu sanatıyla tanıdım" diyen, sanatkarı bulamayıp onun sanatıyla yetinmiş demektir. "Kendi nefsinin nasıl tanımlıyorsa, öyle bildim O'nu " diyen, haberle yetinmiştir, izi görmeden.

Birisi "Ma'rufu ancak kendisi tanımıştır. "derse, işte uzaktan ve O olmaya zorlanıyor. Çünkü Ma'ruf, ezelden beri kendi kendini bilmeye devam etmektedir. Çok

⁵⁸⁹ Kelâbâzî, a, g, e, s. 193.

hayret ediyorum.Bedenindeki bir kılın siyah veya beyaz bitişinin nasıl olduğunu bilmeyen, varlığı yaratıp yöneteni nasıl bilebilir.

Kalp, insanın göğsünde bir et parçası, barınamaz orada mârifet Rabbânî “onu hakikat aracılığıyla tanıdım”diyen, kendi varlığını ma’rufun varlığından tanıdım”diyen, kendi varlığını ma’rufun varlığından yüce sanmış. Çünkü bir şeyi hakikat üzere bilen, O’nu bildiği anda, O bildiği şeyden daha kuvvetli olmuştur.

Ey sen, kainatta atomdan basit bir şey yoktur. Sen onu bile anlayamamışsın, öğrenememiş. Peki! atomu bile tanımayan, ondan çok girift bir varlığın sahibini nasıl tanır, araştırarak?. . . Evet! ârif görendir;Fakat mârifet görünenden sonra gelendir. . .Marifet nass yönünde belirlenmiş.Yolları setlerle çevrili, geçit yok O’na. Manalar ölü, delil yok O’na. Duyular onu idrak edemez, ulaşamaz. Ulaşamaz ona insanların nitelikleri. Arif görendir.Lakin marifet görünenden sonra gelendir. ”⁵⁹⁰

İşte Hallâc-ı Mansur Allah’ı şöyle bildim, şu vesileyle tanıdım diyen sûfilerin hepsinin delillerini reddederek sonunda insanın mârifetullah hakkındaki daha önce geçen ayetin hakikatını idrakla aczini itirafa mecbur kaldıklarını belirtmektedir.

Sûfilerin Keşf ve İlhama Özeleştirileri:

Sûfiler,gerek ilham ve sezgi hakkında,gerekse, keşf ve Müşâhede hakkında, mârifetullah’a ulaştırmada ve yakîn sahibi olmada, bu hallerinde öz eleştirisini yapmaktan geri durmamışlardır. Bunlardan biri Cüneyd-i Bağdadî’dir. Daha önce ilham bahsinde geçtiği üzere, insanın kalbine gelen ilhamın, Allah’tan ve melekten gelebileceği gibi, şeytanın üflemesi ve nefsin hevacisinden⁵⁹¹ kulun kurtulmasının zor olduğu, Allah’a itaatı müşâhededen ve ilhamlardan daha fazla değer vermiştir. Bu hususta Cüneyd-i Bağdadî şöyle diyor: “Şeytan itaat halinde iken, müşâhede makamına ermemişti. Adem isyan ederken de, müşâhede halini yitirmemişti. ”⁵⁹²Burada Cüneyd-i Bağdadî, kul için asıl olanın itaat olduğunu, müşâhedenin ise, teferruattan ibaret olduğunu vurgulamıştır. İmam-ı Rabbânî’ye göre keşf ve müşâhedenin hiç bir zaman üstünlük sebebi olmayacağını belirtirken, sahabe ve tabînin ilmiyle amil büyük müctehidlerde, pek kerâmet ve keşf sadır olmamasının,

⁵⁹⁰ Hallâc-ı Mansur, *Kitab-ı Tâvasîn*, (Haz.Yaşar Nuri Öztürk) İstanbul 1976, s. 143-147.

⁵⁹¹ Nefisden kaynaklanan ilhama havacis ismi verilir.Kuşeyri, a. g. e, s. 220

⁵⁹² Kelâbâzî, a. g. e, s. 191.

onların derecesinin düşüklüğünden değil, bilakis yüksekliğinden ve zahmetsiz olarak hakikata ulaştıklarından kaynaklandığı görüşündedir. İmam-ı Rabbânî'ye göre, kemâl ulaşma yollarından cezbe ehlinin, yol ve cezbesiz nübüvvetin kemâlâtından kestirmeden gidenlerin, sahabe ve tabînin yolu olduğunu söyler. Zira sahabe ve tabînin nübüvvetinin kemâlâtına yapışarak feyizlenmiş olduklarından dolayı, onlarda , cezbe, sekr, fenâ gibi vs. hallerin meydana gelmediği, diğer velilerin ise; asla değil, gölgeye yapıştıkları, bundan dolayıda cezbe, fenâ, bekâ gibi hallerin zuhur ettiği görüşündedir.⁵⁹³ İşte bu konuda İ.Rabbânî, şöyle diyor: “Bu yakînlık, velilikle hasıl olan yakınlıktan daha üstün ve bir çok derece ondan daha yücedir. Çünkü ashabın yakınlığı; asıla yaklaşmak velilik yakınlığı ise; gölgeye yapışmaktır.”⁵⁹⁴

Sûfilerden bazıları, müşâhede ve keşf harikalarına çok fazla hile ve desise karışabileceğinden, keşf ve keramet gibi şeylerin, velayet hususunda şart olmadığı görüşündedirler. İşte bunlardan biri olan İmam-ı Rabbânî, şöyle diyor: “ Akidelerinin tashih edilmesinden, ilim ve amelden sonra, sûfilerin tarikatına girmek, onların yolunu takip gerekir. Bu yola hiç bir zaman, gaibî bir takım suretler ve şekiller görmek, nurlar ve çeşitli renkleri müşâhede etmek için girilmemeli. Çünkü, bunlar bir oyuncak gibidir. Acaba şu görünen normal renk ve şekillerde ne eksiklik vardır ki, insan onu terk edip, gaibî sûretler ve nurlar peşinde koşuyor? Hemî de o suretlere varmak için, bir takım riyazet ve nefsi mücâhedeye girişmek mecburiyetinde kalıyor. Misâl âleminde görünen nurlar, şahadet âleminde görünmekte bulunan ,Güneş ve Ay'ın nurları yanında sönük kalır. Fakat Güneş ve Ay'ın nurları, daimi görüldüğü ve görülmesinde herkes müşterek olduğu için, nazar-ı itibardan düşer. İnsanoğlu bu sefer, gaib âleminde görülen nurlara müştak ve aşık olur .

Evet! sûfilerin yolunda hedef ve gaye keşf-ü keramet değil, belki şerî' inançlar sayesinde yakînin artmasıdır. Tâki bu sayede, istidlâlin darlığından çıkıp, keşfin geniş sahasına girmiş olsun, icmalden tafsile varsın.”⁵⁹⁵ Görüldüğü gibi, İmam-ı Rabbânî, gaib âleminin nurlarının müşâhedelerinin, şahadet âlemindeki aydınlığın yanında, hiç birşey olmadığının ve görünüp kaybolan şeylerden olduğu için, gerçek bir ilim yanında

⁵⁹³ H. Osman Akfırat, a. g. e, s. 219

⁵⁹⁴ H. Osman Akfırat, a. g. e, s. 219

⁵⁹⁵ H. Osman Akfırat , a. g. e, 271-272

hiçbir değer ifade etmediği gibi, aynı zamanda bunlar asıl maksat olmayıp, tarikat çocuklarının terbiyelerine yarayan, hayallerden ibaret olduğu görüşündedir. İmam-ı Rabbânî, keşf ve kerameti, tarikat çocuklarının hakikata ulaşmasında bir engel olduğunu ve bunlara aldanan sâliklerin, tıpkı yalancı emzikle oyalanan çocuklara hakiki sütü vermedikleri gibi, hakikatın kapılarının açılmayacağını ve aynı zaman da bunun, sâlikin seyr-i sülûk yolundaki imtihanına bir engel olduğu görüşündedir.⁵⁹⁶ Hatta bazende keşf sahibi olan keşf için takvâ ve istikamet mücahadeleriyle keşf alacak olgunluğa gelmemişse , keşften sonra hristiyan ve Yahudi olabilecek kadar dalaletle düşebileceğini ifade ediyor.⁵⁹⁷

Yine bunun gibi, tasavvuf sahasında zamanının büyüklerinden olan Abdulaziz ed-Debbağ, keşf ve müşâhedenin kişiye çok zarar vereceğini şöyle ifade ediyor: “Halkın çoğu keşiften hoşlanır. Ama bunda, hem keşifte bulunan veli için hem onu arzu edenler için büyük bir zarar vardır.”⁵⁹⁸ Ufak keşiflere önem veren insanın bu durumu, hakikatları keşfine ve gerçek mârifete ulaşmasına engel olacağı görüşündedir. “el-İbriz’in” diğer bir yerinde, yeni müşâhede de bulunan kimsenin, gördüğü şeyleri abartmayıp bilakis bunların, küçük ve önemsiz şeyler olarak kabul etmesi gerektiği, aksi halde duraklayıp, başaşağı düşüşe geçebileceği görüşündedir.⁵⁹⁹ Nefis terbiyesi üzerinde eser veren çağdaş yazarlardan Said Havva, gaibî hususunda kalblerin günahsız olmayacağını ve vehme kapılmanın her zaman mümkün olacağını ifade ederek şöyle diyor: “Çoğu zaman keşf, bir kişi veya halk için imtihandır. Hakk ya keşf sahibi kişi onunla aşağı derecelere düşebilir. Allah’a sulûk etmenin edebi keşfin doğmasını istememektir.”⁶⁰⁰ İşte bu sebepten dolayı büyük sûfiler, kendilerinden keşflerinin açılması için dua isteyen müritlerini bundan menetmişler. İnsanın, müşâhede istemeden kendisine bu halin verilmesi durumunda, buna tahammül edecek gücün beraberinde verileceğini, aksi taktirde ısrar ve dua karşılığında verilen müşâhede ile beraber, bunu taşıma gücü verilmediğini söyleyerek, bundan müritlerini hararetle menetmişler.⁶⁰¹

⁵⁹⁶ İmam-ı Rabbânî, Mektubât, c. I, 36. Mektub s. 5 Akfırat, H. Osman , a. g. e, s. 81.

⁵⁹⁷ Abdulaziz ed-Dabbağ, *el-İbriz*, c. II, 468.

⁵⁹⁸ Abdulaziz ed-Dabbağ, a. g. e, c. I, s. 70.

⁵⁹⁹ Abdulaziz ed-Dabbağ, a. g. e, c. I, s. 469

⁶⁰⁰ Said Havva, *Ruh Terbiyemiz*, s191

⁶⁰¹ Abdulaziz ed-Dabbağ, a. g. e, c. II, s. 270-271.

Çağımızın tanınmış sûfilerinden biri olan Abdulhakim Arvasi(ö.1943)şöyle diyor: “Keşif üç kısımdır. Birincisi yüzde doksanı doğru, yüzde onu yanlış olanı. . . Bu keşifler arasında en yüksek derecedir. . . İkincisi, yüzde ellisi doğru, yüzde ellisi yanlış olanı. . . Bu da ikinci derece olanı. . . Üçüncüsü ise, yüzde onunun doğru olanıdır ki, bu da en aşağı derece. . . Böyle olunca bilinmelidir ki, keşfin en yüksek derecesinde bile katiyet yoktur.”⁶⁰² İşte bundan dolayı, Arvasi’ye göre keşfe dayanan ilimler, makbul ve muteber kabul edilemezdi. Aynı zamanda Arvasî, aklın ulaştığı sonuçların, kişilere göre izafî olduğunu vurgulayarak, keşf gibi onu da redderek, kuvvetli bir dayanak olarak görmez. Bir sûfi olarak O’na göre “Bilmenin yegâne makbul ve muteber olanı, ilme dayanan şekil olup, bu ilim aklî değil, ilahidir.”⁶⁰³ Abdulhakim Arvasi gibi sûfiler, hiç bir zaman Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın zatını tanıtmamasından öteye gidilemeyeceği görüşündedirler. Aynı zamanda sûfiler, keşf esnasında bir takım bilgiler elde etse bile, en yüksek evliyanın mârifeti dahi peygamberlere gelen vahiy gibi, şeytanın vesvesesinden ve müşâhede yanılmalarından beri kılınmadığından, ilim olarak değeri ancak Peygamber (s. a. v)’in sahih hadisine ve Allah’ın vahyine mutabık olması ve bunlarla çelişki arzemediği oranda bir değer kazanır. İşte bu durumda sûfiye düşen, seyr-i sulûk esnasında, Allah’ın vahyine ters düşebilecek keşf ve ilhamlara itibar etmediği gibi, sulûk boyunca her an imtihan edildiğini aklından çıkarmaması gerekir. Aynı zaman da en zirve noktalara yaklaştığı halde, Bel’am ve Şeyh Abdurrazzak gibi sûfilerin, sıradan bir avamdan daha aşağı seviyelere düşerek, imandan dahi olduklarını, yine sûfi büyükleri ve bu hususda eser veren âlimlerce bildiriliyor. İşte Said Havva şöyle diyor: “Keşf olayı, insana bazen istidraç yoluyla da gelebilir. Allah A’râf Suresinin ayetlerinde söz ettiği, müfessirlerin hakkında açıklama yaptığı ve israiliyat rivayetlerinde geçen Bel’am hikayesine işaret edilmektedir.”⁶⁰⁴ Yine bunun diğer bir misâli de Şeyh Abdurrazzak’dır. Onun birçok sayıda müridi olmasına rağmen, keşfindeki Hak’la batılı birbirinde ayıramadığı için, sonunda dinden çıkmıştır. Yunus Emre, Şeyh Abdurrazzâk hakkındaki bir şiirinde, aşağıdaki beyitleri söyleyerek, bütün sûfileri adetâ uyarmıştır.

⁶⁰² Abdulhakim Arvasi, *Rabîta -ı Şerif*, s. 92.

⁶⁰³ a.y.

⁶⁰⁴ Said Havva, a. g. e, s. 189.

İkilikten geçmedün hali halde seçemedün
 Dostdan yana uçmadun fakılık oldu sana fak(tuzak)
 Cübbe ve hırka taht u taç virse gerektür ıška bâc
 Dörtüüz müridü elli hac terk eyledi Abdurrazzâk
 Anun gibi din ulusu haç öpdü çaldı nâkusı
 Sen dahi bırak nâmûsı gelberü putun oda yak.⁶⁰⁵

Buraya kadar geçen sûfilerin düşüncelerinde de görüldüğü gibi, her ne kadar da bazı sûfiler, keşfin ve ilhamî bilgilenmenin öneminden bahsetselerde, hem bütün büyük sûfilere göre, ilham ve keşf, hata, vehim ve hakla batılı birbirine karıştırmadan uzak değildir. En yüksek seviyeli bir keşf ve ilhamın bile, yüzde ondan aşağı olmayan bir hata payı olup, vahy gibi masum değildir. İşte bundan dolayı zülcenâheyn olan velilerin hepsi adeta şu sözde, “ İlhamlar ve keşfler Kur’an’ın “mihenke” taşına vurulmadıkça, yarım hurma dahi etmezler. . . ” görüşünde ittifak etmişlerdir.⁶⁰⁶ Zira ilham ve keşflerin değeri, onların Kuran’ın sırlarını açıkladıkları ve bu yüce Kitaba ters düşmeyip ona parellik arzettiği kadar değerlidir. Nasıl ki mihenke taşı ,altın ile bakırın renkleri bir bakışta aynı görünmesine rağmen, bu ikisini birbirinden ayırdığı gibi, Kur’an’da haktan gelen ilhamla, nefisten gelen havâcisi ve şeytandan gelen, ilham gibi görünen vesveseyi, birbirinden ayırır. Bu Kur’an’ı, mihenke taşı gibi kullanacak olan sarraflar da, şeriat ilmine vâkıf olan âlimlerdir. İşte bundan dolayı , zahiri ilmi az olan gerçek veliler, her zaman şeriat âlimlerine itaat etmiş, onlardan ilim öğrenmiş ve onlardan öğrendikleri ilmin hikmetlerini söylemişlerdir.

⁶⁰⁵ Yunus Emre, a.g.e , s. 69.

⁶⁰⁶ H. Osman Akfırat, a. g. e, s. 300.

SONUÇ

Şemseddin Sivâsî, Osmanlı Devletinin en güçlü olduğu XVI.yüzyılın ortalarıyla sonları arasında yaşamıştır. Bu asır, Osmanlı Devletinin en güçlü dönemi olmasına rağmen, özellikle bu asrın sonlarında devletin yapısında ciddi derecede bozulma ve entrikalar baş göstermiştir.

Sivâsî, gençliğini tasavvufî bir atmosferde ilim ve irfan öğrenimiyle geçirmiş, yüksek tahsilini, İstanbul'da "Sahn Medresesi"nde ikmal ederek, buraya müderris olmuştur. Bazı dünyaya kendisini kaptırmış ulemâyâ ders verircesine bu görevinden istifa etti. Manzum ve mensur alanında otuzdan fazla eser vermiş bir Osmanlı müellifidir. Sivâsî devrin önde gelen devlet adamlarından ve sûfilerinden saygı görmüş, Halveti Tarikatına yeni bir çehre kazandırmış, Ehli Sünnet inancına bağlı seviyeli bir şeyhtir.

Sivâsî, Menâzilü'l-Arifin adlı eserini 993 tarihinde, Gazzâlî'nin bazı eserlerinden de istifade ederek kaleme almış olup, dört konu başlığı altında tertip etmiştir. Bunlar; "Marifetü'n-Nefs, Marifetullah, Marifetü'd-Dünya ve Marifetü'l-Ahiret"tir.

Sivâsî, birinci menzilde "Marifetü'n-Nefs" başlığı altında, kainat ve insan organları arasındaki benzerlikleri, insanın ahlakî vasıflarıyla hayvan karakterleri ve melek vasıfları arasındaki benzerlikleri kıyaslayarak, İnsanın vücudunun inceliklerini bilmek suretiyle, kişinin nefsinin ve Allah'ı tanıyacağı tezini savunuyor. Sivâsî'nin, insan kalbinin beden üzerindeki tasarrufuyla, meleklerin kevnî alem üzerindeki tasarruflarındaki benzerlikleri ortaya koyarak, insanın diğer mahluklarla çeşitli kıyaslamalarını yaparak, insanın üstünlüğünün kalb yönüyle olduğunu ortaya koymaya çalıştığını görüyoruz. Burada özellikle organların görevlerini tafsilatlı olarak anlattığını müşahede ediyoruz.

İkinci menzilde; "Marifetullah" başlığı altında da konu kısaca anlatılmış olup, iki şekilde marifete ulaşılacağı vurgulanıyor. Birincisi; Allah'ı sıfat ve fiilleriyle tanıma yoluyla ulaşılan marifet ki, genelde insanların marifeti bu yolla elde edilen marifettir. Bu yol eserden müessire gitme yoludur. İkinci yol ise, peygamber ve velilere mahsus bilgilenme yoludur ki, bu da kulunun acziyetini kamil bir şekilde idrak etmektir. Kısaca, marifetullah bilgilenmesinin göreceli olduğu Kur'anî kıssalarla anlatılırken, kişinin nefsinin bilmesinde, kendisini marifetullah'a götüreceği vurgulanmaktadır.

Üçüncü menzilde, “Marifetü’l-Dünya” başlığı altında Sivâsî, dünyayı sâlikin yolu üzerinde kurulan bir pazara benzeterek, bedenin ihtiyacı olan yiyecek, giyecek ve barınma gibi zaruri ihtiyaçlarının sağlanması amacıyla insana şehvetin verildiği belirtirken, bunun akıl ve şariat kurallarıyla mutedil tutulması gerektiğini de belirtir. İnsanların zaruri ihtiyaçlarını gidermek için meslek dallarının doğduğunu, bunların bir yerde toplu olarak yerleşmeleri neticesinde, siyaset, kaza ve fıkıh ilimlerinin doğduğunu belirtir. Kalbin dünyaya meyl etmesinden dolayı da, birçok kötü ahlakın doğduğunu belirtirken, dünyanın büyüleyici olduğunu, sâlikin burada çok dikkatli olması gerektiğini hikayelerle süsleyerek uyarıyor.

Dördüncü menzilde, “Marifetü’l-Ahiret” başlığı altında ise Sivâsî, ölümün hakikatinin dahi bilinemediğine göre, ahiretin hiç bilinemeyeceği görüşündedir. Sivâsî bu menzilde daha çok ,buhar-ı latif, cism-i latif ve ruh-u Rahmanî diye isimlendirilen ruhların işlevlerini izah ederken, Gazzâlî, Fahreddin Râzî, İbn Kemâl ve Kurtubî gibi müelliflerin eserlerinden nakiller yaparak işlemiştir. Yine burada nefsin çeşitleri, Gazzâlî’nin “İhyau Ulumi’d-Din” eserinde olduğu gibi; “Emmâre, Levvâme ve Mutmainne” olarak kısaca anlatılıyor. Sivâsî yine burada, haşrı kısımlara ayırarak izah etmiştir. Ayrıca Cennet ve Cehennem’le ilgili ayet ve ayet kavramları, hadis ve menkibelerle konu dahada canlı tutulmaya çalışılmıştır.

Bu eserin önemli gördüğümüz bir kısmını kapsayan “Marifetü’n-Nefs ve Marifetullah” konularının değerlendirilmesini tercih ettik. Burada nefs ve kalbin tanımı, nefsin çeşitleri, insanî nefsin hizmetçileri, kalbin zahirî ve batınî hizmetçiler ve eksik bırakıldığını kabul ettiğimiz, havatır, telvin ve temkin, nazar, kalbin tasarrufları, “Nefsini bilen Rabbını bilir” kelim-ı kibarının sûfi büyüklerince izahı verildikten başka, nefsin yedi mertebesini önemine binaen işledik.

Marifetullah başlığı altında ise, marifet kelimesinin izahı belli başlı sûfilerin görüşleriyle verildi. Marifetullaha ulaşmada, ilham ve sezgi, ilham çeşitleriyle ilgili sûfilerin görüş ve eleştirileri verilerek, aşkın marifetullahtaki yeri, keşf ve keşfin çeşitleri sıralanarak, sûfilerin görüşleriyle değerlendirildi. Sonunda keşfin zirvesi olan müşahade hakkında sûfilerin özeleştirisi verilerek konu tamamlandı.

BİBLİYOGRAFYA

- Aclunî, İsmâil b.Muhammed, **Keşfu'l-Hafâ**, c.I-II, Beyrut ,1985.
- Ahdi Cedid** "İncili Şerif, Agup Mat, İstanbul 1920.
- Ahmet b.Hambel, **el-Müsned**, c.I-VIII, Beyrut, 1993
- Akfirat, Hacı Osman, **Erenlerin Kalb Gözü**, "Basîretü's-Sâlikîn", Trc.Ali Aslan, İstanbul,1974.
- Akkaya, Hüseyin, **Yedi İklim**, "**Şemseddin Sivâsî**", Eylül 1995.
- Aksoy, Hasan, **Şemseddin Sivâsî Hayatı, Eserleri ve Mevlidî** (Basılmamış, Öğretim Üyeliği Tezi), İstanbul ,1980. , Ankara.
- Aksoy, Hasan, **Şemseddin Sivâsî ve Gülşen-Abâd**, İstanbul, 1990.
- Aliyyü'l-Karî, Nureddin, **Şerhü'l-Emali**, İstanbul, 1985.
- Altıntaş, Hayrani, **Tasavvuf Tarihi** ,Ankara,1986
- Arvâsî, Abdulhakim, **Râbita-i Şerife**, Sad.Necip Fazıl Kısakürek, İstanbul ,1994.
- Ateş Süleyman, **İslam Tasavvufu**, İstanbul ,1992.
- Ateş, Süleyman **Kur'an-ı Kerim veYüce Meâli**, Ankara ,1980.
- Attar, Feridüddin, **Tezkiretü'l-Evliya**, Haz.Mehmed Zahid Kotku, İstanbul ,1983.
- Aydın, Mehmet S, **Din Felsefesi**, istanbul ,1992.
- Aynî, M.Ali, **Tasavvuf Tarihi**, İstanbul ,1341.
- Aynî, Mehmed Ali, **İslam Tasavvuf Tarihi**, Sad.H.R.Yananlı, İstanbul ,1985.
- Aşkun, Vehbi Cem, **Sivas Şairleri**, Sivas, 1948.
- Bağçeci, Muhittin, **Allah'ı Bilmek ve Neseffî'ye Göre İmân**, Kayseri ,(Trz.)
- Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Arifîn**, c.V, Darü'l İhyâu Turasu'l-Arab, Beyrut, (Trz.)
- Barnabas İncili**, (Çev: Yıldız, Mehmed), İstanbul, (Trz.)
- Buhârî, Muhammed b.İsmail, **el Câmiu's-Sahîh**, c.I-VIII, İstanbul, 1981.
- Çetin, İsmail, **Edeple Varış Lutüfla Dönüş**, Isparta, 1982.
- Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, c.I, İstanbul, H.1333.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, **Şerhu'l-Mevâkıf**, s.525, C.Ü.İlahiyat Fak. Kyt. No.1423
- Damad-ı Gelenbevî, **Tühfetü'l-Fevâid alâ Cevâhiri'l-Akaid**, İstanbul, 1328.
- Danişmend, İsmail Hami, **İzahlı-Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, c.III, İstanbul, 1950.
- Develioğlu, Ferid, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, 1993, Onbirinci Baskı.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, (Heyet), c.X, Ankara, 1988.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, **Sünen**, c.I-V, İstanbul, 1981.
- ed-Debbâğ, Abdulaziz, **el-İbriz**, Çev.Celal Yıldırım, c.I-II, İstanbul, 1979.
- el-Gaznevi, İbrahim b.Muhammed, **Risaletü'n-Nefs Ve'r-Ruh** (Şerhi), 611/27 Raşit Ef.yk. H.1133

- el-Muttakî el-Hindî, Alaaddin ali b. Hüseyin, **Kenzu'l Ummal**, c.I-XX, Beyrut, 1993.
- Elmalı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, c.IV, İstanbul, 1971.
- en-Nedevî, Ebu'l-Hasan, **İslam Önderleri Tarihi**, c.I, Çev.Yusuf Karaca, İstanbul, 1992.
- er-Râzî, Fahreddin, **Tefsir-i Kebir** (Mefhatihu'l Gayb), c.I-XXX, Beyrut, 1990.
- Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul, 1990.
- Ertuğrul, İsmail Fenni, **Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabi**, İstanbul, 1991.
- Erzurumlu, İbrahim Hakkı, **Marifetnâme**, Sad.M.Fuad Başar, İstanbul, 1984.
- es-Sufî, Abdülkadir, **Muhammedî Yol**, Trc.Ersin Balcı, Ankara, 1993.
- es-Sûfî, Abdulkadir, **Yüz Basamak**, Çev:Yusuf Tatlısu, İstanbul, 1993.
- es-Sülemî, Ebu Abdurrahmân, **Tasavvufun Ana İlkeleri**, Çev: Süleyman Ateş, Ankara, 1981.
- Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyhatnâmesi**, Sad.Tevfik Temel Kuran, Necati Aktaş, c.III, IV, İstanbul, 1986.
- Fazlur Rahman, **İslam**, Çev.Mehmed Dağ ve Mehmed Aydın, İstanbul, 1992.
- Ferit Kam, M.Ali Aynî, **İbn Arabi'de Varlık düşüncesi**, Haz.Mustafa Kara, İstanbul, 1992.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, **Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri**, İstanbul, 1990, Beşinci Baskı.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, **Dalalaletten Hidayete** "el-Münkiz mine'd- Dalâl", Haz.Ahmet Subhi Furat, İstanbul, 1978.
- Darimî, **Sünen**, İstanbul, 1981.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed, b.Muhammed, **İhyâu Ulumi'd-Din**, Çev.Ahmed Serdaroglu, c.I-IV, İstanbul, 1975.
- Geylânî, Abdülkadir, **Füyûzât-ı Rabbâniyye**, Çev.Celâl Yıldırım, İstanbul, 1975.
- Geylânî, Abdülkadir, **İlim ve Esrâr Hazinesi**, "Gunyetü't-Tâlibîn" Çev.A.Fârûk Meydân İstanbul, 1992, Yedinci Baskı.
- Gümüşhanevi, Ahmed Ziyau'ddin, **Veli ve Tarikatlarda usul**, Çev: Serin, Rahmi, İstanbul, 1987.
- Güngör, Erol, **İslam Tasavvufun Meseleleri**, İstanbul, 1993.
- Hallâc-ı Mansur, **Kitab-ı Tâvasîn**, Haz.Öztürk Yaşar Nuri, İstanbul, 1976.
- Hânî, Muhammed b.Abdullah, **Âdâb**, Çev.Ali Hüsrevoğlu, İstanbul, 1985.
- Havva, Said, **Ruh Terbiyemiz İslam Tasavvufu**, Trc.Cengiz Yağcı, İstanbul, Petek Yayınları.(Trz.).
- Hocazâde, Ahmed Hilmi, **Ziyaret-i Evliyâ**, İstanbul, 1325.
- Hucvirî, **Keşfu'l- Mahcûb**, Çev:Süleyman Uludağ, İstanbul, 1982.
- Karaman, Hayreddin, **İmâm-ı Rabbânî ve İslam Tasavvufu**, İstanbul, 1992.
- Katip Çelebi, **Keşfü'z-Zünûn**, c.I, II, Darü'l İhyâu Turasu'l-Arab, Beyrut, (Trz.)
- Kelâbâzî, **Doğuş Devrinde Tasavvuf**, "Ta'arruf" Haz.Süleyman Uludağ, İstanbul, 1992 İkinci Baskı.
- Kemal Paşa Zade, **Risale fi'l-Beyanı'er-Ruh**, Raşit Ef.693/2.yk.

- Köknel, Özcan, **Kaygıdan Mutluluğa Kişilik**, İstanbul, 1985.
- Köprülü, Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara, 1991.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, **Kuşeyrî Risalesi**, Haz.Süleyman Uludağ, İstanbul, 1991.
- Kısakürek, Necip Fazıl, **Batı Tefekküfû ve İslam Tasavvufu**, İstanbul, 1994.
- Kısakürek, Necip Fazıl, **Çile**, İstanbul, 1986.
- Mevlânâ, Celâleddin Rumi, **Fihî Ma Fih**, Çev. Konuk, Ahmed Avni, Haz.Selçuk Eraydın, İstanbul, 1994.
- Mevlânâ, Celâleddin Rumi, **Mesnevi**, Çev.Veled İzbudak İstanbul, 1991.
- Müslim b.Haccac **el- Camiu's-Sahîh**, İstanbul, 1981.
- Mustafa Naîm, **Tarih-i Naîmâ**, c.II.C.Ü.İlahiyat. Fak. Ktp. Kyt. No.2790.
- Nicholson, A.R, **Mevlânâ Celâleddin Rûmî**, Çev.Ayten Lermioğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, 1973.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman, Ahmed b. Şuayb, **Sünen**, c.I-III, İstanbul, 1981.
- Öztürk, Yaşar Nuri, **Kuşadalı İbrahim Halvetî**, İstanbul, 1982.
- Öztürk, Yaşar Nuri, **Mevlânâ ve İnsan**, İstanbul, 1992.
- Öztürk, Yaşar Nuri, **Tarih Boyunca Tasavvufî Düşünce**, İstanbul, 1974.
- Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c.I-III, MEB, İstanbul, 1993.
- Parsâ, Hâce Muhammed, **Tevhîde Giriş**, "Faslu'l-Hitab"Ter.Ali Hüsrevoğlu, İstanbul, 1988.
- Peçevî, İbrahim, **Peçevi Tarhi**, c.II, Sad.Bekir Sıtkı Baykal, İstanbul, 1992.
- Sâfi, Mevlânâ Ali b.Hüseyin, **Reşahat** "Reşahat Ayn-el-Hayat", Sad.Necip Fazıl Kısakürek, İstanbul, 1991, Üçüncü Baskı.
- Sâmi, Şemseddin, **Kâmûs -ı Türkî**, İstanbul,1989.
- Sâmi, Şemseddin, **Kamusu'l-A'lâm**, c.IV, İstanbul, 1311.
- Seyyid Muhammed Nûr, **Mısırî Niyâzî Divanı Şerhi**, Haz.Mahmud Sadettin Bilginer, İstanbul, 1982.
- Smith, Margaret, **Bir kadın Sufi: Rabia**, Çev.Özlem Eraydın, İstanbul, 1991.
- Songar, Ayhan, **Beynimiz ve Sinirlerimiz**, İstanbul, 1979.
- Sühreverdî, Ebu Hasf Şehabettin Ömer, **Avârif**, Çev.Hasan Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz, İstanbul, 1993.
- Sultan Veled, **Maarif**, Çev.Meliha Ambarcıoğlu, İstanbul, 1991.
- Süreyya, Mehmed, **Sicilli Osmanî**, c.III, Matbaa-i Amire, 1311.
- Taylan, Necip, **Gazzâlî'nin Düşünce Sisteminin Temelleri**, İstanbul, 1994.
- Temren, Belkıs, **Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi**, Ankara, 1995.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed , **Sünen**, c.I-V, İstanbul, 1981.
- Tunç, Cihat, **Sistemantik Kelâm**, Kayseri, 1994.

- Üçer, Müjgan, Erciyes, “Şemseddin Sivâsî ve Sivas’ın Sosyal, Kültürel Hayatındaki Yeri Üzerine”, Mart, Kayseri, 1992.
- Ülken, Hilmi Ziya, **Türk Tefekkür Tarihi**, c.II, İstanbul, 1934.
- Ülken, Hilmi Ziya, **İslam Felsefesi**, İstanbul, 1993, Dördüncü Baskı.
- Uludağ, Süleyman, **Tasavvuf Terimler Sözlüğü**, İstanbul, 1991.
- Uludağ, Süleyman, **İslam Düşüncesinin Yapısı**, İstanbul, 1979.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, c.II, III, Birinci ve İkinci kısım, Ankara, 1977.
- İbn Arabî, Muhyiddin, **Fusûsü’l-Hikem**, Çev.Nuri Gençosman, İstanbul, 1992.
- İbn Haldun, **Mukaddime**, c.II, (Çev:Zakir Kadiri Ugan), İstanbul, 1989.
- İbn Haldun, **Tasavvufun Mahiyeti**, ”Şifâu’s-Sâil” Haz.Süleyman Uludağ, İstanbul, 1984.
- İbn Mace, el-Kazvinî, **Sünen**, c.I-II, İstanbul, 1981.
- İbn-i Manzur, Cemâleddîn Ebu’l-Fadl Muhammed b.Muharrem, **Lisanu’l-Arab**, Beyrut, 1994.
- İbn Kesir, **Tefsirü’l-Kur’anil-Azim**, c. IV, Beyrut 1994.
- Yeğin, Abdullah, **Osmanlıca-Türkçe Yeni Lûgat**, İstanbul, 1992.
- Yeni Türk Ansiklopedisi, “Şemseddin Ahmed” ve “Şemsiye”, c.X, Ötüken Neş.İstanbul, 1985.
- İmâm-ı Rabbânî, Ahmed Farûk Serhendî, **Mektûbât-ı Rabbânî**, c.I, II, Çev.Abdulkadir Akçicek, İstanbul, 1986.
- İmam-ı Rabbanî, Ahmed Farûki’s-Serhendî, **el-Mektûbât**, c.I, II, İstanbul, Fazilet neşriyat, (Trz.)
- İslam Ansiklopedisi, DİA, c. II, “Ahlât-ı Erba” md,
- İslam Ansiklopedisi,, MEB, c.XII, “Türkler(Osmanlılar) ” ve “Şemsiye”, md. İstanbul 1993.
- İz, Mahir, **Tasavvuf**, İstanbul, 1990, Beşinci Baskı.
- Şahin, Hasan, ve Sevim, Seyfullah, **Tasavvuf Tarihi Ders Notları**, Kayseri, 1991.
- Şerif, M.M, **İslam Düşüncesi Tarihi**, Türkçe Baskı Editörü, Mustafa Armağan, c.I, İstanbul, 1990.
- Şeyh İsmet Efendi, **Risaletü’l- Kudsiyye**, Mustafa Halim Hattı, H.1383.
- Yüksel, Hasan, **Revak Dergisi**, “Sivas’ta Bir şeyh Ailesinin Ortaya Çıkışı ve Vakıflar Üzerine (Şeyh Şemseddin Ailesi)”, Sivas 1990.
- Yunus Emre, **Divanı**, Haz.Faruk k.Timurtaş, Ankara, 1986, Üçüncü Baskı.
- Yurdaydın, Hüseyin.G, **İslam Tarihi Dersleri**, Ankara, 1988.
- Yılmaz, H.Kamil, **Altın Silsile**, İstanbul, 1994.